

تصویر ابو عبد الرحمن الکردي

خِیلافَتِ نَمِ مِیْیِ عِیْمَا نَدَارَات

عَبْدُ اللَّهِ الْكَرْدِي زَوْبِرِ رَضِیَ عَنْهُمَا

نُوسَتِی
دکٲور عَلَی مَحْمَد الصَّلَافِی

وہ رگِ یَافِ
نہ بوبہ کر پہ سولِ مَحْمَد

منتدٰی اِقْرَأَ التَّحَاقُّفِی

للکتاب (ڪوردی - عربی - فارسی)

www.iqra.ahlamontada.com

دارالمعرفة

به یروٲ

خیلافہ قے نر میری ئیما نداران
عبداللہ مک لوریؒ زویر رضو عنہما

نوسینئ
دکٲور علی محمد الصلابئ

وہ رگ پراف
ٹہ بوبہ کر پہ سول محمد

نارین

دارالمعرفة
به بیروت

ماڻ لکچاپڊاني پائيندراوه بو ڪٽيڻخاني

نارين

خلافه عبدالله بن الزبير <small>رحمته</small>	ناوي ڪٽيڻ به عربي:
دڪٽور علي محمد الصلابي	نوسين:
خلافه تي ٽيميري ٽيمانداران عبدالله ڪوري زوبير	ناوي ڪٽيڻ به ڪوردي:
أبو بكر رسول محمد	وهر گيراني:
شنو حمدامين	نه خشه سازي ناهه وه:
به ڪم/ ۲۰۱۰ ز	نوره و سالي ڇاپ:
(۱۵۹۴) سالي (۲۰۰۹) اي پندراره.	ژماره سڀاردن:

ڪٽيڻخاني نارين

نارين

ههولير - چوارپاني شيخ محمودي ههفيد

بازاري زانست بو ڪٽيڻ و چاهه مهني

ژ. ت/ (۰۰۹۶۴) ۶۶ ۲۵۱۱۹۸۲

E- mail: nareen_۱@yahoo.com

www. nareenco.com

ئەم كىتپە ديارىيە بۇ:

– زانايانى ئىشكەر.

– بانگخوۋانى دىسۆز.

– زانستخوۋانى تىكۆشەر.

– پۆلە بويرەكانى ئۆممەت.

لە پەرەردىگارى بالا دەست ومەزن

دە پارىمەۋە بەناۋە جوانەكانى و

سيفەتە بەرزەكانى ئەم كارەم

لە بەر خاترى زاتى بەرزى بىت.

﴿فَن كَانَ رَجُؤًا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾ الكهف: ۱۱۰.

پیشه کی

إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنُسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّهِ وَأَنْفُسِنَا وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا ضَلَالَ لَهُ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ آل عمران: ۱۰۲.
 ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ النساء: ۱.
 ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿۷۰﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾ الأحزاب: ۷۰، ۷۱.

ئه‌ی په‌روه‌ردگارم؛ سوپاسێک بۆ تۆ شایه‌نی گه‌وره‌یی ذات و ده‌سه‌لاتت بێ، سوپاس بۆ تۆ تا پازی ده‌بی، سوپاس بۆ تۆ کاتیکی پازی بویت، سوپاس بۆ تۆ دوا‌ی په‌زاهمه‌ندیت.

ئهم کتێبه‌: به‌شیکی له‌کتێبی ((الدولة الأموية. عوامل الأذهار وتداعیات الأنهار))، له‌باره‌ی ئه‌میری ئیمانداران عبدالله‌ی کوری زوبیر ده‌دۆی.

له‌ نیویدا قسه‌م کردوه‌ له‌سه‌ر:

ناوی، بنه‌چه‌که‌ی، ناسناوی، پێگه‌یشتنتی، سیفه‌ته‌کانی، له‌دایکه‌بوونی، به‌یعه‌تدانی به‌پێغه‌مبه‌ر ﷺ، زوبیری باوکی ﷺ، ئه‌سمانه‌ی دایکی ﷺ چه‌ند هه‌لۆیستیکی زیندووی دایکی، پۆله‌کانی، هاوسه‌ره‌کانی، ئاستی شاره‌زایی، زانستی، په‌رستنی، پارێزگاریه‌که‌ی، بویری ونازایه‌تی‌ه‌که‌ی، زمانپاراوی ووتار بێژیه‌که‌ی، سه‌خاوه‌ت و دل‌فراوانیه‌که‌ی، پوچه‌لکردنه‌وه‌ی تۆمه‌ت و بوختانیکی، که‌ ده‌لێ چروک و ده‌ستقوچاو بووه، پۆلی له‌سه‌رده‌می خیلافه‌تی (ئه‌بوه‌کرو عومه‌رو

عوسمان وعەلى ومعاوية) دا ﷺ پۇلى لە جەنگى (يەپموك) دا، لەنوسىنەوہى قورئانى پىرۆز لەسەردەمى عوسماندا، لەپاسەوانىكردن و بەرگىركردن لەعوسمان لەپۇژانى گەمارۆدرانيدا، لەپۇژى (جَمَل) دا، ھەرۈھە بەشدارى كاريگەرى لەپىزى سوپاى يەزىدى كۆپى معاوية بەرەو (قوسىتەنتىنىيە)، ئىنجا قسەم كىردوۋە لەسەر: بزوتنەوہى ئابدۇللاھى كۆپى زوبىر لەسەردەمى يەزىدى كۆپى معاوية، چۆنىەتى بەيەتدان بە (يەزىد)، سىياسەتى (يەزىد) بۆ پاكىشەنى خەلگى شام بەلای خۇيدا، بەيەتەتەدان بە (يەزىد) لەلایەن ئابدۇللاھى كۆپى زوبىر، جىگىرەبىۋىنى (ئابدۇللاھ) لە (مەككە)، ھۆيەكانى ھەلبىزاردىنى (مەككە)، ھۆيەكانى دەرچوۋىنى ئەو و ھاۋەلەكانى، ھەولە ئاشتەيەكانى (يەزىد) بۆ گىرپانەوہى (ئابدۇللاھ)، شەپەكانى (يەزىد) لەگەل (ئابدۇللاھ) كە خۇيان لە ھىرشى (عەمرى كۆپى زوبىر)، پاشان ھىرشى (حەسەن كۆپى نەمىر) و گەمارۆدانى (ئابدۇللاھ) و سوتانى (كەعبە) دا دەنۋاند.

ئىنجا قسەم كىردوۋە لەسەر: مردنى يەزىدى كۆپى معاوية، خىلافەتى معاويةى كۆپى يەزىد، ۋازەينانى معاوية لەھوكمپرانى و بەجىھىشتىنى بۆ شوپا، بەيەتەدانى خىلافەت بەئابدۇللاھى كۆپى زوبىر، دەرچوۋىنى مەپوانى ھەكەم لەدۇى (ئابدۇللاھ) و لەنىۋېردىنى پشتىۋان ۋىلەنگرانى لە (شام)، بايەخى كۆبۈنەوہى (جالبىيە)، جەنگى (مەرج پراھىت)، گىرپانەوہى (مىصىر) بۆ ژىر دەسەلاتى (ئومەوى)، ھەولەدان بۆ گىرپانەوہى عىراق و حىجاز بۆ ژىر دەسەلاتى ئومەوى.

ئىنجا قسەم كىردوۋە لەسەر: (ئابدۇللاھى كۆپى مەپوان) و كرانى بەوہى عەھد، مردنى (مەپوانى كۆپى ھەكەم)، مەملانىى نىۋان ئابدۇللاھى (ئىبىن زوبىر)، ئەو بزوتنەوانى لەو سەردەمەدا ھاتنە ئاراوۋە ۋەك: بزوتنەوہى (تەۋۋابىن) و بزوتنەوہى موختارى ۋە ھى تىرىش.

لەكۆتايىدا قسەم كىردوۋە لەسەر:

كۆتايى ھاتنى - خىلافەتى - ئەمىرى ئىمانداران (ئابدۇللاھى كۆپى زوبىر) دۋاى گەمارۆدانى و كۆژدانى، ھۆيەكانى پۇخانى خىلافەتەكەى، ھەندىك ھۆنراۋە كە بۆ لاۋاندەنۋە پىيدا كوتراۋن. خىرو چاكە لەسەرەتاۋ لەكۆتادا ھەرھى خودايە، لەذاتى

پاکو بەرزى دەپارپمەوه بەتاوه جوانه کانی و سیفه ته به رزه کانی ئەم کاره بۆ خاتری ئەو بیّت و، مایه ی سودیش بۆ بۆ بهنده کانی، لى ی دەپارپمەوه له سه رهه پیتیک نویسمه پاداشتم بداته وه بۆم بخاته نیو تاته رازوی کرده وه چاکه کانه وه، ههروه ها پاداشتی هه موو ئەو برایانه م بداته وه یاریده یان کردووم له ته واو کردنی ئەم هه ولو تیکۆشانه که مه م، هومیده وارین هه ر موسلمانیک ئەم کتیبه ده خوینیته وه منی بهنده ی هه ژار له ئاقاو لیبوردن ولیخۆشبون و به زه یی و په زامه ندی خودای له بیر نه چیت ونزام بۆ بکات، ﴿رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ، وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ، وَأَحْضِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ﴾

وصلی الله علی سیدنا محمد وعلی آله وصحبه وسلم.

هه ژاری به رقاپی خودا

علي محمد محمد الصلابي.

بەشی یەكەم

ناوو بنه چه و ناسناوو پیگه یشتن و شیوهی و گرنگترین سیفه ته کانی عبداللهی کۆری زوبیر:

یهكهم: ناوو بنه چه و ناسناوی.

ئەو: (عبداللهی کۆری زوبیری کۆپی عەرەبی کۆپی خووە یلیدی کۆپی ئەسەدی کۆپی عبدالعزی ی کۆپی قوسە ی کۆپی کیلابی کۆپی موپپە) یە، ئەمیری ئیمانداران، ئەبو بەکر و ئەبو خەبەیب ی، قورەیشی ئەسەدی مەکی پاشان مەدەنی یە، یەك لە ناو داران، کۆپی حەواری و کۆپی کورە پوری پیغه مەری خودا (زوبیری کۆپی عەرەبی) ه.

دووهم: ئەدایکبوونی و بەیعه تەدانی بە پیغه مەر.

لە ئەسمانی کچی ئەبو بەکر گێڕدراوە تەو: کە ئەو لە مەککە بە عبداللهی کۆپی زوبیر دوو گیان بوو، دەلی: - لە مەککە - دەرچووم، هاتمە (مدینه) و سگم بوو ٩ مانگ لە (قوباء) دابەزیم، لەو (عبدالله) م بوو، ئینجا هیئام بۆ - خزمەت - پیغه مەری خودا ﷺ، لە نێو کۆشیدا دامنا، داوای دهنکە خورما یەکی کرد، خورماکە ی جووی، تفی کردە نێو دەمی، یەكەم شتێک چوو نێو هەناوی تفی پیغه مەری خودا بوو ﷺ، ئینجا خورما جوراوە کە ی خستە بن مەلاشوی، بۆی پاراپاوە، داوای بەرە کەتی بۆ کرد، یەكەم مندال بوو لە دەوڵەتی مدینه ی ئیسلامدا لە دایکبو، موسلمانان زۆر دلخۆش و شادومان بوون، چونکە پێیان گوترا بوو: جوو

جادويان ليكردون ومنالان نابين^۱. ناوي ليتا (عبدالله) دواي نه وه ته مه ني گه يشته ۷ يان ۸ سال، به فهرمانی (زويير) باوکی ﷺ هاته خزمهت پيغه مبهري ﷺ و به يعه تي پيدا، پيغه مبهري ﷺ كه بيني به ره و پوي - پيروي - ديت زهرده خه نه ي هات، نه و دواي گه يشتنی پيغه مبهري خودا ﷺ بو مه دينه يه كه مين له دايكوي نيسلام بوو، جوو گوتبويان: به سستومانن و له (مدينه) دا نيره وه زيان لي ناكه ويته وه، كاتيك (عبدالله) له دايكبوو، هاوه لاني پيغه مبهري خودا ﷺ - به يه كده نگ - (الله اكبر) يان كرد^۲، بو زياتر ده نگدانه وه ي له دايكبوني و پوچال كردنه وه ي ده نگوي جووه كان، نه بوبه كرى صديق ﷺ به (مدينه) پيدا گيڙا^۳، نه مه شيوه پاگه يان دنكي كرداري بوو بو بنپر كردني هه موو نه و پرپاگه ندانه ي جوو له شاري مدينه دا ره واجيان پيدا بوو، نيين زويير به حوكمي خزميه تي به زوري له خزمهت پيغه مبهري خودا ﷺ بوو، زور هاموشوي مالي عايشه ي پوري و هاوسهري پيغه مبهري خوداي ده كرد ﷺ^۴.

سيهه م: (زوييري كوري عه ووام ي باوکی عبدالله ﷺ):

نه بو عبدالله، زوييري كوري عه ووامي كوري خووه يليدي كوري نه سه دي كوري عبدالعربي ي كوري قوسه ي ي كوري كيلابي قوپه يشي نه سه دي يه^۵، له (قوسه ي) دا له گه ل پيغه مبهري خودا ﷺ يه كده گرته وه، دلسوز (حواري) و پورزاي پيغه مبهري خودا بوو ﷺ، (صه فيه ي كچي عه بولموتته ليب) دايكه تي، يه كه له ده شايه تي بو دراوه كانی به هه شته، يه كيكه له هاوه لاني شوږا^۶، به تازه لاوي وله ته مه ني شازده ساليده موسلمان بوو^۷، هه ر جه نكيك پيغه مبهري خودا ﷺ پايه پاندي لي ي دوانه كه وتووه^۸، دواي موسلمان بوو تووشي نازارو نه شكه نجه بووه، گيڙدراوه ته وه:

۱- البخاري رقم ۵۶۶۹، اليهود في السنة المطهرة (۱/۲۶۵).

۲- الحاكم (۵۴۸/۳).

۳- البداية والنهاية (۱۱/۱۸۸).

۴- سير اعلام النبلاء (۳/۳۶۳).

۵- الأصابة (۱/۵۲۶-۵۲۸).

۶- الطبقات (۳/۱۰۰).

۷- سير اعلام النبلاء (۱/۴۱).

۸- سير السلف (۱/۲۲۶).

مامی پارچه هه سیریکی تیوه ده پێچاوه ئاگری ده کرده وه به دوکه له که ی قانگی ده داو ده یگوت: بگه پێوه بۆ سه ر کوفر، زوبیڤر ده یگوت: نا، هه رگیز کافر نابم.^۱

پێغه مبه ری خودا ﷺ له باره یه وه هه رمویه تی: ((إِنْ لِّكُلِّ بَنِي حَوَارِيٍّ وَحَوَارِيٍّ الزَّيْرِ))^۲. واته: ئه و له نێو هاوه لانه دا تاییه ت به خۆمه وه سه رخه رمه، له م بابه ته به هاوه لانی عیسی - علیه السلام - ده گوته ی: (الحواریون) واته: دلسۆزه پشتیوانانی، (حواری) پشتیوانی دلسۆزه، هه رموده که ئه م پله وپایه به رزه له خۆ ده گه ریت و زوبیڤری ﷺ بۆی له غه یری خۆی جواد ده کاته وه، له به ر ئه مه عبدالله ی کور ی عمر ﷺ، گو ی ی له یه کێک بوو ده یگوت: من کور ی (حواری) یه که م، گو تی: ئه گه ر کور ی زوبیڤری وایه، ده نا وانیه.^۳

زوبیڤری کور ی عه ووام: له سه رده می پێغه مبه ری خودا ﷺ پیاوی پا په پاندنی کاره گرنگ و گرانه کان بوو، له سه رده می راشیدیندا یه ک له پایه پا گره کانی ده و له ت بوو و به شداری له فتوحاته گه و ره کانه دا کردوه^۴، عومه ری کور ی خه تتاب ﷺ له سه رده می خۆیدا - پۆستی - ویلایه تی مصری بۆ پێشنیار ده کا، زوبیڤر ده لێ: پێویستیم پێ ی نیه، به لام به موجهیدی ده رده چم و هاریکارو ده ستباریش ده بم بۆ موسلمانان، ئه گه ر (عه مری کور ی عاص) م بین ی وه ته ی کرد، ده ست ناخه مه کاریه وه ده چه مه که نار ده ریایه ک و سه نگه رنشینی تێدا ده که م، ئه گه ر بینیم له جیهاد دایه له گه ئیدا ده بم^۵، له کتییی (أمیر المؤمنین علي ابن أبي طالب) دا قسه م له سه ر ژیا ننامه ی کردوه، (کێ زیاتری له م باره ده وێ) یا بۆ ئه وێ بگه رێته وه.^۶

۱- الطبرانی فی الکبیر (۱/۱۲۲).

۲- مسلم رقم ۲۴۱۴.

۳- مصنف بن أبي شيبة رقم ۱۲۲۱۹ صحیح.

۴- سيرة أمير المؤمنين علي ابن أبي طالب ص ۵۴۱.

۵- فتوح البلدان ص ۲۹۹، نظام الحكم للقاسمي (۱/۵۴۴).

۶- سيرة أمير المؤمنين علي بن أبي طالب ص ۵۳۵-۵۵۰.

چوارهم: (نه سمانه ي كچي صديق) ي دايكي عبدالله ي كوري زويير ﷺ:

نه سمانه ي كچي عبدالله ي كوري نه بي قوصافه ي كورې عوسمانى كورې عامرى كورې عامرى كورې كه عبي كورې سه عدى كورې ته ميمى كور موپړه يه^١، له موسلمانان يه كه مينه كانه و له گال عايشه ي خوشكى، كه نه و كاته عايشه مندا^٢ل بوو موسلمان بوو.

چه ندين هه لويستى بهرچاوو پرريزي پاك وستايشكراوى له ميژروى نيسلامى شكوداردا باسكراوه، له نيو نه و هه لويستانه دا:

١- له كچي پيغه مبهردا ﷺ بومه دينه:

خاتو عايشه له فهرموده يه كى دريژى دا ده لئ: ده مى نيوه پو بوو له مالى نه بوبه كر دانيسشتبووين، يه كيك به نه بو به كرى گوت: نه وه پيغه مبهرى خووايه و ده مامكى كردوه!، كاتيک بوو - پيغه مبهردا ﷺ - له و كاته دا نه ده هاته مالمان، نه بوبه كر گوتى: باب ودايكمى به قوربان بئ، به خوا كاريكى گرنه له م كاته دا هيناويه تى....

تانه وهى - عايشه - ده لئ: به په له بارگه مان بو ساز كردن وخوراكامان ناماده كردو خستمانه توره گه وه، نه سمانه ي كچي نه بوبه كر ﷺ پارچه يه كى له پشتينه كى بپري وسه رى توره گه كى پي گرئدا، به مه ناوى (خواهن دوو پشتين) ي ليترا.^٣

خاتو نه سماء هاريكاريه كى باشى پيغه مبهردا ﷺ وهاوه له كى كرد له بردنى ناو و خوراك بويان له نيو نه شكه و ته كه دا، نازارو نه شكه نجه يه كى كه م وينه شى چه شت له ريگه ي خودادا، دهر باره ي نه مه - نه سماء - بو خوى ده لئ: كاتيک پيغه مبهرى

١- الطبقات الكبرى (١١٩/٣) .

٢- السيرة النبوية (٢٧١/١)، عبدالله بن الزبير، للناطور ص ١٧ .

٣- البخاري رقم ٣٩٠٥، السيرة النبوية للصلاحي (٤٦٣/١) .

خودا ﷻ و ئەبوبەکر ﷺ دەرچوون، تاقمێکی قوپەیش - کەئەبو جەهلی کوری
هشامیان لە نیبو دابوو - هاتنە لامان، لەبەر دەرگای مائی ئەبوبەکر پאוوەستان،
منیش لییان چوومە دەرەو، گوتیان: هۆکیژی ئەبوبەکر، بابت کوا ؟
دەلی گوتم: بەخوا نازانم بابم لەکوێ یە.

ئەبو جەهل - کەرقی هەستاوو - دەستی بەرزکردەو و زللەیهکی لە پومەتم دا،
گوارەکم لەگوێ دەرپەپی! ئەسماء دەلی: ئینجا پۆشتن.^۱

ئەمە وانەی یەکەمە لەلایەن ئەسمائی دایکی عبداللهی کوری زویتر ﷺ،
ئافرەتانی موسلمان نەو لەدوای نەو فیتری دەبن و پەوانی دەکن، فیتر دەبن چون
نەینیی موسلمانان لەدوژمنەکانیان دەشارنەو و چون خۆپاگرانە و سەرپەرزانە
لەبەرامبەر هیزی زۆلم و زۆردا دەوێستنەو.

وانەی دووەمی ئەسماء، کەزۆر کاریگەرە، ئەمە یە:

کاتیک ئەبو قوحافەیی باپیری دەچیتە مائیان، کە نابینایە دەلی: بەخوا پێم وایە
ئەبو بەکر ئێوەی لەخۆشی و لە ماله کەشی کردبن.

ئەسماء دەلی: نانە خێر بابە گەرە! باوکم مائیکی زۆری بۆ بەجێهێشتوین،
دەلی: هەندیک بەردوچکەم لەتورەکە یە ک کردن و خستەم ئێو و تاقەو، کە
ئەبوبەکر پارەیی خۆی تیدا دادەنا و پۆشاکیکم بەسەردادا و دەستی باپیرم گرت
و گوتم: دەستت بخەسەر ئەو پارەو سامانە.

دەلی: دەستی بەسەردا گیراو گوتی: قەیدی نیە، مادام ئەمە ی بۆ
بەجێهێشتوون، کاریکی باشی کردوو، ماوێهکی پێ بەپێ دەکن.

ئەسماء دەلی: نا، بەخوا بابم هیچی بۆ بەجێ نەهێشتوین، بەلام ویستم بەم
کارەم ئەم پیرە ئارام بکەمەو.^۲

ئەسماء: بەزیرەکی و لیزانێ خۆی توانی نەینیی باوکی پەردە پۆش بکات
و ئارامی و ئۆخەیی ییش بخاتە ئێو دلی باپیریو، هەلبەتە بەبێ ئەوێ درۆ بکات!!

۱- تاریخ الطبری (۳۷۹/۲، ۳۸۰). السيرة النبوية لابن هشام (۱۳۱/۲، ۱۳۲).

۲- السيرة النبوية لابن هشام (۱۰۲/۲)، اسناد صحیح.

چونكه باوكي هه قى بۆ به جيهيشتبوون، ئه و بهردانهش كۆي كردبوونه وه بهمه بهستي دلتيا كردنى پيره پياوه كه بوو، ههروه ها باوكي (ئيمان بهخودا) ي بۆ به جيهيشتبوون، كه به چياكان ناله رزيت ويه په شه با ناجوليت ويه بوون ونه بوونى سامان كارى تيناكرت.

ههروه ها باوكي: باوه پ به خۆ بوون وهيممه تي به رزى له دل وده روى نه واندا به جيهيشتبوو، ئه مه وايگرد له وان بايه خ به كاره به رزو گرنگه كان بدهن و، ئاوپ له شته بئ نرخ و كاتيه كان نه دهنه وه.

ئه بوبه كر خيزانيكى موسلمانى نمونه يى دروستكرد، كه زه حمه ته وينه ي دوباره بيته وه و هاوشيوه ي پهيدا بيته وه.

ئه سماء ﷺ به م هه لويستانه ي نه خشه و پلانيكى وای بۆ كچان وژنانى موسلمان كيشا، كه پتيويسته له سريان، شوين پتي هه لبرگن و بيكه نه سه ره شقى خويان.^١

٢- په يوه ندى (ئه سماءه) له گه ل دا يكي بته په رسي:

ئه سماء كچى ئه بوبه كر ﷺ ده ليت:

له سه رده مى پتيغه مبه ردا ﷺ دا يكم، كه بت په رست بوو هاته لام، منيش پرسم به پتيغه مبه رى خودا كرد ﷺ گوتم: دا يكم به ترس و ته ماعه وه (راغبه) هاتۆته لام،

ئايا په يوه ندى له گه ل بكه م و پويى خۆمى بده مى؟

فه رموي: به ئى په يوه ندى له گه ل دا يكت دا بكه.^٢

ئين حه جه پ ده ئى: سه باره ت به (وهي راغبه) چه ند پايه ك هه يه، پاى جه ماوه رى زانايان ئه وه يه: دا يكي هاتووه و داواى خيرو چا كه له كچه كه ي ده كات و ده شترسى به نا ئومىدى بگه رپته وه.

(خه تباي) چه ند سو ديكي ئه م فه رمووده ي باس كر دوون: چون په يوه ندى خزميه تي له گه ل خزمى موسلماندا ده به سترى، ئاوه هاش له پى ي مالبه خشين و

١- الهجرة النبوية المباركة ص ١٢٨ .

٢- البخاري رقم: ٢٦٢٠ .

خیریو چاکه‌ی تروهه په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل خزمی کافردا ده‌به‌ستریټ^۱، خودای به‌رنزو مه‌زن ده‌فرموی: ﴿لَا يَنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ (۸) إِنَّمَا يَنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿الممتحنة: ۹، ۸. نه‌م دوو نایه‌ته پیرۆزه پوخسه‌ت و ږیگه پیدانیان تیدایه بۆ موسلمانان خیریو چاکه له‌گه‌ل نه‌و جوړه خزمه کافران‌یان دا بکه‌ن که‌شه‌پیان له‌گه‌ل نیس‌لام ونه‌واندا نه‌کردوه، نه‌گه‌ر چی دۆستایه‌تیش پچراپی.^۲

۲- نازیاه‌تی وجیهادی نه‌سما له‌جه‌نگی (یه‌رموک).

نازیاه‌تی وجیهاد نه‌سما ^۳ له‌پ‌ی‌ی خودادا له‌سه‌روی خه‌یا له‌وه ده‌خوینریټه‌وه، نمونه‌ی نه‌مه: ده‌رچوونی له‌گه‌ل سوپا بۆ جه‌نگی (یه‌رموک) و به‌شداریکردنی کاریگه‌رو به‌رچاوی له‌گه‌ل زویبیری هاوسه‌ری و عبدالله‌ی کوپی ^۴ له‌و جه‌نگه‌دا.

به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی به‌جه‌رگانه‌ی نه‌و له‌دژی نه‌و دزو جه‌ردانه‌ی پوژانیک له‌نیو (مدینه) دا په‌یدابوون، فاطمه‌ی کچی موندیر ده‌لی: له‌پوژگاری فه‌رمان‌په‌وایی سه‌عیدی کوپی عاس به‌سه‌ر شاری (مدینه)، نه‌سمائی کچی نه‌بو به‌کر خه‌نجه‌ریکی له‌دژی دزه‌کان هه‌لده‌گرت، شه‌وانه له‌ژیړ سه‌ری داده‌نا.^۵

۳- نه‌سما و قورنانی پیرۆز:

نه‌سما ^۶ به‌ قورن‌ان وړینمایي په‌کانی پیغه‌مبه‌ر ^۷ خوی په‌روه‌ده‌ کرد، فره‌مو له‌گه‌ل نه‌و وینه‌ پرشن‌گداره‌ی ژیان‌ی نه‌و، که‌ چو‌ن له‌گه‌ل قورنانی پیرۆز ناو‌یته‌ بووه.

۱- فتح الباری (۲۷۷/۵).

۲- شرح منظومه‌ الاداب (۲۹۷/۱)، برالوالدین، أم حفص عبیر بنت محمد ص ۳۶.

۳- طبقات ابن سعد (۲۵۳/۸)، أسماء بنت أبي بكر، للصباغ ص ۳۳.

۴- طبقات ابن سعد (۲۵۳/۸)، أسماء بنت أبي بكر، للصباغ ص ۳۳.

پۇڭلىك كوپىكى سەردانى دەكات، تەماشى دەكات دايكى لەنويۇزدايەو، ئەم ئايەتە پىرۆزە دەخوينى: ﴿فَمَرْكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَّعْنَا عَذَابَ السَّمُورِ﴾ الطور: ۲۷، ئەسماء دەگىراو پەنا بەخودا دەگىرىت لەسزى دۆزەخ، لەسەر ئەم ھالەى بەردەوام دەبى، ناچار كوپەكەى دەچىتە بازارو ئىشەكانى جىبەجى دەكات وئىنجا دىتەو لاي، دەبىنى ئەمەر لەھالەتى گىرەو ھەنسك دايەو پەنا بەخودا دەگىرىت.^۱

كاتىك ژانە سەرى دەگىرت، دەستى دەخستە سەر سەرى و دەيگوت: ئەمەر بەھى تاوانمەو ھەو ئەم تاوانانەش خودا دەيانبورى زۆرتىن^۲، ئەمەر تىگەيشتنىكى قولى لەم ئايەتە پىرۆزە: ﴿وَمَا أَصْبَحْكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ﴾ الشورى: ۳۰.

(دكتور محمد بن لطفي الصباغ) ژياننامەيەكى بەنرخى ئەسماء نوسىو، لەمەولا بەئىزنى خودا لەباسى گەمارۆدانى عبداللاھى كوپى لەلايەن (ھىج) ھەو ھەندىك لەوانەو بەندەكانى ئەسماء عليها السلام دەخەينە پوو.

پىنچەم: ھاوسەرەكانى و پۇلەكانى ئىبن زوبىر:

ھاوسەرى يەكەم: تومازەپى كچى مەنزورى فەزارى.

پۇلەكانى لەم ھاوسەرەى:

خوبەيب، ھەمزە، عوباد، سابىت.

ھاوسەرى دووھم: ئوم ھاشىم كچى ھوللەى كوپى مەنزور.

پۇلەكانى لەم ھاوسەرەى:

ھاشىم، قەيس، زوبىر، عوپوھ - كەلەگەل بابى كوژدا - .

ھاوسەرى سىيەھم: جەسىمەى كچى عبدالرحمن ى كوپى ھارسى كوپى ھىشام.

پۇلەكانى لەم ھاوسەرەى:

۱- الطية (۵۵/۲)، أسماء بنت أبي بكر ص ۹.

۲- الطية (۵۵/۲)، أسماء بنت أبي بكر ص ۳۳.

عامر، موسا، ئوم حەکیم، فاتیمە، فاخە.

هاوسەری چوارەم: عائیشە ی کچی عوسمانی کوری عەففان.

پۆلەکانی لەم هاوسەرە ی:

بەکر، پوقیا.

هاوسەری پێنجەم: ئوم وەلەد.

پۆلەکانی لەم هاوسەرە ی:

عبدالله، موسعەب.^۱

شەشەم: شیوه روخسارو گرتگرتین سیفەتەکانی ئیبن زوبیر:

پەنگ ئەسمەرۆ گەنمی ودالە گوشت بوو، بەلام زۆر درێژ نەبوو، مووی پیشی تەنک و مەیلەو پەنگزەرد بوو، پەرستنی زۆر بوو وشوینەواری سوژدە ی لەتەوێلی دیاربوو، زاناو موحەمەدو زیرەك و پەوانبێژ بوو، پۆژو گرو شەونویژ کەر بوو، بەجەرگ وتۆلەشین بوو، سەربلندو نەفسبەرزو بەهیمەت بوو^۲، زاناو خودا پەرست و بەسام و سەنگ بوو، نوێژو پۆژوی زۆر بوو، گەردنکەچی خوداو سیاسەتمەدارێکی بەتوانا بوو.^۳

وەك دەردەكەوێ: کاریگەری یەکی گەرە لەسەر دروستبوونی كەسایەتی ئیبن زوبیر هەبوو لەلایەن زوبیری بابی و ئەسماء دایکی و عائیشە ی پوری و ئەبوبەكری باپیری و صفەیه ی ئەنکی پوری پێغەمبەری خودا ﷺ - .

۱- البدایة والنهاية (۲/۱۱) .

۲- البدایة والنهاية (۱/۱۹۳) .

۳- البدایة والنهاية (۲/۴۰۴) .

گرنگترين سيفه ته ڪاني ٺيڻ زويپر:

۱- شاره زاي و زانياري:

عبدالله ڪوري زويپر رحمۃ اللہ علیہ يه ڪ له چوار (عباديله) ڪاني شاري (مدينه) بوو، ڪه له بواره ڪاني ٺاين دا شاره زاي بوون، ٺه وائيش: (عبدالله ڪوري زويپر، عبدالله ڪوري عه بباس، عبدالله ڪوري عه مري ڪوري عاس، عبدالله ڪوري عومر رحمۃ اللہ علیہ). له هه ردو صحيح (بوخاري وموسليم) چهند فهرموده يه ڪي ليوه گيڏراوه ته وه، هه ردو ڪيان له سه يه ڪ فهرموده ي پڙڪه وتن، بوخاري به ته نيا شهش فهرموده وموسليميش دو فهرموده ي لي گيڏراوه ته وه^۱، به مندالي فهرموده ي له پيغه مبهري خوداوه رحمۃ اللہ علیہ ده گيڏراوه وه.

هه روه هه فهرموده ي گيڏراونه ته وه له:

زويپري باوڪي وٺه بوبه ڪري باپيري وعومرو عوسمان ودايڪي ٺيمانداران عائيشه ي پوري وڪه ساني تريش.

تابيعي يه ناوداره ڪانيش فهرموده يان ليوه گيڏراوه ته وه: وه ڪ:

عوپوه ي براي وٽاوسي ڪوري ڪيسان وعه مري ڪوري دينارو ٺيڻ ٺه بي مهليڪه وسابتي به ناني و زوري تريش^۲، تابلي ي شاره زاي بووه عبدالرحمن ي ڪوري زه يدي ڪوري ٺه سه لم ده لي: ڪاتيڪ (عباديله) (عبدالله ڪوري عه بباس وعبدالله ڪوري زويپرو عبدالله ڪوري عومرو عبدالله ڪوري عه مري ڪوري عاس) وه فاتيان ڪرد، فيقهو زانياري ڪه وٽه به رده ستي غيره عه رب له هه موو ولاٽان^۳.

ٺيڻ زويپر واناسرابو ڪه زانياريه ڪي فراواني له قورٿان وسوننهت دا هه يه، له زانا موجته هيده ڪان بوو، زاناو خودا په رست بوو، له م وه سفه دا زيده پڙيي نيهه! چونڪه

۱- سير اعلام النبلاء (۳/۳۶۳).

۲- سير اعلام النبلاء (۳/۳۶۳). عبدالله بن الزبير لمحمد عبدالرضا هادي ص ۹.

۳- معجم البلدان، نقلا: عن عبدالله بن الزبير للناطور ص ۳۱.

زۆر سەردانى دايىكى ئيمانداران عائىشەنى پۇرىيىسى دەكرد، كە عائىشە بەھەمە زاناۋ شارەزابوۋ وقسەنى بۇ دەكردو فەرمودەكانى بۇ دەگىپايەۋە، لەلەيەكى تىرىشەۋە دۋاى پىغەمبەرى خوداﷺ ۋە صدىقى بابىﷺ عبدۇللاھنى خۇشەۋىستىرەن كەس بوۋ بەلەيەۋە.

ماۋەنى خىلافەتى عبدۇللاھ نۆ سال بوۋ، لەۋ ماۋەيەدا ھەشت ھەجى كىردوۋە، لەسالى نۆ ھەمدا چونكە گەمارۋدراۋو نەيتۋانى ھەج بىكات.

جاريك ئىبن زۆيىر ۋەتارى بۇ حاجيان خويندەۋەۋ گوتى: ئەنى حاجىەكان: پىرسىيارم لىيەكە؛ قورپان بەسەر ئىمەدا دابەزىۋەۋ ئامادەنى پونكىردنەۋەنى بوين، يەكەك لەخەلەكى عىراق گوتى: دەمى ھەمبەنەكەم شىل بېۋوۋەۋ مىشكىك چو بۇ ناۋىيەۋە، مىنىش لە ھالى ئىحرامدا كۈشتم!، لە ۋەلامىدا گوتى:

فاسقەكان بىكۈن، كابرا گوتى: دەرپارەنى ﴿وَلْيَا لِي عَشْرَ ۲﴾ وَالشَّعْ وَالْوَتْرَ ﴿۳﴾ زانىيارىمان پى بدە.

لەۋەلامىدا گوتى:
(العشر=دەشەۋەكە): بىرىتىيە لەھەشت پۇۋو شەۋى زىلجەججەۋ پۇۋى عەپەفەۋ پۇۋى قوربانى.

(الشع=جوت): ۋاتە كەسىك لەكۆتايى دوو پۇۋى (أيام التشريق)دا مىنا بەجى بىلەيت گوناھى ناگاتى، كەسىكىش دۋاى بىخات بۇ پۇۋى سىئەم ھەر گوناھى ناگاتى.

الوتر: تاك: بىرىتىيە لەئەم پۇۋە - ۋاتە عەپەفە - .
لەسەردەمى - خىلافەتى - خۇيدا دەرپارەنى مەناسىكى ھەج لەھەموۋ كەس شارەزاتر بوۋ.^۱

عبدۇللاھنى كۆپى عەبباسﷺ دەلى: عبدۇللاھنى كۆپى زۆيىر خويندەرى چاكى كىتەبى خوداۋ شۆيىنەلگىرى دروستى سوننەتى پىغەمبەرى خوداﷺ بوۋ، گەردنەكى خودا بوۋ ۋەترسى خودا لەقرچەنى گەرمادا بەپۇۋو دەبوۋ، كۆپى (ھەۋارى) پىغەمبەرى

خودا بوۋىڭىز دايىكى كىزى صدېق بوۋ وپورېشى عانىشەى خۆشەۋىست وھاسەرى پېغەمبەرى خودا بوۋىڭىز، ھەموو كەس ماف وئىمتىيازاتى دەناسى جگە لەكەسىڭ خودا چاۋەكانى وېينايى دلى كويڭىز كوردېتتەۋە.^۱

خوتىندكار محمد عبدالرضا لەعيراق نامەيەكى لەسەر فىقھى عبداللەى كورى زوبير نوسىۋە.

۲- پەرستىن وپارىزگارى:

ئىبن زوبير پىداگىر بوۋە لەسەر ئەنجامدانى نوپۇش پۇتۇى زۇرۇ تەۋاى جۆرەكانى پەرستىن، بەلكو ئەمە بۇتە نىشانەيەكى درەوشاۋە بەكەسايەتى ئەۋەۋە، گىرپدراۋەكان لەمبارەۋە پلەى (تەۋاتور)يان ۋەرگرتۋە.^۲

موجاھىد دەربارەى دەلى: ئەۋ پەرستىنەى ئىبن زوبير ۋە نەجامى دەدا، كەس ھىزى پى ئەدەشكا^۳، ھەر ئەۋ دەلى: جارى لافاۋ ھەستاۋ ئاۋ دىۋارى كەعبەى داپۇشى، لەم حالەدا ئىبن زوبير بەمە لەتەۋافى دەكرد.^۴

كاتى دەچوۋ نىۋ نوپۇزەۋە لەدنيا دادەبىراۋ تالى ۋشېرىنەكانى لەبىر خۇى دەبردەۋە، دەگىرپنەۋە: پۇزىك لەمالى خۇيدا نوپۇزى دەكرد، ماريك لەبنمىچى خانۋەكەۋە بەرىۋەۋە لەقەدى ھاشمى كوپى ھالا، ژنەكان قىژاندىان ۋەندامانى خىزان كۆبۈنەۋەۋە مارەكەيان كوشت ۋمندالەكەش پزگارى بوۋ، ھەموو ئەم شتەنە پوويانداۋ عبداللەش لەنوپۇزەكەيدا ئاۋپى نەدايەۋە، تاسەلامى نەدايەۋە نەيزانى چى پويداۋە.^۵

سابىتى بەنانى دەربارەى دەلى: ئىبن زوبير لەپشت مەقام - ى ئىبراھىم - ەۋە نوپۇزى دەكرد، بەلايدا پەتدەبوۋم ھەر دەتگوت تەختەيەكە بەرزت كوردۇتەۋەۋە لەۋى داتكوتاۋە ۋ جۈلەى لىۋەنايە.^۶

۱- سىر اعلام النبلاء (۳/۳۶۷)، البداية والنهاية (۱۱/۱۹۱).

۲- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۳۲.

۳- البداية والنهاية (۱۱/۱۹۳).

۴- البداية والنهاية (۱۱/۱۹۳).

۵- البداية والنهاية (۱۱/۱۹۳).

۶- سىر اعلام النبلاء (۳/۳۶۹).

یه زیدی کوپی ئیبراهیم له عه مری کوپی دیناره وه ده گێڕێته وه: ئیبن زوبیر - کاتیك گه مارۆیاندا بوو - له حیحری ئیسماعیل - دا نوێژی ده کرد، به ردو ئاگری مه نجه نیقی به رده كه وت وئاوپی نه ده دایه وه.^۱

ئیبن ئه بی مه لیکه ده لئ: عومه ری کوپی عبدالعزیز بئی گوتم: سه باره ت به ئیبن زوبیر شتیك له دلی تۆدا هه یه. گوتم: نه گه ر ده تدی نوێژ خوین و نزاگۆیه کی وینه ی نه وت نه ده دی.^۲

دیسان ده لئ: ئیبن زوبیر هه وت پۆژ له سه ریك وبی پسانه وه به پۆژو ده بوو، له هه وته م پۆژدا له هه مومان به هیژتر بوو.^۳ زه هه بی سه باره ت به مه ده لئ: له وانه یه هه والی قه ده غه کرانی پۆژوی و یساڵ - بی پسانه وه - له لایه ن پیغه مبه ری خوداوه ﷺ به ئیبن زوبیر نه گه یشتی؛ چونکه پیغه مبه ر ﷺ به به زه بی وبه په رۆشه بۆ ئیمانداران، هه رکه سیك ئه مه بکات وزیده پۆیی له خۆ برسی کردن و تینو کردنی خۆی بکات مه زاجی ده روونی تیك ده چیت و لاشه ی بی هیژ ده بییت، که واته شوینکه وتنی سوننه ت له پیشتره، به لام ئیبن زوبیر له گه ل ده سترۆیشتن و ده سه لاتیشیدا نمونه بوو له خودا په رستی دا.^۴

۳- بویری و ئازایه تی:

عبداللهی کوپی زوبیر له زه مه نی خۆیدا سوارچاکی قوپه یش بوو، له ته مه نی هه فتا ساڵیدا شیریه به ده سستی ده گرت ده تگوت ئیستا به هاری ته مه نیه تی، عوسمانی کوپی ته لحه ده لئ: ئیبن زوبیر له سی شتدا کیبه رکیی له گه ل نه ده کرا: (ئازایه تی، به ندایه تی، په وانبیژی).^۵

هیشامی کوپی عوپوه ده لئ: عبداللهی مامم به مندالی زمانی به وشه ی (سیف= شیر) پژاوه و لیكددا لیكددا گوتویه تیه وه، کاتیك باوکی گوئی لی ده بی

- ۱- سیر اعلام النبلاء (۳/۳۶۹).
- ۲- هه مان سه رچاوه (۳/۳۶۹).
- ۳- هه مان سه رچاوه (۳/۳۶۹).
- ۴- هه مان سه رچاوه (۳/۳۶۸).
- ۵- هه مان سه رچاوه (۳/۳۷۰).

دەلى: بەخۇدا پۇڭگارىك بەدەستىيەۋە دەگرى.^١

لەقۇناغى مىندالىيەۋە شاھىيەتى ئازايەتى بۇ دراۋە، لەشۋىنى خۇيدا دەيخەينە پوۋ، لەجەنگى يەپمۇك وگەمارۋى قوستەنتىنيەۋە فەتەت كىردىنى ئەفرىقىياۋ بەرگىرىكىردىنى لەعوسمان لەپۇڭى گەمارۋىدراىداۋ جەنگى جەمەل ۋە تاييەتەش ئەۋەمۇۋ ئازايەتى ۋە بەردىيەنى نواندى لەبەرامبەر (جىچاچ) ۋە سۈپاكەنى لەكاتى دوۋەم گەمارۋىدراىدا لە (مەككە).

عبدالله دىگوت: بەخۇا: ئەگەر ۳۰۰ سىسەد كەسى ۋەك خۇم خۇپاگرم لەگەل بىت باكم نىيە ئەگەر ھەمۇۋ خەلگى سەر زەۋىم بەسەر بىكەن.^٢
خۇ لەئازايەتى دا بەۋىنە دەھىنرىتەۋە.^٣

لەم سىفەتەشىدا كارىگەرى باۋكى ۋە صدىقى باپىرى ۋەداكى ۋە خالەكانى لەسەربوۋ، لەسەروى ھەمۇۋشيانەۋە ئازايەتى ۋە جەركى عبدالحەمىن كۆپى صدىق ۋە زىاتىرى بەبەر عبدالله داكرىدبوۋ.

۴- زمانپاراۋى ۋە تارىخى:

ئىبن زوبىر لەم بۈرەشدا كىيەركىنى لەگەل نەدەكرا، ئەۋلەپىزى ئەۋەتارىپىزانەنى قوپەش بوۋكە لەژمارەنى پەنجەكان تىپەپىيان نەدەكرد، لەۋتاردانىدا (لەجولەۋ ئامازەۋە تۆتەنى دەنگەكانىدا) بە ئەبۇبەكرى باپىرى ﷺ دەچوۋ، دەنگىكى دلىرى ھەبوۋ.

دەگىپنەۋە: كاتىك مۇسلمانەكان بەسەر (بەپەپى) دا سەركەۋەتن ۋە خەلگىكى تۇرىان لى كۈشتىن ۋە سامانىكى تۇرىان بە غەنىمەت گرت، ئىبن زوبىر بە ھاۋەلايەتى ئىبن ئەبى سەرح بە مۇژدەدەر بۇلاى عوسمان ﷺ بە پىكرىيەۋە بۇ مەدىنە، عوسمان پىنى گوت: ئەگەر دەتۋانى ئەم مۇژدە ھەۋالە لەسەر (مىنبەر) بە خەلگ پابگەينە، گوتى: بەلى ئىبن زوبىر چوۋە سەر مىنبەر ۋە پۇداۋەكەنى بۇ باسكردن، عبدالله

۱- عبدالله بن الزبير فقيهاً ص ۱۴، البداية والنهاية (۲۰۸/۱۱).

۲- سير اعلام النبلاء (۳۷۶/۲).

۳- سير اعلام النبلاء (۳۷۷/۲).

دەلى: لام كىردەۋە و تەماشام كر زوبىرى بابم لەنىۋ ئامادە بواندايە، كەدە موچاۋى ئەوم دى سام ۋە ھەببەت گىرتى ۋە خەرىك بوو زمانم لال بى، تىم گەشت بەچاۋى ئاماژەى پىكرىم ۋە ئاندىم بەردەۋام بم، منىش ئاسايى بوومەۋەو بەردەۋام بووم تاكۆتايى، كەدابەزىم گوتى: پۆلەگيان، كەگوپىيىستى وتارەكەت بووم ۋامدەزانى گويم لە ئەبۇبەكرى صدىق بوو وتاردەدا.^۱

محمىدى كورپى عبدۇللاھى سەقەفى دەلى:

لە ۋەرزى ھەجدا، پۆڭك پىش تەپويە. ئىبن زوبىرم بىنى بە بەرگى ئىحپامەۋە ھاتە لامان، بەدەنگىكى بەرزو خۇش تەلبىيەى كرد كەتا ئەۋدەمە بەمشىۋەيە لەكەسم نەبىستوو، ئىنجا دواى سوپاس ۋستايىشكردىنى خودا جل جلالە، گوتى: بەلام دواى ئەمە: ئىۋە لەئاسق دوورەكانەۋە بەمىۋانى ھاتوون بۆ لاي خوداي گەۋرە، خوداي گەۋرە مافى خۇيەتى پىز لەمىۋانەكانى بگرىت، ھەركەسىك داۋاي شتىك بكات كەلاى خودايە ئەۋا سۋالگەرى بەر دەرگاي خودا ئائومىد نابت، راستى قسەو وتارتان بەكرەۋەو كىدارتان بسەلمىنن، بزانن دەستبىنى قسەكانتەن كىدارتەنە، ئاگاتان لەنپازو نەتتان بى، دلتان، دلتان، ئاگاتان لەدلتان بى، خودا، خودا، ئاگاتان لەخودا بى پارىزگارى خودا بكن لەم پۆژانەتەندا، ئەم پۆژانە پۆژاننىكن تاۋانەكانىان تىدا دەسپىنەۋە، لەئاسق دوورەكانەۋە بۆ ئىرە ھاتوون، بۆ بازىرگانى نەھاتوون، بۆ دەستخستنى مال ۋدنيا نەھاتوونەتە ئىرە، ئىنجا (تلبىيە)ى كىردو خەلك بۆيان ستاندهۋە، پۆڭكەم نەبىنىۋە ۋەك ئەۋ پۆژە خەلك تىدا گىرابت.^۲

لە ئىسلامدا ئەمانە بوون: معاۋىە ۋ كورپەكەى، سەيدو كورپەكەى، عبدۇللاھى كورپى زوبىر.^۳

۱- البداية والنهاية (۱۹۴/۱۱) .

۲- البداية والنهاية (۲۱۸/۱۱) .

۳- تاريخ ابن عساکر، نقلًا عن عبد الله بن الزبير، للخراسي ص ۳۴ .

لە وتارە بە ناويانگە كانى:

وتارىكى بە بۆنەى شەھىد بوونى حوسىن ﷺ بۇ دانىشتوانى مەككە.

وتارىكى بۇ خەۋارىج لەكانى ئاخاوتنىاندا.

وتارىكى بە بۆنەى كۆژرانى موسەبىى براى لەعىراق.^۱

لە ئامۇژگارىيە بە ناويانگە كانى:

ئەو ئامۇژگارىيە كە ۋەھەبى كۆپى كىسان نوسىويە تىيەۋە، ۋەھەب دەلى: عبدۇللاھى كۆپى زوبىر بۆمنى نوسىۋە: خەلكى پارىژگار چەند نىشانەيە كىان ھەيە، بەونىشانانە دەناسرىن وخۇشيان لەخۇياندا ھەستى پى دەكەن: پاستى لەقسە كردندا، دانەۋەى سىپاردە، قوتدانەۋەى پك وتوپەيى، خۇپاگرى لەبەرامبەر موسىبەتدا، پازى بوون بەقەزاۋ برپارى خۇدا، سوپاسگوزارى لەسەر نازو نىعمەت، گەردىنكە چى بۇ حوكمى قورئان، پۇژەكان ۋەك بازاپن، ئەۋەى لەپىيدا دادەنرى، ھاۋتاكەى لەبەرامبەر يىدا ھەلدە گىرى، بەخشىنى ھەق ھەلگىرى خۇى ھەيە ۋەھەكەى بۇى دىن، بەخشىنى پوۋچىش بەرامبەرى خۇى ھەيە، ئەھلى خۇى بۇى دىن.^۲

بىگومان سىفەتى وتارىپىژى وتواناى قەناعەت پىدان بۇ ھەموو سەر كەردەيەك پىۋىستە، ئىبن زوبىر لەم بۋارەدا پىشەنگ بوو، زمانپاراۋى وتارىپىژىيەكەى يەك لەھۇكارە كارىگەرەكانى بللو كەردنەۋەى بانگەشەكەى ۋ ئەۋرەۋىشتانەى ئەۋباۋەپى پىتھەبوو لەژيانىدا.

— سەخاۋەت و دلاۋايى:

عبدۇللاھى كۆپى زوبىر بەخشىندە بوو ۋ مافى جەماۋەرى بەتەۋاۋەتى دەدا، كەسىك مستەحق بۋايە زىياترى - لەمافى خۇى - پى دەدا، بەپىگاي مەشروع

۱- الكامل في التاريخ (۵۸/۳).

۲- البداية والنهاية (۲۱۹/۱۱).

نەبوا یە نەیدە بە خشی؛ خە لکانیک تۆمەتی چروکی وێژدی یان داوێتە پال؛ چونکە نەیداوێتە کەسانی نەشیاو و بە پاست و چە پێدا زێدە پۆیی تێدا نەکردووە، مالی موسلمانانی بە دیاری نەداوێتە شاعیر و زمان لوس و خۆپە پێشکەران، کە بە زۆری لە پێی ئەم جۆرە کەسانە وە دەنگۆیەکان بلۆدە بنەو، بە لام ئێبن زوبییر بە رامبەر ئەم دەنگۆ درۆدە لەسانە بێ باک بوو و گۆی ی نەداوێتە مادام ئەو لە سەر پاستە پێیە.^۱

بە داخە وە زۆر لیکۆلەر ئەم پیاوێتە نادروستە یان لە دۆژمانی ئێبن زوبییرە وە وەرگرتوو و نەهاتوون هەموو ئەو پیاوێتە پاست و سەحیحانە ی دەریارە ی سەخاوەت و دلاوایی ئەو هەن بنوسنەو، بێگومان پەردە پۆشکردنی حەقیقەتی کە سایەتییەکی وەك ئێبن زوبییر کاریکی خراپە و بە بێ وێژدانی دادەنری.^۲

دیارە وەسف کردنی ئێبن زوبییر بە چروکی وێژدی خۆی لە خۆیدا وەسفییکی باشە بۆ ئەو ئەکە لە داری ناکات بە لکو یا بە رزتری دەکات؛ چونکە شوینپی ی خەلیفە پاشیدەکانی هەلگرتوو و سیاسەتی ئەوانیش دەربارە ی بەیتولمال سیاسەتییکی توندو تۆل بوو، لە لایەکی ترەو ئەو خۆی بە خاوەنی بەیتولمال نەزانیو و پێی وابوو هەموو موسلمانان خاوەننە؛ بۆیە ئەو تەنها لە توانایدابوو لە پرێگای مشروع دا بێبە خشی.^۳

پێ دەچێ ئەوانە هاتن سیاسەتی دارایی ئێبن زوبییر یان بە رامبەر کردبێ بە سیاسەتی دارایی ئومەویەکان، ئومەویەکان مال و پارە یان کردبوو هۆکاری پاکێشانی هەرچی لایەنگر و پشتیوانی شاعیری و زیاتر بۆ خۆیان، بە لام ئێبن زوبییر ئەم کارە ی نەکردو و بە پەرە وای نەزانیو بۆ حیسابی خۆی پارە و سامانی موسلمانان خەرج بکات؛ بۆیە دەبینین کە سیفەتی پێژدی دەدرێتە پال ئێبن زوبییر، لە پاستی دا بە لگە یە لە سەر پارێزگاری و بە خشن دەیی ئەو و پێداگیری ئەو لە سەر پاراستنی مالی گشتی موسلمانان.

۱- عبدالله بن الزبیر، محمود شاکر ص ۲.

۲- هەمان سەرچاوە ص ۳۶.

۳- هەمان سەرچاوە ص ۳۷.

چەند شاھىدى يەك لەسەر سەخاۋەتى ئىبن زۆبىر:

۱ - شاھىدى عائىشە ر.ھ.:

عائىشە كچى تەلھە دەلى: لەگەل دايكى ئىمانداران عائىشە پۇرم چوومە
دەرەو، بىننيمان (راجىن) دەلى:

أُنشِدْ مَنْ كَانَ يَعِيدُ الْهَمَّ
يَدْلُنِي الْيَوْمَ عَلَى إِبْنِ أُمِّ
لَةَ أَبٍ فِي بَاذِخِ أَسْمِ
وَأُمِّةٍ كَالْبَدْرِ لَيْلِ تَمَّ
مُقَابِلِ الْحَنَالِ كَرِيمِ الْعَمِّ
حَرَّةٍ أَكْؤُسُهُ بِسَمِّ

دەلى: كەدايىكى ئىمانداران گۆى لى لەم ھۆنراۋى بوو، بانكى كىردى لەزىر
بەچەكە يەو پىى گوت:

ھۇ بەندەى خودا، لەپىغەمبەرى خودا ﷺ بىستوو دەيفەرموو: (الدال على
الخير كفاعله) پىننىشان دەرى كارى چاك وەك بىكەرەكە يەتى، بۇ جىبە جىكردنى
پىۋىستىكەت بچۇلاى عبدۇللاھى كۆپى زۆبىر، ئەۋىش پۇيشت تاگە يشتە لاي،
(عبدالله) ش ولاخىك و بارىكى خواردن پىدا.

ب - شاھىدى معاۋىە كۆپى ئەبو سۇفىيان ر.ھ.:

معاۋىە ر.ھ. گۆى لى لەپىاۋىك بوو دەيگوت:

إِبْنُ رِقَاشٍ مَاجِدٍ سَمِيدٍ
يَأْتِي فَيُعْطِي عَنْ يَدِ أُوَيْمَنْعٍ

گوتی: ئه‌و که سه عبدالله‌ی کوری زوبییر^۱.

ج — نابیغه‌ی کوری جه‌ده‌و عبدالله‌ی کوری زوبییر:

عبدالله‌ی کوری عوپوه گوتی: گرانی و نه‌هاتی سه‌ری نابیغه‌ی کوری جه‌ده‌ی هه‌لگرت له‌ده‌شته‌وه بۆشار، هاته مه‌ککه‌و له‌مزگه‌وتی (حه‌پام) خۆی گه‌یانده عبدالله‌ی کوری زوبییرو پێی هه‌لگوت:

حکیت لنا الصدیق لما ولیتنا وعثمان والفاروق فارتاح معدم
وسویت بینی الناس فی الحق فعاد صباحاً حاکم اللون مظلّم
أناک أبو لیلی یجوب به‌ الدجی دجی اللیل جواب الغلاة عثمّم
لتجبر منه جانباً دعدعت به‌ صُروف الیالی والزمان

ئێبن زوبییر گوتی: ئه‌بو له‌یلا له‌سه‌ر خۆیه، شیعر سوک و ساده‌ترین ئامرازی تۆیه به‌لای ئێمه‌وه، به‌لام تۆ دوو مافت له‌مالی خودادا هه‌یه: مافیکیان به‌هۆی بینینی پێغه‌مبه‌ری خوداوه ﷺ، مافه‌که‌تی تریشت به‌هۆی به‌شداربوونت له‌گه‌ڵ موسلمانان له‌مالیاندا واته مالێ گشتی، ئینجا ده‌ستی گرت و برديه نێو ته‌ویله و حه‌وت و شتری باره‌لگرو و شتریکی سواری پێدا، هه‌موو و شتره‌کانی بۆ بارکردن له‌دانه‌ویله و خورماو پۆشاک، نابیغه به‌هه‌له‌داوان چنگی له‌خواردن نابوو و ده‌یخوارد، ئێبن زوبییر گوتی: وه‌یش ئه‌بو له‌یلا چه‌نده‌ی تین بۆ هاتوه‌! ^۲

ئهم هه‌واله هه‌موو ئه‌و گێڕدراوانه پوچ ده‌کاته‌وه که‌باس له‌چروکی ئێبن زوبییر ده‌که‌ن، به‌پێی ئهم هه‌واله:

ئه‌و پێژدی و پاریزگاریکردنی مالێ موسلمانانی لێک جودا کردۆته‌وه، له‌لایه‌کی تره‌وه پاساوی پێدانی مالێ به‌نابیغه‌ی پوون کرده‌وه و هه‌یچ سه‌نگێکی بۆ شیعره ستایشنامیژه‌که‌ی دانه‌نا. ^۳

۱- هه‌مان سه‌رچاوه.

۲- تاریخ دمشق (۱۶/۳۰).

۳- موقف الشعر من الحركة الزبيرية ص ۴۷.

د — عبدۇللاھى كۆپى عوپۇھى برازاي ئىبن زوبىير:

لەسەر گوزەشتە يەكدا كە (زوبىيرى كۆپى بكار) گىرپاويە تىيەو ھاتوۋە: عبدۇللاھى كۆپى زوبىير (نوم ھەكىمى) ى كچى لە (عبدۇللاھى كۆپى عوپۇھى) ى برازاي مارە دەكا، (عوپۇھى) بىست ھەزار درەم بۆ عبدۇللاھى براى دەنىرى، ئەويش پەتى دەكاتەوۋە دەلى: ئەگەر مالم بويستايە لاي خەلكى تر دەستم دەكەوت.^۱

ه — ھەمزەى كۆپى عبدۇللاھى كۆپى زوبىير لەزىندانى باوكىدا:

ھەمزەى كۆپى عبدۇللاھى دواى لەسەر كار لابرانى لەعيراق دىتە لاي باوكى، كاتىك باوكى پرسىياري مالتوپارەى ئەوئى ى لى دەكا ئەويش دەلى: بەسەر خزم وكەس خۆماندا دابەشم كەدوۋە، ئىبن زوبىير دەلى: مالىكە نەھى تۆيە، نەھى باوكتە، ئىنجا زىندانى كەد.^۲

بەم شىۋەيە دەرگەوت: ئىبن زوبىير بەخەم پاراستنى سامانى گىشتى يەوۋە بوۋە، بەخشىنىشى بەدەستى ئەو لەسنورى شەرىخى خۇدا دەرئەچوۋە.

۱- جەبرە نىسب قىزىش ص ۲۶۵ .

۲- ھەمان سەرچاۋە ص ۴۰ .

بەشی دووهم

عبداللهی کۆری زوبیر لە سەردهمی ئەبویه کر و عومەرو عوسمان و عەلی و معاویە دا

۱ - ئەیه پمۆک :

هەر چەندە لە گەڵ باوکیدا ئامادهی جەنگی (ئەحزاب) و (فەتحی مەککە) بووه، بەلام کتێبه کانی (سیره) ناوی (عبداللهی کۆری زوبیر) یان کەم و زۆر نەهێناوه؛ چونکه ئەو مندالکار بووه و کاتیکی پێغه مبهری خودا ﷺ وەفاتى کردووه تەمەنى لە یازده سال تێپەڕى نە کردووه، خۆ پێغه مبهرى ﷺ پێگەى بە مندالیک نە داوه بە شداری جەنگ بکات تەمەنى نەگە یشتبێتە یازده سال.

یه کە مین هەوال دەر یاره ی بە شداری عبدالله لە ئاماده بوونی جەنگدا: ئەمە یه ! ئەو بە هاوپی یە تی باوکی ئاماده ی فەتحی شام و جەنگی یه پمۆک بووه، عبدالله دەلی: من لە گەڵ باوکم چووم بۆ جەنگی یه پمۆک، موسلمانە کان خۆیان ئاماده باش کرد، (زوبیر) خۆی زریپۆش کردو شیرو تیرو کەوان و قەلغانی هەلگرت و سواری ئەسپە کە ی بوو، ئینجا بە دوو تۆکرە کە ی گوت: عبدالله بچووکە، لای خۆتان لە کن کە لوپە لە کە بە ندی بکەن.^۱

دوای تەواو بوونی جەنگ و سەرکەوتنی موسلمانان، عبدالله بە شداری دەرمان کردنی بریندارە کانی کرد.^۲

ئەگەر چی عبدالله بە هۆی مندالی بونیە وه بە شداری جەنگی نە کرد، بەلام بە مە لە سەر جەنگ و تیکچێژان و بریقەری شیرو - پژانی خوین - پاهات و هەر لە مندالی پرا فیزی ئازایە تی و شارە زایی نیو جەنگ بوو.^۳

۱- تاریخ الطبری، نقلاً عن عبدالله بن الزبير، ماجد لعام ص ۴۱ .

۲- تاریخ ابن عساکر عن عبدالله بن الزبير، ص ۴۱ .

۳- عبدالله بن الزبير ص ۴۱ .

۲ — ئىبن زوبىر لەگەلْ عومەرى كۆرى خەتتاب ﷺ:

ئەمىرى ئيمانداران عومەرى كۆرى خەتتاب ﷺ بەكۆلانىڭدا تېدەپەپى، عبداللىھى كۆرى زوبىر لەگەلْ ھاوپى مىندالەكانى، كە لەو كۆلانىگە مە دەكات، مىندالەكان بەبىنىنى عومەر پايانكرد، ئىبن زوبىر لەشويىنى خۆى پادەستا، عومەرى پىى گوت: چۆن بوو لەگەلْ ئەوانە پات نەكرد؟ گوتى: تاوانم مەكردووه تا لىت بترسم، پىگاش تەنگەبەر نەبوو تا بۆت چۆل بكم! ^۱

سەرچاۋەكانى مېژوو سەرگوزەشتەيەكى تەدەگىپنەوہ: كە نازايەتى عبداللىھ لەقۇناغى مىندالەيەوہ زياتر دەرەخات، كە مىندالْ دەپى پۆژىك لەگەلْ مىندالان گە مە دەكات، پىاويك بەلاياندا دەپوات و بەسەرياندا دەقىژىتى، مىندالەكان پادەكەن، ئىبن زوبىر دەكشىتەوہو بانگيان دەكات: بەمكەنە مىرى خۆتان بەرەنگارى دەبىنەوہ، ئەوانىشى گەپانەوہو واپان كەرد. ^۲

۳ — نووسىنەوہى پەپراۋگەكانى قورئان لەسەردەمى عوسماندا ﷺ:

ئەنەس دەگىپتەوہ: عوسمان فەرمانى دا بەسەر: (زەيدو ئىبن زوبىر سەئىدى كۆپى عاس و عبدالرحمن ى كۆپى حارس كۆپى هيشام) تا پەپراۋە نوسراۋەكانى قورئانى پىرۆز بنووسنەوہ، ئەوانىش نووسياننەوہ، عوسمان گوتى: ئەگەر ئىوہو زەيد لەشتىڭدا جىياوازبوون، بەزاراۋى قورەيش بىنووسنەوہ؛ چونكە بەم شىۋەزارە دابەزىنراۋە. ^۳

كى زياترى دەۋى لەمبارەوہ باكتىبى (عن عثمان بن عفان ﷺ) بخويىتەوہ.

۱- الكامل في التاريخ (۷۵/۲).

۲- نفس المصدر السابق.

۳- سير اعلام النبلاء (۳۷۰/۳).

٤ - جیهاد و تیکۆشانی له باکوری ئەفریقا له سهردهمی عوسماندا:

عوسمانی کۆپی عهفان ﷺ سه بارهت بهو سوپایه ی به رهو باکوری ئەفریقایی ناردبوو بئ هه وال بوو؛ بۆیه عبداللهی کۆپی زویپری به تاقمیکه وه به رهو ئەوی نارد، عبدالله وتاقمه که ی به گورجی خۆیان گه یانده سوپاکه و لایان مانه وه، به گه یشتنیان دهنگی (الله اکبر) له نێو سوپاکه دا به رزبۆوه، (جه رجیر) ی سه رۆکی کافره کان، گوتی: ئەم دهنگه چی یه؟ گوتیان: هیزیان به فریا هاتوه، به مه دهستی شل بوو و نه ژنۆی شکا، عبدالله ته ماشای کرد پۆژانه جهنگ له به رهو به یانیدا دهست پئ دهکات و له گه ل نیوه پۆ سوپای ئیسلام و پۆم هه ردولایان ده چنه وه نێو خێوه ته کانیان، یه که م پۆژ به شداری جهنگی کرد، (عبداللهی کۆپی سه عد) ی سه رکرده ی سوپاکه ی نه هاته به رچاو، پرسیاریکرد له کۆی یه؟ گوتیان: له و کاته وه گۆی ی له جاپچی (جه رجیر) بووه، که ده یگوت: (هه رکه س عبداللهی کۆپی سه عد بکۆژی هه زار دیناری ده ده می و کچه که ی خۆمی لی ماره ده که م).

به لئ له و کاته وه له خۆی ده ترسئ و خۆی په نهان دهکات، ئەویش ئه یین سه عدی بانگ کردو پئ ی گوت: هه ر ئیستا فه رمان ده رده که ی یه کێک جاپ بدا بلئ:

هه رکه س سه ری (جه رجیر) م بۆ بیئئ سه د هه زاری ده ده می و کچه که ی - جه رجیری - لی ماره ده که م و ده یکه مه والی به سه ر ولاته که ی خۆیه وه، ئەویش وایکرد، دوا ی ئەم بانگه وازه (جه رجیر) زۆر زیاتر له (عبداللهی کۆپی سه عد) ده ترساو مه ترسی زیاتری پئ نیشتبوو.

ئینجا ئه یین زویپر به ئه یین سه عدی گوت: (به رنامه - ی شه پ - مان به م شیوازه بیئت کاتی زۆرمان ده وی، ئەوان له ولاتی خۆیان و کۆمه کیان به به رده وای پئ دهکات، ئیمه ش له موسلمانان و ولاتمان دابراوین؛ بۆیه پێشنیار ده که م به یانی کۆمه لێکی چاک له جه نگاوه ره پاله وانه کان له نێو خێوه ته کانیاندا به ئاماده باشی به جئ بیلئین، ئیمه ش تا نیوه پۆ شه پێکی باشیان له گه ل ده که یین وشپه رزه یان

دەكەين، كە نىوہ پۇگە پانىيە ۋە لاي خىمەكان، با جەنگاۋەرى نىۋ خىمەكان سۈرۈپىن ۋە لەنكاۋ بەسەر ياندا دەدەين، بەلگو خودا سەرگە ۋە تۇمان بىكات) كۆمەللىك لە ھاۋەلە ديارەكان ئامادە بوون ۋە ئىپىن سەعد پاپوئىزى لە گەل كەردن، ھەموويان لە سەر ئەم پىشنىارەى ئىپىن زوبىر كۆك بوون.

دۋاي نوئىزى بە يانى عبدالله دەستىكرد بە جىبە جىكردنى پىلانەكە، كۆمەللىك جەنگاۋەرى بە جەرگ بە سازو بازى لە نىۋ خىمەكاندا مانەۋە، ئەسپەكانىشيان زىن كەردىبوو، جەنگاۋەرەكانى تەرچۈنە مەيدانى جەنگەۋە، جەنگىكى گەرم ۋە گوپىيانكەرد، نىوہ پۇدا ھات، ۋەك پۇژانى تەرپۇمەكان ۋە سىستىيان بېرۇنەۋە نىۋ خىمەكانىيان، ئىپىن زوبىر پىي لىگرتن ۋە تاتەۋا شېرەزەى نەكەردن يەخەى بەرنەدان، ئىنجا ھەردوك سوپا گە پانەۋە نىۋ سەربازگەكانىيان؛ چونكە زۆر ماندوۋ ۋە مجرۇ بوون چەكەكانىيان دانا، لەم كاتەدا: عبداللهى كورى زوبىر فەرمانى بە جەنگاۋەرانى نىۋ خىمەكان كەرد، پەلامارى پۇمەكان بەدەن، تاتىكەللىان نەبوون ھەستىيان پىي نەكەردن، بە يەك ھەلمەت (الله اكبر) يان كەردو لىيان دان، پۇمەكان فرىاي جەكەلگرتن نەكەۋتن، پاشا جەرچىر لەلايەن عبداللهى كورى زوبىر كۆژدا، كچەكەشى گىرا، پۇمەكان كۈشتارىكى زۆريان لىكراۋ تىكشكان، سوپاكەى ئىپىن سەعد گە مارۋى شارى (سەبىتەلە) يداۋ فەتھى كەرد، ھىندەى مال گرت كە لەجەنگى تردا ئەۋەندە دەستىنەكەۋتبوو، بەشى ھەر سۈرۈك (۳۰۰۰) سى ھەزار دىنار بوو ۋە بەشى ھەر پىيادە يەكش ھەزار دىنار بوو، دۋاي ئەمە سوپاكە لەۋلات دا بلالو بۆۋە تاگەيشتە (قەفسە)، ئىنجا بەرەۋ قەلاى (ئەجم) پۇيشت، كە خەلگى ۋلات لەۋى خۇيان مەلاس دا بوو، دۋاي گە مارۋدان بەناشتى فەتھكرا، خەلگى ئەفرىقىا لەگەل سوپاي مۇسلمان بەناشتى پىككەۋتن، كچى پاشا جەرچىر بەر عبداللهى كورى زوبىر كەۋت، دۋاي ئەم سەرگەۋتنە مەزىنە ئىپىن سەعد موزدەى سەرگەۋتنەكەى بە (عبداللهى كورى زوبىر) دا بۇ عوسمان نارد.

ئین که سیر ده لی: نه مه به که مین هه لویست - وپوداوه - ناوو ناویانگی عبداللهی کوری زوبیر تیدا ده رکه وی^۱.

نه بو زونه بیی هوزه لی شاعیر له گه ل ئین زوبیر له سه رده می عوسماندا بو (مغرب) ده رده چیت، له وی ده مرئ، نه بو زونه یب له و جه نگه دا ناوا به ئین زوبیر هه لده لی :

وصاحب صدق کسید الضراء
ینهض فی الغزو نهضاً نجیحاً
وشیک الفصول بطی القفول
الا مشاححاً مشیحاً^۲.

ه - به رگریکردن له عوسمان کاتی که مارۆدرانی:

نه و پۆزانه ی ناژاوه چیه کان که مارۆی مالی عوسمانی کوری عه فغانیاندای بوو، ئین زوبیریش به ک له پاسه وانه کانی عوسمان بوو، نه و زۆری داوا له عوسمان ده کرد پێگای بدا شه پریان له گه ل بکات، به لام عوسمان پێگهی نه دا^۳.

کاتیکیش عوسمان فه رمانی به پاسه وان و به رگه ریکه ره کانی کرد بچه ده ره وه، ئین زوبیر وه پوانی کوری هه که م سوور بوون له سه ر مانه وه پان له لای و به رگریکردنی^۴، ئین زوبیر تیرو شیرێ زۆر به رده کون و به خهستی بریندار ده بیته و خه ریک ده بی گيانی ده رچئ، مه دانینی ده گپێته وه: تۆکه ری خاتو سه فیه ی کچی حویه ی چوار برینداری به کۆلی خۆی له مالی عوسمان هتیاونه ده ره وه، ئین زوبیر به ک له و بریندارانه بووه^۵.

۱- البداية والنهاية (۱۵۸/۷) .

۲- الشعر والشعراء لابن قتيبة (۶۵۳/۲) .

۳- الطبقات (۷۰/۳)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۴۱ .

۴- تاريخ خليفة ص ۱۷۴ .

۵- انساب الاشراف (۵۶۴/۱)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۴۲ .

ئىبن زوبير لە مەككە وتارى دەداو دەيگوت: لەو پۇژەدا سىزدە برىنم تىيىون، من ئيمىر دەست لەسەر ئەوجى برىنانە دادەنيم، ئومىدەوارم لە باشترىنى كرده وەكانم بن.

لىرەدا هەلۆيىستى ئىبن زوبير لە بەرامبەر عوسمان دا پوون دەبىتەو، كە عوسمان بەپيشەواى خۆى دادەنى، دەستدرىژكارانى سەرى بەتاوانبار دەزانى، پىى واىە شەپکردن لەدثيان باشترىن كرده وەيە بەلاى خوداوه، لىرەو تىدەگەين: بەرگرىکردن لە دۆستە سالەكانى خوداو پارىزگارىکردنى گيان و مال و ناموسيان و پشتىوانىكردنىيان لەكرده وە هەرە چاكەكان دەژمىررىن پۆلگىپرانى ئىبن زوبير لە بەرگرىکردنى عوسمان بايەخى تايبەتى خۆى هەبوو، كار بەو گەيشتووو عوسمان دەيكاتە ئەميرى پاسەوانەكانى لەپۇژى گەمارۆداندا، عوسمان گوتى: (كى سەررەتە فەرمانەكانى من جىبەجى بكات، باگوپرايەل و فەرمانبەردارى ئىبن زوبير بىت).

لەگىپرانەوەيەكى تردا هاتوو: عوسمان فەرمانى بەئىبن زوبير كرد پيشنوژى بۆ دانىشتوانى نىو مالەكەى بكات، ئەويش لەو پۇژانەداو لەنىو هۆلى خانووەكەدا پيشنوژى بۆ كردن.

۶ - لەجەنگى (جەمەل) ۱۸:

ئىبن زوبير لەو پۇژەدا پىادە بوو، نۆزدە برىنى تى كەوت، لەگەل مالىكى كوپى حارىسى كوپى ئەشتەر كەوتە زۆرانباى، مالىك ئىبن زوبيرى لەزەويدا، بەلام نەبەشت لەسەرى پاست بىتەو و توند ئامىزى گرت، هاوارى كرد مالىك بكوژن بەمنىشەو،^۱ دواى هينان وبردنىكى زۆرى يەكتر ناچار يەكترىان بەرداو مالىك بە ئىبن زوبير نەویرا.

۱- الطبقات، نقلًا عن عبدالله بن الزبير للخراسي .

۲- الطبقات (۷۰/۳) .

۳- الطبقات، نقلًا عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۴۲ .

۴- البداية والنهاية (۱۹۶/۱۱) .

گوتراوه: ئه‌و پۆژه چل و چه‌ند برینیکی تی ببوو و خه‌لتانی خوین ببوو و لاشه‌که‌ی له‌نیو کوژاواندا دۆزرایه‌وه، که بینیان خه‌ریکی گیانه‌لا بوو، به‌لام نه‌مرد، عائیشه ع ده‌هه‌زار درهمی موژدانه‌دا به‌و که‌سه‌ی هه‌والی مانی عبداللهی بۆ هیناوا سوژده‌ی شوکری بردو سوپاسی خودای کرد، عائیشه عبداللهی خوارزای زۆر خوش ده‌ویست و پێزو حورمه‌تی بۆ هه‌بوو، عوپوه‌ی کوری زوبیر ده‌لی: عائیشه ع دوا‌ی پیغه‌مبه‌ری خودا ﷺ نه‌بو به‌کری بابی ﷺ که‌سی تری به‌ئنده‌زه‌ی عبداللهی کوری زوبیر خوش نه‌ده‌ویست، هه‌روه‌ها باوکه‌م و عائیشه به‌ئنده‌زه‌یه‌ک نزایان بۆ عبدالله ده‌کرد که‌به‌و شیوه‌یه‌ بۆ که‌سیکی تر له‌به‌ر خودا نه‌ده‌پارانه‌وه.^۱

۷ - جیهاد و تیکۆشانی له‌سه‌رده‌می معاویه‌دا ع:

که (معاویه‌ی کوری هه‌دیج) کاروباری نه‌فریقیای که‌وته به‌رده‌ست، عبداللهی کوری زوبیر ده‌ستی به‌هیزی ئه‌و بوو له‌جیهاد و فه‌تح کردندا، معاویه‌ی کوری هه‌دیج سالی ۴۱ه‌ک به‌سوپایه‌کی ده‌هه‌زاریه‌وه به‌پێکه‌وت و (بترت)ی فه‌تح کرد، سالی ۴۵ه‌ک چووه‌ نیو (قه‌یره‌وان) هه‌وه‌و سهریه‌ سه‌ربازیه‌کانی له‌ولاتدا بلاوکردنه‌وه، عبداللهی کوری زوبیری به‌ره‌و (سوسه‌) ناردو ئه‌ویش فه‌تحی کرد^۲، هه‌روه‌ها عبداللهی کوری زوبیر له‌گه‌ڵ ژماره‌یه‌کی به‌رچاو له‌هاوه‌لان وه‌ک ئه‌بو ئه‌بیوبی ئه‌نساری و حوسینی کوری عه‌لی و عبداللهی کوری عومه‌رو ئه‌یبن عه‌بباس و که‌سانی تریش له‌گه‌ڵ سوپایه‌ک به‌سه‌رکردایه‌تی یه‌زیدی کوری معاویه‌ به‌ره‌و قوسه‌نتینی به‌پێکه‌وت.^۳

۱ - البدايت والنهایة (۱۹۷/۱) .

۲ - للبيان المغرب (۱۷۰/۱)، عبدالله بن الزبير، محمود شاکر ص ۴۳ .

۳ - تاريخ الطبري (۱۴۸/۶)، عبدالله بن الزبير لمحمود شاکر ص ۴۳ .

بەسى يەك، من دەلئىم با ھەمووى بۇ خۇتان بى) ئىنجا خەك - ى ئەوى - بىلەن
لېكردو كەسيان لەئەو بە لەپىشتەر نەدەزانى.^۱

يەزىد لەم وتارەيدا: ئەو سىياسەتەى كە بېرىداوھ پىتتەوھ پابەند بىت لەماوھى
ھوكمچانى خۇيدا خىستىيە ھو، بەم سىياسەتەى توانى خەلگى شام بۇ لاي خۇى
پاكىشى، زۆرىنەى ئۆممەتەش لەسەر بەيەتدان بەيەزىد كۆك بوون.

بەواتايەكى تر: دوا بەدواى مردنى باوكى بەيەت بۇ يەزىد نوپىكرايەوھ، جگە
لەھوسىنى كوپى عەلى و عبداللەى كوپى زوبىر ﷺ كەسى تر - لەھاوھەلەن -
دزايەتى نەكرد.^۲

ھەريەك لەم دوو - ھاوھەلە گەور - انە شتى خۇيان لەگەل يەزىد ھەبووھ، بەئىزنى
خوداى بەرزو مەزن لەمەو دوا دەبىنەن چىوھ.

بەلام تەواى ھاوھەلەن لەپىناوى يەكبوونى وشەو بېيارو پاراستنى يەككىتى
ئۆممەت وبەرگرتن لەفەتتە وئازاوھ بەيەتەيان بەيەزىددا، لەئىو ئەو ھاوھەلەنەدا
عبداللەى كوپى عەبباس و عبداللەى كوپى عومەر و مەھمەدى كوپى ھەنەفىيە بەر
چاودەكەون.^۳

خەلگى شام وعىراق و ولاتانى تەرىش بەيەتەياندا، بەلام ولاتى حىجاز
بەپىشەوايەتى ھوسىنى كوپى عەلى و عبداللەى كوپى زوبىر لەدزى يەزىد پاوھەستا.
ھەندىك ھۆنراوھ سەبارەت بەيەتەى يەزىد:

ھۆنراوھى عبداللەى كوپى ھەممەم لەيەك كاتدا سەرەخۇشى بابى لى دەكاو
پىرۆزبايى لەخۇشى دەكات:

إصبر يزید فقد فارقت دأمة واشكر حُبَاء الذي بالملك حاباكا
لأرزء أعظم في الأقوام نعلمه كما رزئت ولأعقبى كعقاباكا

۱- البداية والنهاية (۱۱/۴۶۰).

۲- البداية والنهاية (۱۱/۴۶۷)، العالم الاسلامي في العصر الأموي ص ۱۳۰.

۳- العالم الإسلامي في العصر الأموي ص ۱۳۰.

أصبحت راعي أهل الدين كلهم فأنت ترعاهم واللة يرعاك
وفي معاوية الباقي لنا خلف إذا نعت ولانسمع بمنعاك.^١

یەزید دواى بابى لە پەڕجەبى ٦٠ ك دەسەلاتى گرتە دەست و ٦٨ ك بە مردنى كۆتایی بە دەسەلاتى هات یەزید كار بە دەسەتكانى سەر دەمى فەرمان پەوايه‌تى باوكى لە سەر پۆسته‌كانى خۆيان هێشته‌وه، ئەمیر (مدینه) وه‌لیدی كۆپى عوتبه‌ی كۆپى ئەبو سوفیان بوو، ئەمیر (مكه) عەمرى كۆپى سەعیدی كۆپى عاس بوو، ئەمیر (كوفه) نوعمانى كۆپى بە‌شیر بوو، ئەمیر (بصره) عبدالله‌ی كۆپى زیاد بوو.^٢

یەزید كارى خۆى لە سەر ئەو كەسانە چەركرده‌وه كە لە ژيانى باوكیدا بە‌یعه‌تیان پى‌ نه‌دابوو، گرنگترینیان حوسینى كۆپى عەلى بوو لە (مدینه)؛ بۆیه‌ نامه‌یه‌كى بۆ وه‌لیدی كۆپى عوتبه‌ی ئەمیری مه‌دینه ناردو هه‌والى مردنى باوكى تێدا پاكه‌یاندا بوو؛ ده‌قى نامه‌كه‌ ئاوا بوو: بسم الله الرحمن الرحيم: لە یەزیدی ئەمیری ئیمانداران بۆ وه‌لیدی كۆپى عوتبه‌، دواى ئەمه‌: معاویه بە‌نده‌یه‌كى نێو بە‌نده‌كانى خودا بوو، خودا پێژى لێناو كردى بە‌خه‌لیفه‌، هه‌لى بۆ پە‌خساندو دەسەلاتى پێدا، بە‌قه‌ده‌رى خودا ژیاو بە‌ئەجەل مرد، خودا بە‌زه‌یى له‌گه‌ڵ بنوینى، بە‌ستایشكراوى ژیاو لە‌سەر چاكه‌و پارێزگارى مرد، والسلام.^٣

وه‌لیدی كۆپى عوتبه‌ی كۆپى ئەبو‌سوفیان: لە‌به‌رامبه‌ر حوسینى كۆپى عەلى وعبدالله‌ی كۆپى زوبیر نه‌رمونیان و ئاسانكار بوو و تۆبزی لێنه‌كردن بە‌یعه‌ت بە‌یەزید به‌دن؛ چونكه‌ وه‌لید پیاویك بوو حەزى له‌ لێبوردن بوو، بە‌به‌زه‌یى و خاوه‌ن شه‌هامه‌ت و به‌خشنده‌ بوو.^٤ زۆر له‌ سزاو تۆله‌ی خودا ده‌ترسا؛ له‌به‌ر ئەمه‌ په‌ناى نه‌برده‌ به‌ر به‌ندكردن یان كوشتنى حوسین، ئەو ده‌یگوت: سویند به‌خودا: حەز ناكە‌م حوسین بكوژم، ئە‌گەر هه‌موو مالى دنیا خۆرى بە‌یانی له‌سەرى هه‌لاتبێ

١- الشعر والشعراء لابن قتيبة (٦٥٢/٢) .

٢- البداية والنهاية (٤٦٧/١١) .

٣- هه‌مان سه‌رچاوه‌ .

٤- الأخبار الطوال ص ٢٢٨، یزید بن معاوية للعقبلي ص ٢٨ .

٥- تاریخ خليفة ص ٢٢٢، یزید بن معاوية ص ٢٨ .

وبه سهريدا ناوا بوبوي هي من بي، سبحان الله! حوسين بكوږم هر له سر نه وه دهلي: به يعهت نادهم! به خدا باوه پناکه م که سيک حيسابي خويني حوسيني له گهل بکريت له لاي خوداي گوره له قيامهت تاته رازوو - ي خراپه کاني - سوك بيت. مه پوان گوتي: نه گهر نه مه پای خوټ بي به پاستي پيکاوه ته وکارت دروسته.^۱

يه که م بلنيسه ي ناگري شه پو فيتنه - ي نيو خو - که له نيو موسلماناندا هه لايسا، به هوي پږد بووني يه زيد بوو له سر وه رگرتني به يعهت له حوسين ونيين زويږ، هر يه که يان بوي ده رکه وت: نه گهر به يعهت نه دا نه وا ده بيته قرباني هه واو بيره هه له شه که ي يه زيدو شيري پشتيواناني خليفه ي تازه ي له به رامبه ردا له دږي پاست کراوه ته وه؛ بويه هه ردو کيان - مه دينه يان به جيټيشت و - په نايان به خدا گرت و ته مانيان له مه ککه ي پيرؤزو به يتولحه پام گرت.

يه زيد کاتيک کاربه ده سته کاني باوکی به سر ويلايه ته کانه وه جيگير کړنه وه نه مه کارنکي باش بوو بؤ نارامبووني کاروبار تتياندا، به لام زيره کيه که ي خيانه تي له گهل کړدو تووشي هه له ي گوره ي کړد، کاتيک سوور بووني خوي پاگه ياند بؤ به زوري به يعهت داني حوسين ونيين زويږ، نه م شتوازه داوايه ي هه پشه ي پيوه بوو، هه پشه ي تو قانندن وکوشتن، هه ردو کيان بويان ده رکه وت: مان وه يان له ژير ده سلاتي حوکمراني يه زيدا به ترس و تو قانندن توق دراوه، بويه بيريان له جيگه ي نه مان وزه مان کړده وه، نه م نه مان زه مانه شيان نه دوزيه وه ته نها له پي ي چه کدار کړدني لايه نگره کانيانه وه نه بي، خويان وه يزه سه ربازيه که يان له (مه ککه) جيگير کړد که بؤ يه زيد وياريده داراني قوپس و گران ده که وي ده ستي بيانگاتي، نه وان له په نا مالي خودا جيگير بوون، که خودا ده رياره ي فهرموويه تي: ﴿وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا﴾ آل عمران: ۹۷.

نه م خپ بوونه وه و خو پرچه ککړنه هيچ به ره ميکي لي نه که وته جگه له له ده سته داني ژيان وگياني هه زاران موسلمان، له سه روی هه مووشيانه وه حوسيني

کوری عەلی عليه السلام کە لە کەریە لا لە لایەن تاقمێکی سته‌مکاری نیو سوپای یەزید شەهید کرا.^١

ئەمە هەمووی لە ئەنجامی هەڵکەیی یەزید بوو، ژیا‌نی - حوکمرانی - بەمە دەستی پێکردو لە گە‌لیدا مایه‌وه تا ئەو پۆژه‌ی تێیدا مرد، نەیتوانی لێ ی دەرباز بێت، گە‌وره‌ی زنجیره‌ی غە‌لە‌ته‌کانی خەلیفه‌ پۆژ بە پۆژ درێژ تر ده‌بوو، لە گە‌ل زۆر بوونی کاروباره‌کان غە‌لە‌ته‌کان گە‌وره‌تر ده‌بوون، گوریسی گرتە‌کان گرتیان زیاتر ده‌بوو، کە خەریکی چاره‌سه‌ری کێشه‌یه‌ک ده‌بوو، کێشه‌یه‌کی گە‌وره‌تر سامناکتری بۆ ده‌هاته پێشه‌وه، سه‌ره‌تای کێشه‌کان به‌سوور بوونی یەزید له‌سه‌ر به‌تۆبزی به‌یعه‌تدانی حوسین وئین زویبەر دەستی پێکرد، ئینجا سه‌ری کیشا بۆ دروستبوونی به‌ره‌یه‌کی به‌ره‌لستکارو ئاماده‌ بۆ کوشتار، له‌وێشه‌وه به‌ره‌و کاره‌ساتی کەریه‌لا، کاره‌ساتی کوژدانی کوری کچی پێغه‌مبه‌ری خودا ﷺ، ئینجا توپه‌ بوونی موس‌لمانان وراگه‌یاندنی ئین زویبەر بۆ ده‌رچوونی له‌دژی خەلیفه‌، ئەم توپه‌ بوون و دوژمنکاریه‌ درێژه‌ی کیشاو کاره‌ساتی (حه‌ره‌ی لێکه‌وته‌وه، دەم وچاوو په‌نگوپووی خەلیفه‌ له‌به‌ر چاوو دلی موس‌لمانان بێزار، پاش کەمێک دوا‌ی ئەم پوداوانه‌ ده‌مری، خەونی معاویه‌ ده‌رباره‌ی وه‌لی عه‌ده‌که‌ی چی به‌سه‌ره‌ات؟.

به‌پێ ی زۆرینه‌ی بۆ چوونه‌کان، یەزید له‌به‌ر چەند هۆیه‌ک کە و ته‌ نیو ته‌له‌ی ئەو هە‌له‌ زه‌قانه‌وه، وه‌ک: نەبوونی پاویژکاری داناو زانا له‌ده‌وره‌ی و که‌می ته‌مه‌نی و که‌می شاره‌زایی و به‌هه‌مان شیوه‌ یەزید عه‌قلی بابی نەبوو و ئەو ئیراده‌ به‌هێزه‌شی نەبوو بتوانی کێشه‌کان به‌ناشتی و بێ ئا‌واوه‌ چاره‌سه‌ر بکات.

نه و كارساتانه ي له سرده مي يه زيدا پوياندا

كوژراني حوسين عليه السلام، پوداوي (حرة) له مدينه، كه مارژداني مه ككه به مبه ستي ليداني ئين زوبير.

يه زيد مؤريكي ره شي به سرده مي حوكمپاني خو به وه نوساند، به هم مو ئاوي دهريكان لاناچيت، ئاوي زولالي پوباره كانيش ناتواني تالاييه كه ي بگړن.^۱
نه هلي سوننه و جه ماعه به يعه تي يه زيد به دروست داده نين، به لام دوو په خنه يان لي گرتووه:

۱ - معاويه بيدعه يه كي نوي ي داهينا له خيلافه تدا:

نه ويش گراستنه وه ي نه و پړسته له بابا وه بڼ كوپو له كوپه وه بڼ نه وه و نه تيجه، دواي نه وه ي دياريكردني خليفه به ده ست نه هلي شورا بوو و حيساب بڼ نزيكايه تي و خزمایه تي نه ده كرا چ جاي بڼ كوپا، ليره دا نه هلي سوننه و جه ماعه نه م ياسا نوي يه - ياساي ميراتگري له خيلافه دا - په ت ده كه نه وه به بڼ پوانين بڼ جوړي كه سه كه.

۲ - له پوانگه ي نه هلي سوننه و جه ماعه وه:

نه و كاته ي معاويه (يزيد) ي كرده وه لي عه د، خه لكانی له پيشتره باشتره بوون له يه زيد وهك: ئين عومر وئين زوبير و حوسين و كه ساني تريش.^۲

به لام له پوانگه ي شيعه: ده بي ئيمامه ت يان خيلافه ت ته نها له عه لي وړله و نه وه كاني بي، نه و په خنه له خودي به يعه تي يه زيد ناگرن، به لكو په خنه يان پوي له هر به يعه تي كه بڼ غه يري عه لي وړله كاني ده به ستر، په خنه له به يعه تي نه بو به كرو عومرو عوسمان و معاويه ده گرن؛ چونكه پييان وايه نه م مافه به (نص) بڼ

۱ - الامويون بين المشرق والمغرب (۱/۱۹۹)، بتصرف كبير .

۲ - حقبه من التاريخ ص ۱۲۴ .

عەلى وپۇلەكانى چەسپاۋە، تاكۇتايى دىنيا ھەر ئاۋا دەمىنىتتەۋە.^۱
لەكتىبى (عن أمير المؤمنين علي بن أبي طالب) دا (بىرۋاھەپرى شىيە بۇ
ئىمامەت) م لىكداۋەتەۋە بىۋەيۋەككى ئەم دەۋاىەم دەرۋەستەۋە.

دوۋەم: بزوتتەۋەى عبدۇللاھى كوپى زوبىر لەسەردەمى يەزىدا:
ئىبن زوبىر ﷺ بىرپارىدا بەيەت بەيەزىد نەۋاۋ بچىت لەمەككە ئام بگىت.

۱ - ھۇكارەكانى ھەلىۋاردنى (مەككە):

ژمارەيەك ھۇكار واپان لەئىبن زوبىر كرد (مەككە) بەگونجاۋترىن شوپىن دابىنى
ويىكەتە پەناگاۋ ئارامگاى خۇى: گرنگىرىنى ئەۋ ھۇيانە:

۱ - لەقۇناغى ئىستادا ھەرىمى (مەككە) بەپىچەۋانەى ھەرىمەكانى تر لەبارترىن
ھەرىمە بگىتە پەناگا: (عىراق) بە ھەردوك شارەكەيەۋە (كوفەۋ بەسەر)
دانىشتۋانەكەيان جىگەى پىشت پىۋەستىن نىن وپۇ دالەدانى ھەر سەركردەيەكى
بەرەلىستكارى دەسەلەتى بەنى ئومەييە، ئەۋەى بەسەر حوسىنىيان ھىنا باشترىن
بەلگەى ئەم قەسەيە مانە، ئىبن زوبىر بەباشى لەمە ھالى بىۋە، ئەم ھالى بوۋنەشى
لەكاتى ئامۇزگارەكانى دەرەكەۋىت بۇ حوسىنى كوپى عەلى، كاتىك پىۋى گوت:
مەچۇ بۇ عىراق.^۲

پىۋى گوت: بۇ كوپى دەچى؟! بۇ لاي گەلىك باۋكتيان كۈشت وتانەۋ تەشەريان
لەبراكەت دەدا؟!.

(مىسرو يەمەن) يىش: لە گۇرەپانى پوداۋەكان دوربۋون، ئەمە لەلايەك، لەلايەكى
ترىشەۋە لەم دوۋ ھەرىمەدا پىشتىۋان ولايەنگىرى ئىبن زوبىر دەست نەدەكەۋتن.
(شام) يىش - ۋەك زانراۋە پايتەخت وقەلەى ئومەييەكانە.

۲ - (مەككە) - بەھۇى بوۋنى مالى خودا لەۋىدا - ولاتىكى ھەرامەۋ دروست نىە
خوۋنپىۋى تىدا بگىت، ئەمە كەفيلە بۇ پاراستنى كەسانىك بىانەۋى بىكەنە

۱- مەمان سەرچاۋە.

۲- نىسب قرىش ص ۲۲۹ للزبىرى .

په ناگهي ځويان وځوي پي له كوشتن دهر ياز بكن، مه گهر كه سيك تاواننكي واي كړدبي واجب بي بكوژرته وه تيايدا، بير كړدنه وه له به كارهيناني هيز به لاني كه مه وه دهبي وهك دواچاره سر بكريت بؤ نه و حوكمه تاييه تيه .

٣ - (مهككه) پيزو حورمهت وپيرزي تاييه تي ځوي هيه له نيو دل ودهرووني موسلماناندا له بهر نه وه هركه سيك بيهوي بي پزي به رامبه ر بنويي وزياننكي پي بگيه ني پويو پوي بهر هركستكاريه كي توند دهبيتوه له لايه نه واي موسلمانان وه .

نيين زويير زوري سوود له م خاله وه رگرت.

٤ - سالانه له وهرزي (حاج) دا ه زاران موسلمان له ولاته جوړاو جوړه كاندا پوو له (مهككه) دهكن، كه ده تواني له م وهرزه دا پاي گشتي كاري له سر بكريت و ناراسته بكريت، نه مه ش جگه له هريميكي وهك (مهككه) له هيچ هريميكي تر دهسته بهر ناكريت.

٥ - مهككه له دواي كڅچي پيغه مبهري خواد ﷺ وهاوه لاني، سياست و حوكمراني تيډا نه گيډرا بوو، حوكمراني نوم وپيش له مهككه دا بي هيز بوو.

٦ - له كڅتاييدا: بزوتنه وهكي نيين زويير په يوه ست بوو به زورينه ي خه لكي مه دينه، كه هاو ه لويستي نيين زويير بوون له دڙايه تيكردني حوكومه تي به ني نوم ييه، كه واته واگونجاوه نيين زويير له مه دينه نزيك بيت وپشتيواني دانيشتوانه كه شي بؤ ځوي مسوگر بكات و زوو زووش په يوه نديان پتوه بكات.^١

ب - هوكاره كاني دهرچووني نيين زويير وهاوه لاني:

نامانچ له دهرچووني نيين زويير ﷺ و نه وانه ي له گه ليډا بوون - كه له نيوياندا ژماره يهك هاوهل و تاييبي هه بوون وهك (ميسوهري كوپي مه خپه مهو عبدالله ي كوپي سه فوان وموسعه بي كوپي عبدالرحمن ي كوپي عه وف وژماره يهكي تر

لەپێژدارانی ئەو سەردەمە - گۆڕینی واقع بوو بە شیر، واقعیك كه خيلافهت وحوكمپانی تیدا چوو بووه قوناغی پاشایه تی ومیراتگری، هه والگه لیکی زۆریش دهرباره ی یه زید بلاو ببوونه وه كه په نگوپوی خه لیغه ی ئومه ویانی له شام به ناشیرین نیشان ده دا.

لێره دا پتویسته تی بگه ی: ئیبن زوبیر له بهر خودا پاپه ری، نه ك بۆ شتیکی تر، خه لكانیکی وهك (مه حه مه د ماهر حماده) ده لێن گوایه: له گه ل ئەوه دا بزوتنه وه كه ی ئیبن زوبیر له تیکه له یه کی چەند په گه زی سه ر سوپه یته ر پیکهاتبوو، ئەوا هه وای كه لله و پق وکینه ی دل ه لئ ده سوپاند، كه له كه سایه تی وده روونی ئیبن زوبیردا خۆیان ده نواند.^١

بیگومان ئامانجی بزوتنه وه كه ی: گێڕانه وه ی ئۆمه ت بوو بۆ ژیا نی شوپا و پاوێژو، له لایه ن باشتیری نه ندامه كانیه وه حوكمپانی بكریت، ده ترسا جێنشینایه تی ببیته پاشایه تی؛ بۆیه به لایه وه به كارهیانی هێژ له لابر دنی خراپه دا له خودای نزیک ده كاته وه و سنوریکیش بۆ گواستنه وه ی سیسته می جێنشینایه تی به ره و سیسته می پاشایه تی داده نیت، هه ر له بهر ئەمه بوو تا (یه زید) نه مرد بانگه شه ی به یعه تی یۆ خۆی نه کرد.^٢

ئیبن زوبیر وتاری ده دا و ده یگوت: سویند به خودا، جگه له چا كساز ی و هه ستاندنه وه ی هه ق چی ترم ناوی، من نامه وی مال كۆكه مه وه و به سمه نده ی بكه م.^٣

ده یگوت: خودایه گه یشتن به تۆم پێخۆشه، تۆش گه یشتن به منت لاخۆش بی، شه پم له گه ل دوژمنی تۆ كردوه، تۆش پاداشتی موجهیدانم پێ ببه خشه، عبدالله ی كورپی سه فوانی كورپی ئومه ییه به ئیبن زوبیری ده گوت: وه لّاه ی من به هاوشانی تۆ نه جه نكاوم ته نها له پێناوی دینه كه مدا نه بووی.^٤

١- الوثائق السياسية للجزيرة العربية ص ١٨ .

٢- الطبقات (١٤٧/٥) .

٣- أنساب الأشراف (٣١٥/١) .

٤- تاريخ ابن عساکر، نقلًا عن عبدالله بن الزبير والأمويون ص ٦٧ .

٥- أخبار مكة للفاکهي (٣٦٤/٢) .

لەمبارەۋە گىرپانەۋەى زۆرۈ پاست ھەن، دەكرى بىيانكەينە بەلگە بۆ ھەقانىيەتى
بىزۈتتەۋەكەى ئىبن زۆيىر، لەلايەكى ترەۋە دانىشتوانى (مەدىنە) پىيان وابوۋ ئەم
بىزۈتتەۋەىيە جىھاد كىرنە لەپىناۋى خودادا.^۱

دەرچوۋنى حوسىنى كۆپى عەلى و عبدۇللاھى كۆپى زۆيىر ئەھلى (خوپپە) ﷺ -
لە پىناۋى گىرپانەۋەى شوپادا بوۋە، بەپىى ي ئەم بەلگە شەرىعاتە:

۱ - بەرگىرىكىرن لەۋ مافەى خودا پىيداۋن:

۲ - زەۋىتىكىرنى حوكمرانى خراپەۋ سىتەمە ۋاۋاۋىيە نەھىلىرى.

۳ - دەستگىرن بەسۈننەت ۋ پىيانى خەلىفە پاشىدەكان لەبۈارى خىلافەت ۋ
حوكمرانىدا.^۲

چەند شىتېك بوۋنە ھارىكار بۆ ھىنانەدى ئامانجەكانى ئىبن زۆيىر كۆبوۋنەۋەى
خەلگ لەدەۋرەى، لەۋانە:

كاردانەۋەى كارەساتى كەربەلا، خراپنامەى مېژۋى ژيانى يەزىد، تالۇكە كىرنى
يەزىد لەلابىردنى والىيەكانى ۋلاتى حىجاز لەسەر پۆستەكانيان، حىجازىك كەمەلبەندى
قورپاسى سىياسى بوۋ لە سەردەمى پىغەمبەرۋ خەلىفە پاشىدەكان.^۳

ج - ھەۋلە ئاشتى يەكانى يەزىد بۆگىرپانەۋەى ئىبن زۆيىر:

ئىبن زۆيىر زۆرى بەگۈى ي حوسىن دا خويىند تا دەرەچى بۆ كوفە، پىى ي
گوت: بۆ كۈى دەچى؟!، بۆ لاي گەلېك دەپۆى باۋكتيان كۈشت ۋىراگەتيان بەر
تانەۋ تەشەر دەدا؟!.^۴

ئەم ھۆشدارىيە دا بەحوسىن؟ چونكە ھەستى پىكرىدبوۋ حوسىن دەكەۋىتە
ھالەتېكى ترسناكەۋە، دەشىزانى ئەگەر حوسىن لەغىراق توۋشى لەنىۋ چۈن بىى،

۱- عبدۇللاھ بن الزبىر ۋالامويون ص ۶۷ .

۲- الحرية أو الطوفان ص ۱۲۴، ۱۲۵ .

۳- عبدۇللاھ بن الزبىر د. شحادة الناطور ص ۹۶- ۹۸ .

۴- مصنف بن أبى شيبه (۱۵- ۱۹) بسند حسن .

ئەوا ئەنجامەکان بەدژی ئەو دەشکێتەو و خۆی - واتە ئیبن زوبیر - لەمەیداندا تاک دەبێتەو و بەئاسانی کۆتایی بەئەویش دەهێنرێ؛ لەبەر ئەمە زۆری هەولدا: حوسێن هەست بەگرنگی جینگە و پێگە و پێزو پایەى خۆى بکات - لەحیجازداو - ئەگەر لەمەککە بمێنیتەو هەموو دانیشتوان لەسەرۆکی هەموشیانەو ئیبن زوبیر قەدری تەواوی دەگرن و پشتیوانی دەکەن، بۆیە زۆر دلێرانە و بوێرانە پای خۆی بۆدەرپێ و گوتی:

ئەگەر دەتەوێ لێرهەى لێره بمێنەو و مەپۆ، ببە براگەورەو ئەمیرمان، پشتگیری و هاریکاری تەواوت دەکەین، دڵسۆزیت بۆ دەنوین و بەیعتت پێ دەدەین.^١

دیاره ئیبن زوبیر لەپوانگەى ئەو: حوسێن خاوەن پلەو پایەو جینگای تایبەتە لای مۆسڵمانان و پێزو ستایشیکی بێ ئەندازەى هەیه و کەس لەم بوارەدا پێى ناگات؛ ئەوا دەیهوێت سەرکردایەتى گشتی بەدەست حوسێنەو بێت، لەلایەکی ترەو بەحوکمی ئەوێ خۆى خاوەن بەشیکی باشە لەبەشداریکردنى هێرشى سەربازی سەرکەوتوانەى گۆرەپانى جیهادو فەتحى ئیسلامى، پێى باشە نەخشەو پیلانى پووبەپوو بوونەوێ لەبەرامبەر یەزیدی کوپی معاویە بەدەست خۆیهو بێت.

ئىبن زوبیر پێى چاک بوو و لاتى حىجاز بکاتە مەلەبەندى وەرچەرخان و پەلهاوێشتنى بزوتنەوێ بەرەلستکاری؛ چونکە دانیشتوانەکەى پاستگۆ - یەو خاوەن بەلێنەو خودا پەرست و چاکە خوازەو زاناىانى هاوێ و شوێنکەوتوو گەورەکانى لێن و، بوونى هەردوک حەرەمى (مەککەو مەدینە)ش پێزو پێگەى تایبەتى خۆیان لەنێو دڵو دەروونى مۆسڵماناندا هەیه، کەواتە ئەگەر دەسەلاتى تەواویان بەسەر حىجازدا پەخشبوو، ئەوا بزوتنەو کەیان چەندین هەنگاوى گەورە دەهاوێ بۆ هەریمەکانى تری جیهانى ئیسلامى، کاتیکیش مۆسڵمانان بۆ حەج و عومرە هاتنە حىجاز بێگومان هەوالى هەردوک بەرەلستکار (حوسێن و عبدالله)و چینگەو پێگەى ئاینى و سیاسى و کۆمەلایەتى ئەوان دەگەیهنن بەخەلکى

ھەرىمەكانيان، ئەمەش سەردەكىشى بۇ سرنج پاكىشانى دانىشتوانى ھەرىمەكان و زۆر بوونى پشتيوانانان.

كاتىك حوسىن ﷺ بەرەو كوفە پۇشت ولە پۇزى عاشوپاي ۶۱ك لەكەربەلا كوژرا، ئەم كارەساتە كارىگەرى گەورەى لەسەر ئىبن زوبىرو بزوتنەو ەكەى دروستكرد، ئەو شتەى ئىبن زوبىر لى دەترسا - لەخۇ تەنھا كردنى ئومەو ەكان بەئەو ە - ھاتەدى، پاشان ئەو كەسەى پۇزو چىگەو پىگەى بۇ بزوتنەو ەكە زۆر كردبوو كوژرا، لەگەل ئەمەشدا كەس ورتەى لىنەھات وبۇ حوسىن نەجۇشاو لەدژى ئومەو ەكان پانەپەى.^۱

لەوانەى ئەم تاكبونەو ەى ئىبن زوبىر لە گۇرەپانى دژاىەتى دا وای لەئىبن خەلدون كردبى بلى: كەس لە دژاىەتىكردنى ئەم پەيمانە - ى جەماو ەرى موسلمانان لەسەرى يەكەدەنگ بوو. نەمايەو ە جگە لەئىبن زوبىر، شاز بوونى بەرەلستكارىش شتىكى زانراو ە.^۲

ئىبن زوبىر ەستى بەھەلۆستە مەترسىدارەكەى كرد، بەلام ەولیدا سوود لە ەموو ئەو پق وكىنە وەربگىرت كە لەدل و دەروونى موسلمانان لەدژى ئومەو ەكان لەسوئى كوزرانى حوسىن پەنگى خواردۆتەو ە.^۳

۱ - يەكەمىن ەىرشى پاشكاوى ئىبن زوبىر لەدژى يەزىد: ئەو كاتە بوو ەوالى كوزرانى حوسىن ﷺ ى بىست، ەستايە سەر پى ولەئىو ئاپوپاي جەماو ەردا و تارىكى كارىگەرى خويندەو ە، پەرۇشى خۇى بۇ حوسىن دەرىپى، سەرزەنشتى بكۆزەكانى كردو گوتى: بەخوا كەسكىيان كوشتو ە؛ شەونىژى زۆرى ەبوو، پۇرگارى ژيانى بەپۇژوو بوو، شايانتر بوو لەئەوانە بۇ حوكمپانى، لەپىش ئەو ەو ە - يەزىد - بوو لە دىندارى وچاكەدا، قەسەم بەخوا: قورئانخويندى بەگورانىگوتن و گريان لەترسى خوداى بە بالۆرەو ەيران وبەپۇژوو بوونى بەخواردنەو ەى خەمر

۱- موافق المعارضة ص ۵۱۹ .

۲- مقدمة ابن خلدون (۱/۴۶۵) .

۳- موافق المعارضة ص ۵۲۰ .

نەگۆرپبۆوه، لەجیاتى دانىشتن لەکۆرى زىکەر نەدەچۆوه دەشت و دەروخۆى
هەلباوى بۆ نىچىر فسوق يلقون غيا.^۱

هەست و سۆزو پەرۆ شىبۆونى زۆرى خەلکى حىجاز بەگشتى بۆ حوسىڤ ﷺ پالى
پتۆهەنان بەيەت بەئىبن زوبیڤر بەدەن^۲، ئىبن زوبیڤر تىبىنى کرد دانىشتوانى حىجاز
دل و دەرونيان پىپۆوه لەداخ و پەق و کینه - لەدرى ئومەویەکان - بەهۆى کۆژرانی
حوسىڤ ﷺ لەلایەن ئەوانەوه؛ بۆیه بانگى خەلکى دەکرد بۆ حوکمەتى شوپا،
پەخنەى لەیەزىد دەگرت و قسەى پى دەگوت^۳، دەیگوت: (یەزىد دەخواتەوه)،
خەلکى لى سارد دەکردەوه، کۆبوونەوهى بەخەلکى دەکردو بەدوور و درىژى
خراپەکانى (بەنى ئومەييە)ى بۆ باس دەکردن.س^۴

۲ - هەولە ناشتى يەکانى يەزىد: يەزىد لەسەرەتادا نەيويست کارىک بکات کيشه
لەگەل ئىبن زوبیڤر بکات؛ لەو پىناوهدا نامەيەکى بۆ نارد، کە لە نۆيدا پەرۆ
شوینەوارى کردەوه چاکەکانى بۆ دەخاتە پوو، کە لەئىسلامەتيدا نەنجامیداون،
ئىنجا ئاگادارى دەکات لەهەلایساندنى فتيلهى فیتنه و ئاژاوه، بەشیکى نامەکە
ئاوایە: خودات وه بیر دەخەمەوه، بەخۆت دابچۆوه، تۆ يەکیکی لەپیاوه
بەتەمەنەکانى قورپەيش، مێژوو و پيشینهیەکى باشت هەیه لەکردەوهى جواندا،
چەندین هەنگاوى پاست و دروستت لەبۆرى پەرستن و فتوادا هەلێناون، لەکردەوه
جوانەکانى پيشدات زیاد بکە، کارىک مەکە کارەکانى پيشداشت بباتەوه هیه،
وهره نۆو ئەو بازنەى خەلک هاتۆتە نۆويهوه، خەلک بەره و ئاژاوه مەبە، حەرامى
خودا حەلال مەکە، ئەويش بەيەتى پى نەدا.^۵

۳ - يەزىد لەکۆرى زوبیڤر توپە بوو: ئىبن زوبیڤر وه لامى بانگەشەکەى يەزىدى
نەدایەوهو بەيەتى نەدایە، بۆیه يەزىد سویندى خوارد نابى بەيەتى ئىبن زوبیڤر

۱- موافق المعارضة ص ۵۲۰ .

۲- أنساب الأشراف (۳۰۴/۴) .

۳- هەمان سەرچاوه .

۴- أخبار مكة (۲۰۱/۱)، پسند كل رجاله ثقات .

۵- أنساب الأشراف (۳۰۴، ۳۰۳/۴) .

قبول بىكەت تەبە كۆت وزنجىركراوى بۆلەي نەھىتىن.^۱

مەۋىيە كۆپى يەزىد زۆرى ھەۋلدا بابى سۈيىندەكە بىشكىتى، چۈنكى ئىبن زوبىرى دەناسى، كەقبول ناكەت بەكۆت وپتۈەندەۋە بىتە لاي يەزىد، مەۋىيە كۆپى يەزىد: پىۋايىكى باش و لەخواترس وخۆبە كەمزان و ئاشتىخواز تەبا بوو و دەترسا خويىنى موسلمانان بەدەستى يەكتر بېرى، (عبدۇللاھ كۆپى جەغفەر) لەم بارەۋە ھاۋكارى مەۋىيە كۆپى، بەلام يەزىد لەسەر پاىكەي خۆى سۈر بوو.

مەۋىيە كۆپى يەزىد لەپىنارۋى خاۋبونەۋەي يەزىدى بابى لەھەلۈيىستە تۈندەكەي، ھەستە دەكەسى لەپىۋا ماقولانى ۋلاتى شام بەۋەفە ناردە لاي ئىبن زوبىر بەكۆت وپتۈەندىكى زىۋو وپشاكىكى بالا پۆشى چىراۋ لەخورى وئاۋرىشم.^۲ لەگىرپانەۋىيەكى تردا: يەزىد زنجىركراوى زىۋو كەلەپچەيەكى زىۋو پىۋەندىكى زىۋو بۇ ئىبن زوبىر نارد.^۳

ۋەفەدەكە گەيشتە (مكە)، ئىبن عوزاتى ئەشعەرى دەستى بەقسە كىردو گوتى: ئەي ئەبو بەكر! ھەرچەند بەرىزى كىردەۋە جوانەكانت لەبەر چاۋە؛ لەكاتى پىشتىۋانىت لەخەلىفە سىتەملىكراۋ لەپۆژانى دەۋرە درانى داۋ ئەم ھەلۈيىستەت قابىلى فەرامۆش كىردن نىيە، بەلام يەزىدى ئەمىرى ئىمانداران توۋرە بوۋە لەبەرەمبەر ۋەلام نەدانەۋەي نۇعمانى كۆپى بەشىرى نۆيىنەرى بۇ بەيەتدان، سۈيىندى خواردوۋە دەبىن بەكۆت وپتۈەندىكى سۈۋكەۋە بىتە لاي و سۈيىندەكەي بەرەسەر، پۆشاكىكى بەسەر دابكەۋە كەس كۆت و پىۋەندەكە نابىنى، بزانە تۆ تاكە كەسكى بەرزو بەرىزى لەلايەن ئەمىرى ئىماندارانەۋە داۋاكرى، كەبە ھىچ شىۋەيەك پىكەبەرى ئەۋ ناكىت ئەلە سەردارى وپاىەدارى، نە لەمال و پارەدارى دا.^۴

۴ - ئىبن زوبىر بىردەكەتەۋەۋ پاپۇژ دەكەت: ئىبن زوبىر مۆلەتى چەند پۆژىكى لەۋەفەدەكە خواست تا بىرېكەتەۋەۋ پاپۇژ بىكەت، چۈۋە لاي ئەسمانى دايكى و

۱- انساب الأشراف (۴/۲۰۴)، أخبار مكة (۲/۳۵۱) إسناده حسن .

۲- تاريخ خليفة ص ۲۵۱ إسناده حسن، موافق المعارضة ص ۵۲۱ .

۳- الأحاد والمثاني (۱/۴۱۶) بسند صحيح لىبى عاصم .

۴- انساب الأشراف (۴/۳۰۸)، موافق المعارضة ص ۵۲۳ .

داۋاكەي يەزىدى بۇ خستە پوو، گوتى: پۆلەگيان بە پۆزو حورمەتەۋە بۆى وبە پۆزو حورمەتەۋە بمرە، خۆت مەخە دەست (بەنى ئومەييە) و گالتەت پى بكن، مردن لەم حالە باشتەر.^۱

ھاۋكات لە گەل ئەمەدا، مەپوانى كۆپى حەكەم عبدالعزىزى كۆپى بۆلاى ئىبن زۆيۈر ناردو گوتى: پى ي بلى: بابم لە پىناۋى گىرنگيدان بەتۆو پاراستنى پۆزو حورمەت مەنى بۆلاى تۆ ناردوۋە، سوپىندەكەي ئەمىرى ئيمانداران بەرەسەر، تەنھا كۆتو پىۋەندىكى سادەت تىۋە دەپچىرەت و پۆشاكىكى سەرتاپاى بەسەردا مەلكىشە، نابىرەت و كەمىك زىنگەي لىۋە دىت، ئىبن زۆيۈر سوپاسنامەيەكى بۇ مەپوان ناردەۋە.^۲

ئىنجا ۋەلامى ۋەفدەكەي بەنەرى دايەۋە.^۳

۵ — ھەپەشەي ۋەفد لە ئىبن زۆيۈر ۋەلامدانەۋەي: دواى ۋەلامدانەۋەي ۋەفدەكە بەنەخىر، ئىبن زۆيۈر پوۋبەپوۋى ئىبن عوزاتى سەرۋكى ۋەفدەكە گوتى: ۋىنەي مەن ۋىنەي كۆتۈرىكى كۆتۈرەكانى حەپەمە، ئايا تۆ ئامادەي كۆتۈرىك لەكۆتۈرەكانى حەپەم بكوۋى؟

گوتى: بەلى، پۆزى كۆتۈرى حەپەم چەندە؟ ھاكوپە: تىرو كەۋانەكەم بۇ بىنە، بۆى ھىنا، تىرىكى خستە نىۋ چەقى كەۋانەۋە، ئىنجا بەرەۋ كۆتۈرىكى حەپەم پاستا، گوتى: ھۆ كۆتۈر: يەزىد شەپاب دەخۋاتەۋە؟ بلى (بەلى)، بەخۋا ئەگەر ۋابلى ي تىرەكەت تى دەگرم!، ھۆ كۆتۈر: يەزىدى كۆپى معاۋىيە لەخەلىفايەتى دەخەي و لەئوممەتى محمد ﷺ جودا دەبىتەۋەۋە لەحەپەم جىنشىن دەبى تاخوۋىنت حەلالكەي؟، بەخۋا ئەگەر ۋابكەي تىرت تىدەگرم.

ئىبن زۆيۈر گوتى: ھاۋار بۇ تۆ! بالندە قسە دەكا؟ گوتى: نا، بەلام خۆ تۆ قسە دەكەي، سوپىند بى بەخۋا بەخۋشى بى يان بەناخۋشى دەبى بەيەت بدەي، دەنا

۱- أخبار مكة (۲۰۱/۱) بسند كل رجاله ثقات .

۲- نسب قریش ص ۴۴۹، موافق المعارضة ص ۵۲۴ .

۳- موافق المعارضة ص ۵۲۴ .

نالاي نه شعريه كان له م دۆل و دهشته به شكاهوي ده بيني، نه گهر برپارماندا شه پرت له گهل بكهين، توش چويه نيو (كه عبه) وه يان به سه رتيده ده پوختنين يان دهيسوتنين ئين زويير گوتي: ئايا چه په مي به يتو له پام چه لال ده كه ي؟ گوتي: نه و كه سه چه لالي ده كات له نيويدياه و له هق لاده دات وستهم ده كات.^۱

ئين زويير گوتي: به يعه تي به زيدم له نه ستو دانيه ئين عوزات گوتي: هو هو زى قورده يش، گويتان ليبوو چي گوت، خو ئيو به يعه تتان داوه، نه وه فه رمانتان پي ده كا پاشگه ز ببنه وه.^۲

ئين زويير باسي نه نكي و كه مو كوپه كانى به زيدى كردو گوتي: به ياني هه لده ستى سه رخوشه، ئيواره ده بيني سه رخوشه، ئينجا گوتي: نه ي ئين عوزات: من قهت به تر سنوكى له خو هه لنه ستاوم، من به پوشنايي و پينمايي په روه ردگارم به پيگادا ده پوم، من بكوژديم باشته له وه ي تو ده يلئ ي، نه گهر به مردنى ئاسايش مردم: خودا چاك ده زانى چه ندهم پيناخوشه گوناو تاوان له سه ر زه وي نه ودا نه نجام ده درين خه لكه كه ي تريش وه كو ئين زويير وه لامي وه فده كه يان دايه وه.^۳

ئينجا ئين زويير گوتي: خودايه من په نابهرى ماله كه تم^۴؛ ناسناوى خو ي به (عائذ الله) واته په نابهرى خودا ده ركرد^۵، بويه دواى نه مه به (عائذ) په نابهر به ناوبانگ بوو.^۶

د - هه وله جه نكيه كان له دى ئين زويير:

۱ - هيرشى عه مري كوري زويير:

به زيد برپاريدا ده بي هيرشيكى سه ربازى بكرته سه ر ئين زوييرو به كيك له م دوو ئامانجه ي بپيكي: كوژدن وله نيو بردنى، يان بگيريت وبه كوت وزنجير كراوى

۱- انساب الأشراف (۳۰۹/۴) .

۲- عيون الأخبار (۱۹۶/۱) .

۳- انساب الأشراف (۳۰۹/۴) .

۴- موافق المعارضة ص ۵۲۵، نقلًا عن ابن عساكر .

۵- الإصابة (۴۹/۴) سند صحيح .

۶- تاريخ الطبري، نقلًا عن موافق المعارضة ص ۵۲۵ .

و مله سترای بهیتریت و سوینده که ی بجیتته سه ر.

له م ساله دا - که راست وایه ٦١ کۆچی بوویئ (عه مری کۆپی سه عیدی کۆپی عاص) ی والی مه دینه حه جی کرد، ئین زوپیتریش حه جی کرد، به لام نه نوێژی له دوا ی (عه مره) وه و کرد، نه له (عه ر ه فه) ش به دوا ی که وت.^١

ئین زوپیتر به م هه لویسته ی نیشانیدا: که دان به م ده وله ته دا ناهینیت ولی ی جودایه و سه ر به خۆیه؛ چونکه راپه راندنی مه ناسیکی (حه ج) وه ک راپه راندنی کاروباری جیهاد ده بێ ده وله تی شه رع ی راپه رپێئ، که ئین زوپیتر مه ناسیکی حه ج به پێشه وایه تی کار به ده سته خه لیفه نه نجام نادات، واتایی نه وه یه ده وله ته که ناشه رع ی به.^٢

پاش نه مه ئین زوپیتر (حاریسی کۆپی خالیدی مه خرومی) ی جیگری عه مری کۆپی سه عیدی له مه که که قه ده غه کرد پێشنوێژی بۆ خه لک بکات له حه ر ه م دا.^٣

نه و سه ر به خۆیا نه هه ل سوکه وتی ده نواندو، بۆ ده رکردنی بریارو فه رمانیش راپوێژی به (میسوه ری کۆپی مه خر ه مه) ^٤ و (موسعه بی کۆپی عبدالرحمن ی کۆپی عه وف) و (حه بیری کۆپی شه بیه) و (عبدالله ی کۆپی سه فوانی ئومه ییه) ده کرد، وای پێنیشان ده دات که کاروبار له نێویاندا به راپوێژه، سه ره رشتی و نیما مه تی نوێژه کانی و هه ینیه کان و راپه راندنی مه ناسیکی حه جی پێ ده کردن.^٥

یه زید نامه یه کی بۆ عه مری کۆپی سه عید نارد، فه رمانی پێک رد بوو: هێژکی سه ربازی هێرش به ر ساز بکات، نه ویش فه رمانه که ی جیبه جی کردو (عه مری کۆپی زوپیتر) ی کرده فه رمان ده ی سوپاکه، جیتی با سه (عه مری کۆپی زوپیتر) سه رۆکی ده زگای نه منی مه دینه بوو، دژایه تی توندی (عبدالله) ی برای ده کرد، لایه نگران و هاوسۆزانی نه وی ده گرت و به ر شه لاقی ده دان، له و که سانه ی عه مر شه للاق ی لێدوان:

١- أنساب الأشراف (٤/٤٠٧).

٢- موافق المعارضة ص ٥٢٦.

٣- تاریخ ابن عساکر (٣٠/٢٠٠).

٤- التقریب ٥٣٣.

٥- تاریخ ابن عساکر (٣٠/٢٠٠)، موافق المعارضة ص ٥٢٧.

(مونزيري كورې زويپر، محمدي كورې مونزيري كورې زويپر، عبدالرحمن ي كورې نه سوهري كورې عه بد يه غوس^۱، عوسمانى كورې عبدالله ي كورې حه كيمي كورې حيزام^۲، خوبه يبي كورې عبدالله ي كورې زويپر.^۳

ژماره يه كيش له ترسي عه مر مه دينه يان به جېه پيشت و به ره و مه ككه پوښتن و خويان گه يانده ئيبين زويپر، له و په نابهرانه: عبدالرحمن ي كورې عوسمان و عبدالرحمن ي كورې عه مري كورې سوه يل.^۴

ده لئين (عه مري كورې زويپر) بؤ خؤى داواى كردووه سه ركرديه تيكردنى سوپا هيرشبه ره كه ي بخريته نه ستو^۵، سوپا كه پيڅراو، له هه زار كه س پيڅهاتبوو و به ره و مه ككه ملي لينا، عه مر نه نيسي كورې عه مري كورې نه سله مى به حه وتسده سهربازه وه به ره و بارى پيشه وه به پيكرده^۶، نه نيس و هيزه كه ي له (ذي طوى) جيگير بوو، عه مري كورې زويپر ياش له گه ل باقى سوپا كه پوښتن تا گه يشته (الابطع).^۷

عه مر نوينه رى خؤى ناره ده لاي ئيبين زويپر داواى ليكرد سوينده كه ي به زيد بباته سه رو كاريك نه كات شه پو ناژاوه له ولاتى حه په مدا دروست ببي.^۸ له ماوه ي گفتوگودا عه مري كورې زويپر له سهربازگه كه ي ده هاته دهره وه و له مزگه وتى حه په مدا پيشنويزى بؤ خه لك ده كړدو عبدالله ي براشى له دواى نه وه وه نويزى ده كړد! عبدالله پياسه ي له گه ل عه مر ده كړدو به گفتوگوى نه رم وشيرين ده يدواندو پى ي ده گوت: من گوپرايه ل و فه رمانبه ردارى خودام، به لام تو كار بؤ به زيد ده كه ي!، نويزت به دوا ده كه م وناكوك نيم له گه لت، به لام: له وه دا (گه ردينه ندم له مل كه يت و به ره و شامم به پيڅكه ي)، به قسه ت ناكه م، چونكه بيرم ليكردو ته وه و گه يشتومه

۱- نسب قریش ص ۲۱۵، ۲۱۶ .

۲- هه مان سه رچاوه ص ۲۲۳ .

۳- هه مان سه رچاوه ص ۲۴۰، ۲۳۹ .

۴- الطبقات (۱۵۸/۵) .

۵- أنساب الأشراف (۳۱۲/۴)، موافق المعارضة ص ۵۲۸ .

۶- تاريخ الطبري، نقلًا عن موافق المعارضة ص ۸۲۵ .

۷- (الابطع):

۸- تاريخ الاسلام (حوادث ۶۱- ۸۰) ص ۱۹۹ .

ئەنجامیك، كە ئەهەلە و ئەدروستە خۆم بە دەستەو دەم و خۆم تووشی داماوێ و سەرشۆپی بکەم، بۆلای سەرۆکە کەت بگەرێو و پای منی بۆی بنووسە بەلام عەمر ئەهاتە ژێریاری عبدالله و نامە ی بۆ یەزید ئەنووسی؛ بەبەهانی ئەوێ کە ئەهاتوووە فرمانیکی سنوردار کراوی ئەو جێبەجێ دەکات.

دوای کۆتاییهاتنی ماوێ گفتوگۆ: ئیبن زویبەر، عبدالله ی کوپی سەفوانی جەمەحی بە پۆلیك سەریازەووە ناردو، لای خوارەوێ (مەككە) یان گرت و، ئەغافل گەمارۆی هیزەکە ی (ئەنیسی کوپی عەمری سەلەمی) یان داو ئەنیس کوژراو، هیزەکەشی تیکشکا.

لەهەمان کاتدا: (موسەبب کوپی عبدالرحمن ی کوپی عەوف) سەرکردایەتی هێرشێکی کرد بۆسەر سەریازەگە ی (عەمری کوپی زویبەر) لە (ئەبتەح) دەرەنجام هیزەکە ی عەمرشکا، خودی عەمریش خۆی بەمالی (عەلقەمە) دا کرد، عوبیدە ی کوپی زویبەر هاتە لای ولەگەل خۆی بردو پەنایدا، ئینجا بۆ لای (عبدالله) ی بردو گوتی: کە پەنامداو، عبدالله گوتی: بەئێ، سەبارەت بە مافی خۆم لە پەنادایە، بەلام تۆلە ی ئەو کەسانە ی لێ دەکەمەو کە لە (مەدینە) نازاری داو.^۱

عبدالله عەمری برای بە پێو پەرگرت، بانگی بەندکراو سزادراوانی کرد تۆلە ی لێ بسێننەو، هەرکە سێک بەتایبە دەبوا بە شێوێ سزاکە ی باس بکردبایە، عبدالله پێ ی دەگوت: چی بەسەر هێناوی ئاوی بەسەر بەینەو، سەرچاوەکان دەلێن: عەمر پووبەپووی لێدوانیکی زۆر بۆووە وەر لە ژێر ئەو لێدوانە شدا مرد.^۲

ئەنجامی ئەم هێرشە بەسەرکەوتنی ئیبن زویبەر بزووتنەوێ کە ی تەواو بوو، ئیبن زویبەر زیڕەکی ولێزانی خۆی سەلماندو توانی کێشەکە بەباری بەرژەوێندی خۆیدا ئاوەژوو بکاتەو، ئەو لەسەرەتای سەرھەلانی بزووتنەوێ کەیدا بلایێ دەکردەو: ئەو بەیەتە ی - لەلایەن معاویەو - بۆ یەزید دانراو پەزنامەندی و پای گشتی موسلمانانی لەسەر وەرئەگیرا، دەبێ بۆ کاریکی ئاوا پرس وەرگیرێ؛ بۆیە

۱- الطبقات (۱۸۵/۵)، أنساب الأشراف (۳۰۱۲/۴) .

۲- أنساب الأشراف (۳۱۶/۴)، تاریخ الاسلام حوادث سنة ۶۱ هـ .

بانگەشەى بۇ (شوپا) دەكرد، تادوو سالىش لەتەمەنى بزوئەو دەك پاپوورا، ھىچ كۆرپانكارىك بەسەر دەسلەت ۋە ھەممەنى دەۋلىتى (ئومەۋى) دا نەھات، نەلە ھىجاز نەلە ھەرىمەكانى تر، بەلام ئىبن زويىر لەپىي باسكردنى سىفەتە بەدەكانى يەزىد ويستى جىمۇجۇلىك دۇبە يەزىد لەنىۋ خۇى بىنەمالەى ئومەۋىدا دروست بىكات ۋەدەرە نىجام ئەۋكەسە نەشپاۋە لەپۇستى خىلافەت ۋازىيىتى.

يەزىد بەۋ سويىندەى كەدەبى ئىبن زويىر بەكۆتۈبەندەۋە بەيەت بىدات كەۋتە تەلەى ھەلەيەكى گەۋرەۋە؛ چونكە ناچىتە مىشكى ھىچ كەسىكى ژىرەۋە ھاۋەلىكى پىزدارى شەست سالە سەر بۇ داۋايەكى ئاۋاي ۋەك يەزىد دانەنوئىتى.

ئىبن زويىر تۈانى كىدارەكانى يەزىد بەتايىبەتى ئەم پەلامارە سەربازىيە بىكاتە شايەت ۋ بەلگە لەبەر چاۋى دانىشتۈانى ھىجاز، كە يەزىد پىاۋىكى خۇسەپىنەۋ شىاۋى سەركىدایە تىكردنى مۇسلمانانى نىە.

ھەروەھا ئەم پوۋداۋە نىشانىدا: ئىبن زويىر خاۋەن مافىكى پەۋايەۋ پوۋبەپوۋى خەلىفەيەكى ستەمكارى ۋابۇتەۋە، كەسۋارى ئەسپى بىرپارە تاكپەۋىەكانى خۇى بوۋە.

ھەلۋىستە تۈندۈتۈزەكانى عەمرى كۆپى سەعیدى ۋالى مەدىنە ھۆيەكى تر بوۋ بۇ خۇشەۋىست بوۋى ۋ ئىبن زويىر لەلایەن خەلكى ھىجازو بەھىز تىرىۋونى بزوۋتتەۋەكەى دەگىرپنەۋە: ئەم ۋالىيە لەگەل دانىشتۈانى مەدىنە توۋپەۋ تۈند بوۋەۋ خۇى بەزان بو ۋ گۆى بۇ ئامۇزگارى ئەۋان نە دەگرت.^۱

گىرپانەۋەكان دەربارەى (عەمرى كۆپى زويىر) سەۋكى دەزگای پۇلىسى مەدىنە ۋسەركىدەى سوپا پەلامارەدەرەكەش دەلئىن: عەمر خۇ بەزل زان ۋخۇ پى شايى ۋستەمكار بوۋە، بىزانىايە كەسىك لایەنگرى (ئابدۇللاھ) ۋى براىەتى بەندى دەكردو بەر قامچى دەدا، دەگورتا: عەمر توپەۋىەۋ قەسەى لەگەل ناكىرت، كەسىك بىدۋاندىانە پەشىمان دەبوۋە.^۲

۱- الموفقیات الزبیر بن بكار ص ۱۵۲، نقلًا عن موافق المعارضة ص ۵۳۱.

۲- أنساب الأشراف (۴/۳۱۱)، موافق المعارضة ص ۵۳۱.

ئەم پەلامارە سەربازییە یەزید بەعەمری ئەنجامدا بۆ داگیرکردنی (مەککە) هەڵەیهکی یەكجار گەرە بوو؛ بۆیە ئێین زوبیر توانی کاردانەوهی هەڵکە لەلایەن جەماوەری حجازەو بخاتە سەر حیسابی بەرژەوهندی بزوتنەوهکە.

ئەم پەلامارە نواندنی بۆ پێزی بوو لەبەرانبەر (مەککە)، (مەککە)یەك کە لەسەر دەمی ئەفامی دا پێزو تاییبەتەندی خۆی هەبوو وئیسلا م هات وپێزو پێروزی زێدەتری بۆ بپاردا.

کاتێک عەمری کوری سەعید بوو وای (مەدینە) چوو سەر مینبەر و هەست و نەستی خەلکی مەدینە وروژاند بەقسەکانی، دەربارە ی ئێین زوبیر گوتی: خۆی لە (مەککە) پەناداوه، سوێند بەخودا داگیر ی دەکەین، ئەگەر بجێتەوه نێو (کەعبە) وه بەکوێزایی هەموو ناحەزیکو بەسەریدا دەسوێتێن.

کاتێک سوپاکە ساز کرا، کۆمەڵێک هاوێل چوونە لای عەمر و زۆریان باسی حورمەت وپێزو پێروزی مەککەو بەیتولحە پام بۆ کرد چەندین ئایەت وفەرموودەیان بەبەلگە بۆ هێنایه وه، پێیان گوت پەشیمان بێتەوه لەهێرشەکی، بەلام ئەچوو مێشکیه وه سوپاکە ی بەپێکرد.

مەپوانی کوری حەکەمی - پیاوی دنیادیده و سیاسی - بەعەمری گوت: مەککە داگیرمەکە، لەخودا بترسەو پێزو حورمەتی مائی خودا مەشکێتە، لەکوری زوبیر گەپێن؛ پیربوو وه تەمەنی لەشەست دایە، ئەو پیاویکی بەئەزموون ودامەزراوو وخواوەن عەزم وئیرادەیه، لەپای خۆی دانابەزێ وپشتی بەکەس لەهەرد نادری، بەخوا ئەگەر نەشیکوژن - هێندە ی ئەماو - بۆ خۆی - بەمردنی ئاسایی - دەمرێ.

عەمر پێی گوت: بەخوا شەپ ی لەگەڵ دەکەین وله نێو (کەعبە) دا بەگژیدا دەچین، بாலتەرزان لوتیان بشکی)، مەپوان گوتی: وه للاهی من ئەم پەلامارە م پێ ناخۆشە.

۱- تاریخ خلیفە ص ۲۳۳ .

۲- أنساب الأشراف (۳۱۲/۴)، مواقف المعارضة ص ۵۳۲ .

۳- هەمان سەرچاوه (۳۱۳/۴) .

(ٺيڻ زويپر) ناسناوي (په نابهري خودا) ي به سهر ڇوڍا ٻري، ڪه ناسناويڪي ڪاريگر بوو، ده سترڙي ٻو سهر ڇهه ميهي مه ڪڪه و په نابه راني ڪاريڪه هاوه لان و شويڪه وتواني نه وان پي ي قايل نابن، ڪه واته به رهنگار بوونه وه ي سوپا يه ڪ، ڪه ده يه وي حورمه تي ڇهه ميهي بشڪيئي واجبي سهرشاني موسلمانانه، نه ڪر ڪه سيڪ تواناي به رگريڪر دنيشي نه بيت ده بيت له مه ولا هاوسوزو لايه نكري به رگريڪاراني مالي خودا بيت وله ڪل عبدالله ي ڪوري زويپر بيت.^١

به ٿي ڪار به وه ڪه يشت چوڻ ٺيڻ زويپر به رگري ده ڪر خه لڪيش به ڪشتي له لاي (طائف) وه به رگري يان له مه ڪڪه ده ڪرد.^٢

ٺه م پشتيواني وه ست وسوزهي دانيشتواني حيجاز خستيانه قالي ڪرداره وه ٻو ٺيڻ زويپر، بووه مايه ي به هيتر بووني بزوتنه وه ڪي و فراوانتر بووني ده سه لاتي نه و، هر نه مهش بووه هڪاري سهر ڪه وتنڪي ناسان و ڪه مزياني ٺيڻ زويپر به سهر عه مري ڪوري زويپر سوپا هزار ڪه سيه ڪه ڍا.^٣

٢ — هيرشي حه سين ڪوري نه ميرو ڪه ماروداني ٺيڻ زويپر وسوتاني (ڪه عيه):

ٺه م هيرشه سهر يازيه له شام پيڪخرا، سهر ڪرده ڪي (موسليمي ڪوري عه قه به ي نه ميري) بوو، (موسليم) له پيگادا مرد، (حه سين ڪوري نه ميري سڪوني) بوو به سهر ڪرده، چوار پوڙ له مانگي موچه پرهم مابوون ڪه يشته (مه ڪڪه) و سوپا ڪي له (حه جون) وه تا (بيري ميمون) دامه زرا، ڪه سنوويڪي دورو دريڙه، هوي ٺه م ڪاره ي ده ڪه پيٽه وه ٻو سهر سروشتي شه پ له (مه ڪڪه) ڪه به مشيوه پيچ ده خواته وه.

ٺيڻ زويپر هه ستاو ده ستي ڪرد به هانداني خه لڪ ٻو به رپه چدانه وه ي سوپا ڪي شام وپار ستن ي به يتوللاه، ٻو ٺه م به به سته خه لڪاني پزگار بوو له پوداوي (الحره) ي

١- مواقف المعارضة ص ٥٣٢ .

٢- أنساب الأشراف (٣١٣/٤) .

٣- مواقف المعارضة ص ٥٣٣ .

٤- (حجون): چپايه ڪي به رزه ميلونيويڪ له (ڇهه ميهي) دوره .

٥- (بئر ميمون): بيريڪه ميموني ڪوري حه زهه ميهي هلي ڪه ندوهه .

مەدینه هاتنه پال سوپاکە ی ئین زوبیڤر، هەروەها (نەجدە ی کوپی عامیری
 حەنەفی) بە سەرکردایەتی خەڵکانێکی (خەواریج) هاتن پارێزگاری لە مەککە بکەن.^١
 جێی باسە هیڤش و بەره‌نگاری دەستی پێکرد، بەلام ژمارە ی جەنگاوەرانی
 گەل ئین زوبیڤر کە مەتر بوون لە و جەنگاوەرانی بە شداری جەنگی (الحرّة) یان کرد،
 هەروەها سوپای شام بە بەراورد لە گەل سوپاکە ی ئین زوبیڤر لە پووی ژمارە و چە کو
 چۆلە وە زۆرترو زیاتر بوو؛ بۆیە لە گەرەمی جەنگدا باری بەرژە وەندی بە لای
 (حەسینی ی کوپی نەمیردا) کەوت، ئەمەش بە هۆ ئەو ئین زوبیڤر باشتەری
 هاوێلانی بوونە دەستە چیلە ی ناگری شەپەکە، وەک: هەردوک براکە ی (مونزیرو
 ئەبوبەکر) کوپانی زوبیڤر (موسەبی کوپی عبدالرحمن) و (حوزافە ی کوپی
 عبدالرحمن کوپی عەوام) و (عەمری کوپی عوپووە ی کوپی زوبیڤر).^٢

دوای ٣/ پەبەیی یە کەمی ٦٤/ک (حەسینی کوپی نەمیر) مەنجه‌نیفی لە سەر کۆی
 (ئەبوقوبەیس) و کۆی (قەیقەعان) دامەزراند، (میسوهری کوپی مەخپەمە ی
 گەورە پاویژگاری (ئین زوبیڤر) بە هۆ پێکرانی بە بەردێکی مەنجه‌نیق کوزرا، بەمەش
 گەورەترین هاریکاری لە دەستچوو، شەپ درێژە ی کیشا لە دەورە ی مزگەوتی حەرام
 پێچی خوار دەوێ جێگە و شوێنەکانی ئین زوبیڤر دەرکەوتن، دوای ئەو ی
 سەنگەرەکانی پیشەوێ لە (ئەبته‌خ) ^٣ لە دەستدان، جگە لە (مزگەوتی حەرام) و
 (حیجری ئیسماعیل) شوێنێکی تری بە دەستەوێ نەما خۆی تێدا مەلا س بەدات.^٤

لە ئەنجامی حەلالکەرانی شەپ لە ولاتی (حەپەم) کە خودا (جلالە) و پێغەمبەر ﷺ
 شەپیان تێدا حەرام کردووە، موسیبه‌تی (سوتانی کەعبە) پوویدا.^٥

١- أنساب الأشراف (٣٣٨/٤)، مواقف المعارضة ص ٥٤٥ .

٢- جمهرة نسب قریش ص ٣٦٢ .

٣- (جبل أبي قبيس) :

٤- (قیقەعان): چپایە کە لە مەککە .

٥- تاریخ خلیفە ص ٢٥١، بآساندە صحیح حتی ابن جریج .

٦- المحن لأبي العرب ص ٢٠٣ .

٧- مواقف المعارضة ص ٥٤٨ .

يه زبدي ڪوري معاويه له نيتوه پاستي مانگي په بيبي يه ڪه مي نه و ساله دا مرد.^١
هه والي مردني يه زيد - به هڙي دورى نيتوان ديمه شق ومه ڪهه - له سه ره تاي مانگي
په بيبي دووه مي ٦٤ ڪه يشته (مه ڪهه).^٢

سوتاندني (كه عبه) له بهرنامه ي هيچ ڪام له دولايه ني شه پر كه نه بوو؛ بويه به
قه ومانى نه و ڪاره ساته سام و ترس وبيمپكي گه وره له سر هه ردولا دروست
بوو،^٣ يه ڪيڪ له خه لگي شام هاواري ده ڪرد: سويند به وزاته ي گياني محمدي له ده سته
هه ردولا له نيتو چوون،^٤ هاوه لاني ٽين زوبير له ترسي باري ني سزا هه موويان له
به ره به ياني شه وي سوتاني كه عبه دا له ڪل جه نازه ي ٽنيڪ چونه ده ره وه ي
مزگه وتي حه پام، ٽين زوبير سر له سوژده مابووه ده يگوت: نه ي خودايه نه وه ي
پووي داوه به ده ست نه نقه ستي من نه بووه، خودايه به نده ڪانت به تاواني من
سزاهه ده، نه مه نيتو چاوانمه وه له بهر هه ردوو ده سته دايه.^٥

خه لگي شاميش: نه ڪر چي پي ده چي ڪه سانپڪيان تيڊا هه بووي گه وره ي
كه سايه تي (ٽين زوبير) وه ڪ پٽويست نه ناسيبي،^٦ به لام ڪه سيان تيڊا نه بووه
گه وره ي وگرنكي و پٽو پيروزي كه عبه ي نه زانيبي؛ چونكه له ڪاتيڪدا گه ماروي
(ٽين زوبير) ده دن، له نيتو كه عبه دا، له هه مان ڪاتيشدا له نوڙه ڪانياندا پوو
ده ڪه نه (كه عبه) ي پيروز، كه واته مه حاله ڪه سيڪ له نه وان هه بووي به ده ستي
نه نقه ست (كه عبه) ي سوتاندبي، هه روه ها نه م بابته به بيري (حه سيني ڪوري
نه مير) ي سر ڪرده ي سوپا ڪه شياندا نه هاتووه، ڪاتيڪ خزمه نزيكه ڪاني (ٽين
زوبير) و زاناياني پيشين و زاناياني ليڪولر باسي نه م موسي به ته ده ڪن، نه وا نه م
ڪاره ساته ناده نه پال هيچ ڪه س وهيچ ڪام له لايه نه ڪاني شه پر ڪه ر؛ (هيشامي ڪوري

١- أنساب الأشراف (٣٤٤/٤)، تعجيل المنفعة ص ٤٥٣ .

٢- مواقف المعارضة ص ٤٨، أخبار مكة (١٩٧/١) .

٣- أخبار مكة (٢٠٣/١) .

٤- تاريخ خليفة ص ٢٥٢ بأسناد صحيح .

٥- مواقف المعارضة ص ٥٥٢، الأغاني (٢٢٧/٢) .

٦- مواقف المعارضة ص ٥٥٢، صلية الأولياء (٣٣٦/١) .

عوپووی کۆپی زوبێر دەلێ: شەپیان لەگەڵ (ئێبن زوبێر) کرد، (کەعبە) لە ماوێ گەمارۆدانا سوتا.^١

(ئێبن عبدالبر) دەلێ: لەو گەمارۆیەدا (کەعبە) ناگری گرت.^٢

کۆپای موسڵمانان: دەربارەی سوتانی کەعبە ئەوەیە، کە کەس لەخەڵکی شام نیازی سوکایەتی پێکردنی (کەعبە)ی پێرۆزی لەدەدا نەبوو، بەلکو هەموو موسڵمانان (کەعبە) بە گەورەو پێرۆز دادەنێن، ئەوان - خەڵکی شامی نەبوو، تەنها مەبەستیان گەمارۆدانی (ئێبن زوبێر) بوو نەک (کەعبە)، (یەزید) کەعبەیی نەپوختاندوو و نەسوتاندوو، هەروەها جێگرو وەکیلەکانیشی ئەم کارەیان لەنیازو بەرنامەدا نەبوو.^٣

بەم جۆرە یەکیەک لە ئەنجامە تالەکانی ئەم شەپەیی نێوان (حەسینی کۆپی نەمیر) و (ئێبن زوبێر) سوتانی (بەیتو لەحام) بوو.^٤

کاتێک (حەسین) هەوالی مردنی (خەلیفە)ی پێگەیشیت یە کسەر نوێنەری ناردە لای (ئێبن زوبێر)، گوتی: (ئەمشەو شوینی گفتوگۆی نێوانمان (ئەبەتەح)ە، بابەتی گفتوگۆ قسەکردن بوو لەسەر مەسەلەی خیلافەتی دوای یەزید هەندێک لە و قسانەیی (حەسین) کە لەپووی (ئێبن زوبێر) دا کردنی ئەوە بوو، کە بانگەیشتی دەکرد بۆ پۆستی خیلافەت و پێی ی گوت: (ئێستا ئەو پیاو - واتە یەزید - مرد، تۆ لە هەموو کەس لەپێشتری بۆ وەرگرتنی پۆستی خیلافەت، هەستە وەرە لەگەڵمان بۆ شام تەبەیعەتت بدەینی، ئەم سەربازانەیی لەگەڵ منن؛ هەموویان پیاو ماقول و سوارچاکانی ولاتی شامن بەلێن بێ دوو کەس لەسەر - بەیعتدان بەتۆ - ناکۆک نابن، دەچین بۆ ئەوێ و خەڵکی هێمن دەکەینەو و بارودۆخیش ئاسایی دەبێتەو، تۆماری خوینی پێزای نێوان ئێمە و ئەهلی (حوپپە) و ئێمە و ئێو و دادەخەین و

١- الإصابة (٩٤/٤) عن الزبير بن بكار بسند صحيح .

٢- الإستيعاب (٢٤٣/٣) .

٣- منهاج السنة (٤٤٧/٤)، مواقف المعارضة ص ٥٥٣ .

٤- مواقف المعارضة ص ٥٥٤ .

لاڀهري سڀي هه ٿه دهينه وه، عبدالله گوتي: (چون حيساب ٻو ٺه و خوينه نه ڪم! به خوا ڪوڙاويڪي خوم به ده ڪه سي ٺيوه ناگورمه وه).

(حسين) به نهيني قسه ي ده ڪردن، به لام (عبدالله) يه ڪ به خو دهنگي هه ٿديناو ده يگوت: (به خودا نايڪه م).

حسين پي ي گوت: ده ڪ ٺه و ڪه سه خه جالٽ بي دواي ٺه مه به ٿينت ده داتي، من گوماني پايه ڪي باشم لي چاوه پي ده ڪردى، نابيستي من به نهيني قسه ت ٻو ده ڪم و توش به دهنگي به رز له گه ٿم ده دوي ي، بانگت ده ڪم ٻو (خيلافه ت) و توش هه پره شه ي ڪوشتنم لي ده ڪه ي.^١

دواي ٺه وه ليڪ جيا بونه وه، (عبدالله) ٻوي ده رڪهوت به هه له داچوه؛ ٻويه ويستي هه له ڪه راست بڪاته وه، ڪاتيڪ (حسين) خوي وسوپاڪه ي بارگه يان پيچا پيه وه بگه پڙنه وه بوشام، (عبدالله) نوڀنري نارد ه لاو پي ي گوت: (ده رباره ي پيشنياره ڪت - ڪه بي مه شام -، ٺه وه ناڪه م، چونڪه پيم خوش نيه (مه ڪه ڪه) به جي ٻيٿم، هر له وي به يعه تم بده ني، منيش دلنيا تان ده ڪم ڪه ده تانخه مه هيمنى و ٺاسايشه وه به عه دالٽ و دادپه روهري حوڪم پرائيتان ده ڪم م).

حسين وه لامي دايه وه: ٺه گه ر خودي خوت نه يه يت نابي، چونڪه ڪه سانيڪي زوري بنه ماله ي (به ني ٺومه ييه) داواي ٺه م پوسته ده ڪن وخه لڪيش پشنگيريان ده ڪات! دواي ٺه مه من هيچم له ده ست نايه.^٢

بيلال زه پري ده ٿي: عبدالله ي ڪوري زوبير داواي له حسين ڪرد موله تي بدا، تا پاوڙ به هاوه لاني ده ڪات، به لام هاوه له ڪاني چونه شاميان پهرت ڪرده وه.^٣

هه ٿبه ته به ي بردن به ناخي ٺيبن وزوبيرو ٻو چونه ڪاني له زهيني دا دين وده چن سه بارهت به پره تڪردنه وه ي پيشنياره ڪه ي حسين ڪاريڪي گرانه، به لام ده توانين

١- تاريخ الطبري (٤٣٦/٦).

٢- تاريخ الطبري (٤٣٦/٦).

٣- انسباب الاشراف (٥٨، ٥٧/٤)، عبدالله بن الزبير، د. شعاعه الناطور ص ١٠٧.

به‌چاوی عیبره‌ت وپه‌ند وه‌رگرتن له‌بارودۆخی سیاسی ئه‌وکاته‌ی حیجاز، ئاماژه به‌ مه‌ندیک هۆکار بکه‌ین:

أ- ئه‌م جۆره‌ پێشنیاره له‌لایه‌ن که‌سیکی وه‌ک (حه‌سین) وه‌ه قابیلی قبولی نیه‌؛ چونکه‌ (حه‌سین) سیفه‌تیکی ره‌سمی و سیاسی ئاوا‌ی نیه‌ له‌ده‌وله‌تی (ئومه‌وی) دا بتوانی‌ بریاری به‌‌ئینی ئاوا سه‌ر به‌خۆ بدات، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا ده‌یگوت: ئه‌و سه‌ربازانه‌ی له‌گه‌ڵیدان پیاو ماقول و سوارچا‌کانی شامن، به‌لام چۆن ده‌چیتته‌ می‌شکه‌وه: (ئێین زویڤر) متمانه به‌سه‌رکرده‌ی سوپایه‌ک بکات که تادوینی په‌لاماری داوه‌ له‌گه‌ڵی جه‌نگاوه‌، له‌لایه‌کی تره‌وه‌ دژایه‌تی له‌نیۆ قسه‌کانی (حه‌سین) دا ده‌رکه‌وت به‌گوته‌ی: (ئه‌گه‌ر خودی خۆت نه‌یه‌ت بۆ شام، که‌سانیک له‌نیۆ بنه‌ماله‌ی (به‌نی ئومه‌ییه‌) به‌چاوی خۆت ده‌بینی که‌داوا‌ی پۆستی خیلافه‌ت ده‌که‌ن و خه‌لکیش پش‌تیوانیان ده‌که‌ن.^١

ب — (حه‌سین) یه‌کیک بوو له‌سه‌رکرده‌کانی جه‌نگی (حوڤره‌) ژماره‌یه‌ک له‌پزگاریوانی ئه‌م جه‌نگه‌ له‌ده‌وره‌ی (ئێین زویڤر) بوون، بۆ ئه‌وه‌ی گومانیک له‌دڵ و ده‌رونی ئه‌واندا په‌یدا نه‌بێت (ئێین زویڤر) به‌ده‌نگی به‌رز قسه‌ی له‌گه‌ڵ (حه‌سین) دا ده‌کرد، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌مه‌ش به‌پاشکاوی گوتی: ئه‌و له‌به‌رامبه‌ر یه‌ک نه‌فه‌ری کوژراوی (مه‌دینه‌) به‌کوشتنه‌وه‌ی که‌متر له‌ ده‌نه‌فه‌ر پازی نابێت له‌سوپا‌که‌ی (حه‌سین) دا.^٢

ج — تا ئه‌وکاته‌ (ئێین زویڤر) له‌شامدا بۆ پش‌تیوان و هاوه‌لوێست بوو، خه‌لکی شامیش پێزو خۆشه‌ویستی و سه‌روه‌ری ئومه‌ویه‌کانیان قبول بوو.

د — ئێین زویڤر سوپایه‌کی پێک‌خراوی سه‌ربازی وه‌ک (سوپای ئومه‌وی) نه‌بوو، ده‌توانین به‌ سه‌ربازه‌کانی ب‌لێین (به‌رگریکار)انی (مه‌که‌ه‌) و ئێین زویڤرو به‌س؛ چونکه‌ ئه‌م جه‌نگاوه‌رانه‌ له‌کاتی ناخۆشی دا له‌ده‌وره‌ی کۆده‌بوونه‌وه‌ له‌کاتی

١- عبدالله بن الزبیر، ماجد لحام ص ١١٥ .

٢- تاریخ الطبری (٤٣٦/٦) .

٣- عبدالله بن الزبیر، ماجد لحام ص ١١٦ .

خۆشى وئاسايى دا بلاۋەيان لى دەكردو دەچوونەۋە سەركارو پىشەى خۆيان،
 ئەگەر ئىبن زويىر سوپايەكى سەربازى پاهىنراۋى تايىبەتى ھەبۋايە بەجۆرىك
 توانىباى سەركەۋتن بۇ (ئىبن زويىر) مەسكەر بىكات، ئەۋا لەگەل (ھەسىنى كۆپى
 نەمىر) بەرەۋ شام دەپۆيشت.^۱

به‌شی چواره‌م

به‌یعه‌تی عبداللهی کوری زوییر بو‌خیلافه‌ت.

باسی یه‌که‌م: مردنی یه‌زیدی کوری معاویه و خیلافه‌تی معاویه‌ی کوری یه‌زید

یه‌که‌م: مردنی یه‌زیدی کوری معاویه:

به‌قسه‌ی هه‌ندێك میژوونوس: یه‌زید له‌ ١٤/په‌بیهی یه‌که‌می/٦٤ك له‌گوندی (حه‌وارین)ی سه‌ربه‌شاری (حه‌میس)ی ولاتی شام له‌ته‌مه‌نی ٢٨سالییدا مرد.

هه‌شامی کوری وه‌لییدی مه‌خزومی ده‌گیرپه‌ته‌وه، که (زوه‌ری) ته‌مه‌نی (خه‌لیفه)کانی له‌زاری باپه‌ریه‌وه نووسیوه، ده‌رباره‌ی (یه‌زید) ده‌لێ:

یه‌زیدی کوری معاویه له‌ته‌مه‌نی ٣٩سالییدا مردوه، ماوه‌ی خیلافه‌تی ٣سال و ٦ مانگ بووه، گوتراویشه: ٣سال و ٨مانگ بووه.^١

ئه‌بو مه‌عشر ده‌لێ: یه‌زیدی کوری معاویه له‌پۆژی ٣شه‌مه‌مه ١٤/په‌بیهی یه‌که‌م مردوه، ماوه‌ی خیلافه‌تی ٣سال و هه‌وت مانگ و ٢٢پۆژ بووه، معاویه‌ی کوری نوێژی له‌سه‌رکرد،^٢ گوتراویشه: ماوه‌ی خیلافه‌تی ٣سال و ٩مانگ چه‌ن پۆژ که‌م بووه،^٣ نه‌خشی ئه‌نگوستیله‌که‌ی یه‌زید(رَبُّنَا اللَّهُ) بوو.^٤

دووم: خیلافه‌تی معاویه‌ی کوری یه‌زید:

معاویه‌ی کوری یه‌زید سێهه‌مین خه‌لیفه‌ی ئومه‌ویه، ناسناوی: ئه‌بو یه‌زید یان

١- تاریخ الطبری (٤٣٢/٦).

٢- هه‌مان سه‌رچاوه.

٣- تاریخ القضاء ص ٣٢٩.

٤- هه‌مان سه‌رچاوه.

(ئەبو عبدۇلرحمەن) ھ، باۋكى: يەزىدى كۆپى معاۋىيە كۆپى ئەبو سۇفىيانە، داكى: ئومو ھاشىم كچى ئەبو ھاشم كۆپى عوتبە كچى پەبىيە،^۱ پى ئى دەگوترا: معاۋىيە كچى بچووك،^۲ دوابە دۋاى مردنى (يەزىد) ئى بابى لە ۱۴/پەبىيە يەكەمى/۶۴ك بەيەتە خىلافەتى پىدرا.

بوخسارى معاۋىيە رەئىس: پەنگى سىپى بوو، موۋى سەرو پىشى پى بوو، چاۋەكانى گەورە بوون، موۋەكانى سەرى لولپىچ بوون، لوتى بارىك وشوشەيى وبچوك بوو، سەرى خىپو، دەموچاۋى جوان بوو، موۋەكانى پىشى پىو بارىك بوون، جەستەى پىكو پىك بوو، پىاۋىكى تابلى ئى سالىخ وخودا پەرسىت بوو.^۳

۱- ماۋەى حوكمىرانى:

مىژو نووسان جىاۋازيان نۆرە سەبارەت ماۋەى حوكم گىپرانى (معاۋىيە كۆپى يەزىد)، جىاۋازىيەكە لەنىۋان (۲۰)^۴ پۆژ تا (۳) مانگدا دىت و دەچى، ەك دەردەكەۋى ماۋەى (۳) مانگە كەپاستىر بى، ەندىك مىژو نووس دەلەن ماۋەى (۴۰) پۆژ بوۋە، لە ماۋەى حوكم گىپرانىدا ەرنەخۇش بوۋە^۵ بۆيەشە چ شۆيئەۋارىكى چالاكى ئەو لەو ماۋەى حوكمەتەكەيدا بەرچاۋ ئايەت، نەخۇشەكەى ەيئەدە توند بوۋە نەيتۋانىو پىشنىۋىژىش بۆ خەك بىكات، ەتا (معاۋىيە) ەفاتى كرد (زوحاكى كۆپى قەيس) پىشنىۋىژى دەكردو كاروبارى خىلافەتى ەلدەسوپاند، (زوحاك) لەسەر ئەم كارەى بەردەۋام بوو تا ئەو كاتەى مەپۋانى كۆپى ەكەم كەۋتە سەر حوكم لەشام.^۶

۲- دابەزىنى لە پۇستى خىلافەت وبەجىيەشتىنى بۇشورا:

معاۋىيە كۆپى يەزىد ەستى بەخۇى كرد كە كەۋتۆتە گىانەللى مەرگەۋە، كە جاپىدا باھەموو خەك بىتە نوۋىژى جەماعەت، پاش تەۋاۋ بوۋنى نوۋىژ وتارىكى بۆ

۱- تاريخ الطبري (۴۳۴/۶) .

۲- الامويون بن المشرق والمغرب (۲۸۶/۱) .

۳- البداية والنهاية (۶۶۲/۱۱) .

۴- ەمان سەرچاۋە (۶۶۲/۱۱) .

۵- البداية والنهاية (۶۶۲/۱۱) .

ده‌دان، له‌و قسانه‌ی کردنی: من کاروباری ئێوه‌م که‌وتۆته‌ به‌رده‌ست وله‌پایه‌پاندنیدا لاوازم، نه‌گه‌ر چه‌زده‌که‌ن بۆ پیاویکی به‌هیزی به‌جی دێلم چۆن (صدیق) بۆ (عومه‌ری) به‌جیه‌شت، نه‌گه‌ر ده‌شلێن به‌جی ی دێلم بۆ شوپایه‌کی (٦) نه‌فه‌ری چۆن (عومه‌ری) به‌م شیوه‌یه‌ په‌تاریکرد، من له‌م کاته‌دا که‌سیکی واشک نابهم بۆ ئه‌م کاره‌ گونجاوو شیاو بی، وازم له‌ خیلافه‌ت هێنا، خۆتان کی به‌گونجاو وشیاو ده‌زانن بیکه‌نه‌ فرمانپه‌وای خۆتان.

ئینجا له‌سه‌ر مینه‌به‌ر دابه‌زی و چوووه‌ ماله‌وه‌، تاوه‌فاتی کرد له‌ماله‌وه‌ بوو و ده‌ر نه‌چوو ^١ و ^٢

(معاویه‌ی کوه‌ی یه‌زید) ویستی پێیان بلی: ئه‌وه‌ نه‌وینه‌ی (عومه‌ری) ده‌ستده‌که‌وی، که‌ (ئه‌بو به‌کر) داینا، نه‌وینه‌ی پراویژکارانیکیشی ده‌ستده‌که‌وی، که‌ (عومه‌ری) داینان؛ بۆیه‌ ئه‌م ئه‌رکه‌ی به‌خۆیان سپارد.

له‌و گێژانه‌وه‌که‌ی (ئێبن له‌ئێر) دا ئه‌مه‌ی به‌پاشکاوێ گوتوووه‌ که‌ ده‌لێ: (به‌لام پاش چه‌مدوسه‌نا: من له‌ به‌رامبه‌ر پایه‌پاندنی کاروبارتاندا بی هێزو ده‌سته‌ پاچه‌ بووم، چاوم له‌ که‌سیکی وه‌ک (عومه‌ری کوه‌ی خه‌تتاب) گێژا که‌ (ئه‌بو به‌کر) کردیه‌ خه‌لیفه‌، ده‌ستم نه‌که‌وت، گه‌ پام به‌دوای (٦) که‌سی وینه‌ی (٦) پراویژکاره‌ که‌ - ی عومه‌ری داینان ده‌ستم نه‌که‌وتن، خۆتان له‌پیشترن بۆ کاروبارتان، کێتان چه‌ز لێیه‌ بۆ ئه‌م کاره‌ هه‌لیبژێرن)، ئینجا چوووه‌ ماله‌وه‌ و تامرد خۆی په‌نه‌ان کرد. ^٢

ئه‌م هه‌لویه‌سته‌ی به‌لگه‌یه‌ که‌ ئه‌و ناپازی بووه‌ له‌سه‌ر مه‌سه‌له‌ی گواستنه‌وه‌ی خیلافه‌ت له‌ شوپاوه‌ بۆ میرات و وه‌سیت، ^٢ ئه‌و پازی نه‌بوو که‌ سێک له‌بئه‌ماله‌ی خۆی بکاته‌ وه‌لی عه‌هدی خۆی، پێیان گوت: ئه‌م په‌یمانه‌ بخه‌ ئه‌سۆی که‌سیکی نیو بئه‌ماله‌که‌ت، وه‌لامیدانه‌وه‌: به‌خوا شیرنایه‌تی سه‌رۆکایه‌تیکردنی ئێوه‌م تام نه‌کردوه‌، جا چۆن تاوانه‌که‌ی هه‌لده‌گرم، ئێوه‌ په‌له‌ی چه‌شتنی شیرنایه‌تیه‌که‌ی

١- البداية والنهاية (١١/٦٦٣، ٦٦٤).

٢- الكامل في التاريخ (٢/٦٠٥).

٣- العلم الإسلامي في العصر الأموي ص ١٣٧.

دەكەن، مەنىش ھەست بە تالايىيەكەي دەكەم، خۇدايە مەن لىي بەرىم و وازى لىي دېنىم.

لەگىرپانە ۋە يەككى تەردا ھاتوۋە: پىي گوترا: ئايا ۋە سىت ناكەي؟ گوتى: تالايىيەكەي بەكەمە توپشوى قىامەتەم و شىرنايە تىيەكەي بۇ (بەنى ئومەييە) بەجى بىلەم؟^۱ دابەزىنى (معاويەي كۆپى يەزىد) لەپۇستى حوكمپانى بەپوداۋىكى تاقانەي نىو مىژۋوى مۇقايەتى دادەنرى، زانىومانە سەركاننىك وازيان لەپۇستى خۇيان ھىناۋە بەلام لەزىر فشارى ماددى يان مەنەۋىدا بوۋە، بەلام شاھەك يان سەركاننىك واز لەپۇستەكەي بىنى چۈنكە كە ساننىكى لەپىشترو شىاۋترەن لەنىو گەلەكەيدا بۇ ئو پۇستە، ئەۋا بەسەر ئەم جۆرە سەركانەدا نەكە وتوين، چە حساب لەگەل خۇكرىدىك لەم حسابەي معاويە لەگەل خۇي كىرد جۈانترە بەرزترە؟!^۲

ئەگەر (معاويەي كۆپى ئەبو سۇفىيان) يەكەم خەلىفەي ئومەيى، خىلافەتى لەشۋاپاۋە گۈاستەۋە بۇ خاۋەندارىتى، ئىستا لەم بارودۇخەدا (معاويەي دوۋەم) نەۋەي سىيەم خەلىفەي ئومەيى خىلافەت لە خاۋەندارىتى يەۋە دەگۈزىتەۋە بۇ شۋاپا.

چاك وايە بەچاۋى عەدالەت و ۋىژدانە و بېۋانرىتە دەۋلەتى ئومەيى ۋەەرىساب لەسەر لانى يەكەم واتە خاۋەندارىتى و خۇسەپىنى دەۋلەتەكە نەكرىت، بەلكو حىسابىش بۇ لانى دوۋەم واتە چاكسازىيەكەي معاويەي دوۋەم وگۈاستنەۋەي خاۋەندارىتى بۇ شۋاپاش بىكرىت.^۳

۲ — كاتىك مرد، تەمەنى چەند بوو؟، كى نوپۇزى لەسەر كىرد؟

معاويەي كۆپى يەزىد لەتەمەنى (۲۱) سالىدا مرد، دەشلىن: ۲۳ سال و (۱۸) پۇز بوو، دەلىن: (۱۹) سال بوو، دەلىن: ۲۰ سال بوو، دەلىن: ۲۳ سال بوو، دەلىن:

۱- مروج الذهب (۸۲/۳) .

۲- البدایة والنهاية (۶۶۳/۱۱) .

۳- نظام الحكم في الشريعة والتاريخ (۱۱۶/۱) .

۴- الدولة الأموية المفترى عليها ص ۲۹۲ .

۱۸ سالّ بوو، ده‌لێن: ۱۵ سالّ بوو، خودا چاکتر ده‌زانێ.

خالیدی برای نویژی له‌سه‌ر کرد، ده‌شلێن: عوسمانی کورپی عه‌نبه‌سه‌ نویژی له‌سه‌ر کرد، ده‌لێن: وه‌لیدی کورپی عوتبه‌ نویژی له‌سه‌ر کرد، ئه‌م گێڕانه‌وه‌ی دوایه‌ پاسته‌؛ چونکه‌ معاویه‌ وه‌سیتی بۆ وه‌لید کرد بوو نویژی له‌سه‌ر بکات، (مه‌پوانی کورپی حه‌که‌م) یش ئاماده‌ی ناشتنه‌که‌ی بوو،^۱ مه‌پوان گوتی: ده‌زانن کێ بوو ئه‌سپارده‌تان کرد؟ گوتیان: به‌لێ: معاویه‌ی کورپی یه‌زید بوو (مه‌پوان) گوتی: (ئه‌و) ئه‌و (ئه‌بو له‌یلا) یه‌ یه‌که‌ ئه‌زنو مولفوزاری ده‌رباره‌ی گوتویه‌تی:

إني أرى فتنة تغلي مراجلها
والملك بعد أبي ليلى لمن غلبا.^۲

٤ — ته‌نگزه‌یه‌کی سامناک دوا‌ی مردنی معاویه‌ی کورپی یه‌زید:

معاویه‌ی کورپی یه‌زید ته‌نگزه‌یه‌کی ترسناکی بۆ دوا‌ی خۆی دروستکرد، خالیدی برای منداڵ بوو، ده‌سه‌لاتی (ئێبن زوبیر) یش هه‌ر به‌هێزو فراوان ده‌بوو، خه‌لکێکی زۆری ژێر ده‌سه‌لاتی ئومه‌وی به‌یعه‌تیان دایه‌، تیببێکی سوپای شام له‌سه‌روی هه‌مووانه‌وه‌ (زوحاکی کورپی قه‌یس) ی فه‌رمانده‌ی دیعه‌شق بریاریاندا به‌یعه‌ت به‌ (ئێبن زوبیر) بدهن، تا حالّ به‌وه‌گه‌یی (مه‌پوانی کورپی حه‌که‌م) سه‌رگه‌رده‌ی ئه‌وکاتی (به‌نی ئومه‌ییه‌) بیری له‌چوونه‌ لای (ئێبن زوبیر) کرده‌وه‌ تا به‌یعه‌تی پێیداو ئه‌مان وزه‌مانی لێ وه‌ریگریت، به‌لام هه‌موو ئه‌و سه‌ربازو سه‌رۆکانه‌ی هۆزه‌کانی یه‌مه‌نی، که‌به‌ تواناترین پشتیوانانی به‌نی ئومه‌ییه‌ بوون و خالانی یه‌زید بوون به‌سه‌رکردایه‌تی (حیسانی کورپی مالیک) نه‌یانهیشت خیلافه‌ت له‌ (به‌نی ئومه‌ییه‌) ده‌رچیت و به‌یعه‌تیان نه‌دا به‌ (ئێبن زوبیر):

ناکۆکی و پشتیویه‌کی زۆر پویداو (شام) شه‌ش مانگ بێ ئیمام و پێشه‌وا بوو، پاشان رێکه‌وتن له‌سه‌ر به‌ستنی کۆبوونه‌وه‌یه‌ک بۆ پاوێژکردن له‌سه‌ر دیاریکردنی

١- البداية والنهاية (١١/٦٦٢، ٦٦٣).

٢- هه‌مان سه‌رچاوه‌ (١١/٦٦٤).

كەسىكى شىاۋو گونجاۋ بۇ پۇستى خىلافەت و دەره نجام بېرىپكى بۇ دەرىكەن.^۱

(معاویە كوپى يەزىد) دواين خەلىفە لىقى (سوفىيانى) بوو، دواى ئەو خىلافەت لە لىقى (سوفىيانى) يەوۋە بۇ لىقى دووۋە مى تايەفە (بەنى ئومەييە) واتە: لىقى (مەپوانى) گوزرايەوۋە، يەكەم دەسەلاتبە دەستى ئەم لقە (مەپوانى كوپى حەكەم) بوو، زۆرىە لىكۆلە رو مىژوو نووسان بەناۋى (خەلىفە) ناۋى ناھىتن، دەلئىن ستمكار بووۋە لە دىزى خىلافەتى ئەمىرى ئىمانداران (عبدۇللاھ كوپى زوبىر) دەرچوۋە، سەبارەت (عبدۇلملك) كوپىشى ھەمان ھەلوئىستيان ھەيە تا ئەو كاتە (ئىبن زوبىر) شەھىد دەبى، كۆپاى جەماۋەرى مۇسلمانانىش لەسەر ئەمەيە.^۲

بەمردنى (معاویە كوپى يەزىد) كۆتايى بە دەۋلەتى (سوفىيانى) ھات و دەۋلەتى (زوبىر) دەركەوت، بەلام بەردەوام نەبوو؛ چونكە (بەنى مەپوان) تۋانى كۆتايى بەم دەۋلەتە بىننى، بەپشتىۋانى خودا لەلاپەرەكانى دادى زىاتر لەسەر ئەم بابەتە دەپۆين.

سېھەم: بەيەتتى (ئىبن زوبىر) بۇ خىلافەت.

دواى مردنى (يەزىدى كوپى معاویە) كەسىك نەبوو شايانى ئەوۋە بىن پىى بگوترى (خەلىفە) لەبنەمالە ئومەۋى دا، كاتىك يەزىد ۋەسىت بۇ (معاویە) كوپى دەكات، ئەمە بەتەنھا بەشى دامەزراندنى بەيەت ناكات؛ چونكە بەيەت بەبى شوپا نابى، زىاد لەمەش ئەۋانە بەيەتيان بە (معاویە كوپى يەزىد) دا بوو لەخەلگى (دىمەشق) ۋە دەۋرۋەرى ۋەكەسە ديارەكانى (بەنى كەلب) تىپەپى نەدەكرد، ۋىپراى ئەمەش (معاویە كوپى يەزىد) زۆر نەژىاۋ دەسەلاتى بۇ شوپا بەجىيەشت ۋەكەسى لەجى ى خۆى دانەناۋ ۋەسىتتىشى بۇ كەس نەكرد.

لەھەمان كاتدا: بەيەتتى خىلافەت لە سەرتاسەرى ۋلاتانى ئىسلام بۇ (عبدۇللاھ كوپى زوبىر) دامەزرا، ۋەكو: ۋلاتى حىجاز، ۋلاتى (عىراق) ۋە دەۋرۋەرى تا ئەو پەپى

۱- النظريات السياسية الإسلامية، محمد ضياء الدين الرئيس ص ۲۰۲ .

۲- الأمويون بين المشرق والمغرب ص ۲۰۹ .

سنوری پۆژ هەلات، ولاتی (مصر) و دەورووبەری تا ئەو پەپی سنوری پۆژناوای جیهانی ئیسلام، نۆریە ی نۆری ولاتی شام، جگە لە هەندیک شوین لە (دیمەشق): (زوحاکی کوپی قەیسە فەهەدی) و لە (حیمس): (نوعمانی کوپی بە شیر) و لە (قەنسرین): (زوفری کوپی حاریسی کیلابی) و لە (قەلەستین): (ناتیلی کوپی قەیس) بە یەعتیان دا بە ئیبن زویبەر، (روحی کوپی زنباعی جوزامی) بە یەعتی نەدا، لە شامیش جگە لە ناوچە ی (بەلقا)، کە (حیسانی کوپی مالیکی کوپی بە حەدە لی کەلبی) ی تیدا بوو، کەس بە یەعتدان بە ئیبن زویبەر پەت نە کردەو.^۱

بەم جۆرە بە یەعتی خیلافەت بۆ (عبدالله ی کوپی زویبەر) لە جیهانی ئیسلامدا دروست بوو و بوو بە (خەلیفە) ی شەری.^۲

(عبدالله) کاربە دەستانی خۆی بە سەر هەریەکاندا دامەزراندن، خەریکە تەواوی سەرچاوەکانی میژوو یە کەدەنگ بن لە سەر ئەو، کە هەموو ولاتانی جیهانی ئیسلام پۆستی خیلافەتیان بە سەر (عبدالله) دا سەپاندوو و کردوو یانە بە (خەلیفە) ی خۆیان؛ بۆیە ژمارە یە ک لە زانایان و میژوو نووسان بە پاشاکاوی دەلێن: بە یەعتی (ئیبن زویبەر) بە یەعتیکی شەری بوو و ئەو لە (مەپوای کوپی حەکەم) شایانتر و لە پێشتر بوو بۆ ئەم پۆستە.^۳

(إبن عبدالبر) لە (مالك) هەو دەگێڕێتەو: ئیبن زویبەر لە مەپوانی کوپی حەکەم باشتەر بوو و شایانتر بوو بۆ ئەو کارە، بە هەمان شێوە لە (عبدالملك) ی کوپیشی.^۴

(إبن کثیر) دەلێ: بێگومان (ئیبن زویبەر) دوا ی مردنی (معاویە ی کوپی یەزید) ئیمام و پێشەوای موسلمانان بوو، لە بواری زانست و ژیرییدا لە (مەپوانی کوپی حەکەم) پێگە یشتووتر بوو، دوا ی ئەو ی پرایەکان لە سەرتاسەری ولاتانی ئیسلام بۆ بە یەعتدان بە عبدالله ی کوپی زویبەر بوونە یە ک، بە لام (مەپوان) لە بە یەعت دەرچوو و

۱- سیر اعلام النبلاء (۳/۲۷۳)، عبدالله بن الزبیر، محمود شاکر ص ۶۶ .

۲- عبدالله بن الزبیر، محمود شاکر ص ۶۸ .

۳- عبدالله بن الزبیر للخراسی ص ۱۱۷ .

۴- الإستیعاب (۳/۹۱) .

به ربهره كاني ي كرد).^١

هر كام له (ابن حزم) و (سيوطي) يش دلتيان له سر شهرعي بووني خيلافه ت (نئين زويپر)، پتيان وايه: مه پواني كوپي حكه م و (عبدالملك) ي كوپي سته مكار بوون وله ژير فره ماني (خليفه) ي شهرعي ده رچوون، هه روه ها (ذهبي) يش شهرعيه تي خيلافه تي (نئين زويپر) ساغ ده كاته وه به (نه ميري نيمانداران) ي داده ني.^٢

١- به يعه تي (نئين زويپر) له (حيجاز):

دانيشتواني حجاز به په له و بن دواكه وتي به يعه تيان به (عبدالله كوپي زويپر) دا، نه م كاره يان شتيكي ناسايي بوو؛ چونكه (حيجاز) مه لبه ندي پاپه رين و دژايه تيكردني حوكمه تي (به ني نومه ييه) بوو.

(ابن سعد) ده گيرته وه: نه و كه سايه تيان ه ي بوونه پيشه نك وده سته پيشخه ريان كرد له به يعه تدان: (عبدالله ي كوپي موثعي عه ده وي) عبدالله ي كوپي ريزواني كوپي نومه ييه ي جه مه حي، حاريسي كوپي عبدالله ي كوپي نه بي په بيغه، عوبه يدي كوپي عومه ير، عوبه يدوللاي كوپي عه لي كوپي نه بيتاليب، عبدالله ي كوپي جه عفر).^٣

ژماره يه ك كه سايه تي نيو حجاز به يعه تيان پينه دا، له نيو ياندا (٣) كه سايه تي پيزدارو كاريگه ري ديار ي و حيساب بؤ كراو بوون له هه موو جيهاني نيسلامدا به گشتي و به تاييه تيش له (حيجاز) دا: نه و (٣) كه سه: عبدالله ي كوپي عومه ري كوپي خه قتاب، نيين عه بباس، محمدي كوپي حه نه فييه، خه ريكه سه رچاوه كان كوك بن له سر نه وه: هيچ كام له م (٣) كه سايه تيه له ماوه ي ژيان ياندا به يعه تيان به (عبدالله ي كوپي زويپر) نه داوه.^٤

١- البداية والنهاية، نقلاً عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١١٧ .

٢- المحلي (٩٨/١١)، عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١١٧ .

٣- تاريخ الخلفاء للسيوطي ص ٢١٢، ابن الزبير، للخراسي ص ١١٨ .

٤- سير اعلام النبلاء (٣٦٣/٣) .

٥- انساب الاشراف (٣٥٢/١)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١١٩ .

٦- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١١٩ .

١ - هه‌لۆیستی (ئێبن عومەر) به‌رامبەر به‌یعه‌تی (ئێبن زوبییر):

ئێبن عومەر به‌یعه‌تی خیلافه‌تی دابه (یه‌زید)، هه‌ولیدا قنیات به‌ (ئێبن زوبییر) بکابه‌مه‌و له‌بازنه‌ی ده‌سه‌لاتی یه‌زید ده‌رنه‌چیت و فیتنه‌و ئاشوب به‌ریانه‌کات.^١

دوا‌ی مردنی (معاویه‌ی کۆپی یه‌زید) به‌یعه‌تی خیلافه‌ت به‌ (ئێبن زوبییر) درا، ئێبن زوبییر داوا‌ی له‌ ئێبن زوبییر کرد ده‌ستی به‌یعه‌تی بداتی، (ئێبن عومەر) په‌تی کرده‌وه، به‌بیانوی ئه‌وه‌ی وه‌ک بۆ خۆی ده‌لی: ده‌ستی راسته‌م ئابه‌خشم بۆ لێکبوون و پریشی لێناگرم بۆ یه‌کبوون.^٢

(ئێبن زوبییر) یش تۆبزی له‌ (ئێبن عومەر) نه‌کرد به‌یعه‌تی بداتی، سه‌رچاوه‌کانیش ئاماژه به‌هیچ گزنی و پووبه‌پوو بوونه‌وه‌یه‌کی نیتوان ئه‌م دوو که‌سایه‌تیه‌ ناکه‌ن.^٣

خۆکێشانه‌وه‌ی (ئێبن عومەر) له‌به‌یعه‌تدان، کاریگه‌ری خراب‌ی هه‌بوو بۆ سه‌ر پای گشتی؛ چونکه‌ ئه‌و که‌سیکی پێژ لێگیراوو حیساب بۆ کراوو شکۆداریوو به‌تایبه‌ت له‌ (حیجان) دا، ئه‌م کاریگه‌ریه‌ کاتیگ تینی بۆ سه‌ر خیلافه‌تی (ئێبن زوبییر) دینا، که‌ هه‌واداران‌ی خۆی ناچار ده‌کرد هه‌مان هه‌لۆیستی ئه‌و بگره‌ به‌ر له‌ به‌رامبەر (ئێبن زوبییر) دا.

له‌گه‌ڵ هه‌موو ئه‌مانه‌ دا: (ئێبن عومەر) ترسناکیه‌کی راسته‌قینه‌ی بۆ سه‌ر (ئێبن زوبییر) نه‌بوو؛ چونکه‌ ئه‌و چاوی نه‌بریبوووه‌ پۆستی (خیلافه‌ت) و شوینکه‌ و توانیکی و نۆریشی نه‌بوون بتوانی پووبه‌پووی (ئێبن زوبییر) یان پێ بکاته‌وه، هه‌مان حاڵه‌ت به‌سه‌ر (محمدی کۆپی حه‌نه‌قییه‌) شدا ده‌چه‌سپی.^٤

ب - (ئێبن عه‌بباس) و به‌یعه‌تی (ئێبن زوبییر):

ئێبن عه‌بباس له‌ هه‌لۆیسته‌کانیدا به‌رامبەر ئاژاوه‌کانی سه‌رده‌می خۆی له‌ (ئێبن عومەر) جیاوازیوو، ئه‌و له‌ هه‌ردووک پوودا‌ی (جمل) و (صفین) دا به‌شدار بووه‌ و

١- مصنف بن أبي شيبة (٨٤/١٥) .

٢- أنساب الأشراف (٣٥٢/١)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢٠ .

٣- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢١ .

٤- هه‌مان سه‌رچاوه‌ ص ١٢٢ .

پشتيواني (عالي كورې ته بي تالبي) كردوه، كاتيك نوموړي هاتنه سهر حوكم و (معاويه) يه زيدي له جيې خوي دانا، خيرا به يعه تي دا به (ي زيد) پابه ند بووه به م په يمانه وه كاتيك (ئين زويير) به يعه تي (ي زيد) په تکرده وه، نه زانراوه كه م و زور له لايه ن (ئين عه بباس) وه پشتيواني لي كرابي، له هه مان كاتيشدا د ژايه تي خوشي بو (ئين زويير) دهر نه بريوه، دوا به دواي مردني (ي زيدي كورې معاويه) په يوه ندي نيوان نه م دوو پياوه چوه قوناغيكي نوټوه.

كاتيك له سالي ٦٤ك به يعه تي هه مه لايه نه درابه (ئين زويير)، دواي له (محمدي كورې حه نه فيه و ئين عه بباس) كرد به يعه تي پي بدن، نه وان گوتيان: تا هه موو ولات بو تو كرده بيته وه خه لك به گشتي له سهر توپيك دين^١ نه وكات به يعه تي دده ديني، به لينيان پيدا ناكوكي خويان له گه ليدا دهر نه خه ن.^٢

ئين زويير له سهره تاي كاريدا ناچاري نه كردن به يعه تي پيبدن، په يوه ندي نيوان (ئينو عه بباس) و (ئين زويير) له خوشيدا بوو، ژماريه ك پيوايه ت دهنه به لگه له سهر هه ست ونه ستي دلسوزانه ي ئين عه بباس) بو (ئين زويير) و وه ك دهر ده كه وي له هه نديك هه لويسي دا پشتگيري شي كردوه^٣، و به راشكاري باسي چاكو باشه ي نه وي كردوه.^٤

عبدالرزاق له (مصنف) هكه يدا ده گيړي ته وه:

ئين عه بباس قازي ئين زويير بوو له (مه ككه)، به لام دواي په يوه ندي يان ته مومري تيكه وت، به پي ي هه نديك گيړانه وه: نيواني نه م دوو كه سايه تيه تي كچوه، به لام هيج كام له گيړانه وه كان نه م ناخوشيه له بازنه ي گفتوگوي توندوتيز ناترازينن.^٥

١- الطبقات (١٠٠/٥).

٢- البداية والنهاية، نقلًا عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢٥.

٣- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢٥، الفتح الرياني للساعاتي (١٦٧/٣).

٤- تاريخ ابن عساکر، نقلًا عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢٥.

٥- الفتح الريان للساعاتي (٩٨/١٢)، أخبار مكة (٧٢/٢).

وهك تێبینی ده‌كړیت (ئین عه‌بباس) و (محمدی کوپی حه‌نه‌فیه) به‌جوته به‌یعه‌تیان په‌ت کرده‌وه تاسه‌ری کیشا بۆ ته‌نگاوبوونی (ئین عه‌بباس) و ده‌رچوونی بۆ (تایف) و نیشه‌جی بوونی له‌وئ تا ئه‌و کاته‌ی وه‌فاتی کرد.^۱

ئین عه‌بباس هه‌میشه وه‌سفی چاکه‌ی ئین زوبێری کردووه، هه‌رجار ناوی ئه‌ویان لاهینابایه: ده‌یگوت: قورئانخوینه، پاکدامینه، (زوبێر) باوکیه‌تی، (ئه‌بویه‌کر) باپیریه‌تی، (خه‌دیجه) پوریه‌تی، (عائیشه) پوریه‌تی، صه‌فیه نه‌نکیه‌تی.^۲

ج — ئین له‌نه‌فیه‌وه به‌یعه‌تی ئین زوبێر:

ئین له‌نه‌فیه دوا‌ی مردنی (یه‌زید) بریاری خۆیداو گوتی: که‌به‌یعت نادا به‌که‌س تاپرای گشتی له‌سه‌ر یه‌ك ده‌نگ نه‌بێ.^۳

سه‌ره‌تا ئین زوبێر ئین له‌نه‌فیه‌ی سه‌غله‌ت نه‌کردو ناچاری نه‌کرد به‌یعه‌تی پێیدا، به‌لام دوا‌ی فراوانبوونی ده‌سه‌لاتی و به‌یعه‌تپێدرا‌نی له‌لایه‌ن نوینه‌را‌نی هه‌موو هه‌ریمه‌کانه‌وه‌و خه‌ریک بوو ئۆمه‌ت له‌سه‌ر خیلافه‌تی ئه‌و کۆک بێ، (ئین زوبێر) هه‌ستی کرد که‌کاتی ئه‌وه هاتووه (ئین له‌نه‌فیه) بێت وه‌پێ ی به‌لینه‌که‌ی خۆی به‌یعه‌تی پێ بدات، جارێکی ترو له‌سا‌لی ۶۵ ک داوا‌ی لێکرده‌وه به‌یعت بدا، به‌لام (ئین له‌نه‌فیه) به‌یعه‌تی پێ نه‌دا، ئه‌ویش له‌(شیعه‌ب) به‌ندی کرد.^۴

پێ ده‌چێ (ئین زوبێر) له‌بانگه‌وازه‌که‌ی (موختاری کوپی ئه‌بی عوبه‌یدی سه‌قه‌فی) ترسابێ له‌(کوفه‌)، موختار: له‌کاتی گه‌مارۆدانی مه‌که‌که له‌سا‌لی ۶۴ ک له‌لایه‌ن سوپا‌که‌ی (حه‌سینی کوپی نه‌میر) هه‌وه، یه‌کێک بوو له‌گه‌وره به‌ریگریکارانی (ئین زوبێر)، ئه‌و وێرای نازایه‌تی وله‌خۆ بوور دووی به‌فیلّ وزیره‌کی و‌زرنگیش

۱- سیر اعلام النبلاء (۳/ ۳۵۸).

۲- هه‌مان سه‌رچاوه (۳/ ۳۶۷).

۳- مصنف بن أبي شيبة (۷۲/ ۱۵)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۱۲۷.

۴- تاريخ خليفة ص ۲۶۲.

بەهرەدار بوو، ھەزکردن بەپایەبەرزى و سەرۆکایەتى لەتەختایى نێو چاوانى دا دەخوینرایەوہ.^١

بۆی دەركەوت لەلای (ئەبن زوبییر) بەئاوات و مرادەکانى ناگات؛ بۆیە چاوی لەشوینێك دەگێرا بۆی بچیت و داخوایە دەرونیەکانى خۆى تیدا دەستەبەر بکات، دواى تێپەڕینی (٦) مانگ بەسەر پووداوى (گەمارق) کەدا و لەپەمەزانى ٦٤ک؛ خۆى گەیانده (عێراق)، لەپێى بانگەوازی سەرخستنى بنەمالەى پێغەمبەر ﷺ بەرزکردنەوہى دروشمى سەندنەوہى تۆلەى خوینى حوسێن، توانى جەماوەریكى زۆر لەدل بەپەرۆشانى حوسێنو داخ لەدلانى (بنى ئومەییە) لەدەورەى خۆى کۆکاتەوہ و پاشان دەستى بەسەر (کوفە) دا گرت.^٢

لەلایەكى ترەوہ: موختار بەکێشەى نێوان (ئەبن زوبییر) و (ئەبن لەھەنفییە) دەزانى، ویستى بەرھەمى کێشەکە قازانجى ئەو لەخۆبگیریت، دەیگوت: کەئەو نوینەرى (ئەبن لەھەنفییە) یە و بۆیەى ناردووە بۆ (عێراق) تا تۆلەى (ئالوبەیت) بکاتەوہ، لەواقعیدا (ئەبن لەھەنفییە) خۆى لەموختار و بانگەوازەکەى بێ بەریکردو، پایگەیاندا کە ئەو بۆ (عێراق) ی نەناردووە.^٣

جگە لەموختار(شیعە)ش بانگەشەیان دەکرد بۆلای (ئەبن لەھەنفییە).

لەبەر ئەمە (ئەبن زوبییر) ترسا دەروازەپەکى تری دژایەتى تیکردنى بەسەردا ناوہلابیت و کێشەکەى لى ئالۆزترى.^٤

وہرزى (ھەج)ى سالى ٦٦ک، موختار سوپایەکى ناردە (مەککە)، سوپاکە (ئەبن لەھەنفییە) ی لەزیندان ئازاد کرد، (ئەبن لەھەنفییە) بەبەلگەى ئەوہى کەئەو شەپو ھەرا لە(ھەپەم) دا بە(ھەلال) نازانى، نەبەھشت سوپاکە شەپ لەگەل (ئەبن زوبییر) دا بکات.^٥

١- تاریخ الطبري، نقلاً عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢٩ .

٢- تاریخ خليفة ص ٢٦٢ .

٣- الطبقات (٩٨/٥) .

٤- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٣٠ .

٥- أنساب الأشراف، نقلاً عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٣١ .

له‌واقیعدا: (ئێبێن له‌نه‌فییه) به‌هۆی ئەم سوپایه‌وه مه‌ترسی یه‌کی گه‌وره‌ی بۆ (ئێبێن زوبێر) دروستکرد، سه‌رچاوه‌کان ده‌گێڕنه‌وه: (ئێبێن له‌نه‌فییه) له‌کاتی هه‌جدا ئالایه‌کی هه‌ڵدا بوو کۆپه‌رکه‌ی ئالاکه‌ی (ئێبێن زوبێر)ی ده‌کرد.^١

(ئێبێن زوبێر) ته‌ماشای کرد سه‌رچاوه‌ی هێزو پشتیوانی (ئێبێن له‌نه‌فییه) موختارو سوپاکه‌یه‌ت؛ بۆیه نه‌خشه‌ی له‌نێو بردنی موختاری دا‌پشت، پا‌په‌راندنی نه‌خشه‌که‌ی به‌(موسعه‌بی برای)، که‌ والی (به‌سه‌ره) بوو سپارد، له‌ ١٤/په‌مه‌زانی/٦٧ ک موسعه‌ب کۆتایی به‌موختار هێنا.^٢

که‌موختار کوژرا، (ئێبێن له‌نه‌فییه) له‌(مه‌که‌که) جێگای پێ لیژ بوو، (إبن سعد) ده‌گێڕێته‌وه پاش ئەمه ئێبێن زوبێرعوپوه‌ی برای ناردە‌لای (ئێبێن له‌نه‌فییه) و جارێکی تریش داوای لێکرد به‌یعه‌تی بداتی، ئە‌گه‌ر ئە‌مه نه‌کا با چاوه‌پێ‌ی شه‌پێ.^٣

(ئێبێن له‌نه‌فییه) هه‌ولیدا خۆی له‌م فشارانه‌ی (ئێبێن زوبێر) پزگار بکات، له‌م کاته‌دا هه‌لیکی قۆزته‌وه که‌ (عبدالمک ی کوپی مه‌پوان) داوای لێکردوه سه‌ردانی (شام) بکات، به‌م بیانوه‌وه خۆی وخه‌لکی ده‌وره‌به‌ری به‌ره‌و شام پۆیشتن وشاری (ئه‌یله) ١ یان هه‌لبژارد بۆ نیشته جێبوون هه‌رچه‌نده ئە‌م شاره سه‌ر به‌ولاتی (شام) بوو وله‌ژێر قه‌له‌مه‌ره‌ی (عبدالمک ی کوپی مه‌پوان) بوو، به‌لام له‌سه‌ر سنووری (حیجان) بوو وشوێتیکی نێوه‌پاست بوو وله‌هه‌ردوک ده‌سه‌لاتداره‌وه دوور بوو به‌لام نیازو داخوازیه‌کانی عبدالمک له‌(ئێبێن له‌نه‌فییه) چ بر‌که‌نتر نه‌بوون له‌نیازو داخوازیه‌کانی(ئێبێن زوبێر) عبدالمک پێی پا‌گه‌یاند: ئە‌گه‌ر به‌یعه‌تی پێ بدا سامان و به‌خششێکی به‌نرخ‌ی ده‌دا، ئە‌گه‌ر نا نابێ له‌ (شام) دا نیشته جێبێ، (ئێبێن له‌نه‌فییه) به‌و شیوه‌یه‌ی مه‌رجی له‌گه‌ڵ (ئێبێن زوبێر گرتبوو)، به‌یعه‌تی عبدالمک یشی په‌تکرده‌وه و شامی به‌جێ هێشت و به‌ره‌و (مه‌که‌که) هاته‌وه، به‌لام (ئێبێن

١- الطبقات (٢/٥)، تأریخ خلیفه‌ ص ٢٦٢ .

٢- تأریخ خلیفه‌ ص ٢٦٤، عبدالله بن الزبیر للخراسی ص ١٢١ .

٣- الطبقات (١٠٦/٥) .

٤- (أیلة) شارێکه‌ له‌سه‌ر که‌ناری ده‌ریای (قلزم)ی شام .

زوبىير پىڭگەي نەدا بېتەۋە نىۋ (مەككە)؛ بۆيە خۇي ۋەھاۋەلانى پەۋيان كىردە (طائف)، دەشلىن پەۋيان كىردە (مەدىنە)، بەھەر حال تا (ئىبن زوبىير) كۆتايى پىھات لەۋىدا نىشتە جى بوون.^۱

۲- بەيغەتى (ئىبن زوبىير) لە (عىراق)؛

مردنى (يەزىدى كۆپى معاۋىيە) سەرى كىشا بۆ شىۋانى بارودۇخى (عىراق) ۋ سەرھەلدانى كىشەۋ ناكۆكى نىۋان ھۆزەكانى ئەۋى لەسەر دەسەلات، (عوبەيدۇللاي كۆپى زياد) بەرھەۋ شام ھەلات، پىش ھەلاتنى (خەۋارىج) زىندانىيان شىكاندو دەستىيان بەگىرە شىۋىنى ۋ خراپەكارى كىرد لەۋلات دا، پاش چەند شەپو ئازاۋەيەك، ھۆزەكانى (بصرە) پىكەۋتن ۋ (عبدۇللاھى كۆپى خارىسى كۆپى نۇڧلى كۆپى عبدۇلمطلب) يان كىردە ۋالى (بصرە).^۲

ئىنجا (ئىبن زوبىير) دەستى كىرد بەدامە زىندانى كارىيە دەستىانى خۇي لەۋىلايەتەكاندا، سەرھەتە سەر (بصرە) ۋ (موسەبى) براى كىردە ۋالى ئەۋى، دانىشتوانى (كوفە) (عامرى كۆپى خەلەفى قورەيشى) يان كىردە كار بەپىۋەبەرى خۇيان،^۳ دەربارەي ئەم كارەيان نامەيەكىيان بۆ (ئىبن زوبىير) نارد، ئەۋىش دانى پىدەھىنا، لە پاستىدا ئەم ھەلسوكەۋتەي دانىشتوانى (كوفە) بەلگە بوو لەسەر داننان بەخىلافەتى (ئىبن زوبىير)،^۴ بىگومان پەفتارى دانىشتوانى (كوفە) ۋ (بصرە) لەبەرامبەر (ئىبن زوبىير) دا پەفتارىيان بوو لەبەرامبەر خەلىفەي موسلمانان.^۵

ژمارەيەك ھۆكار يارمەتى بەيغەتدانى (ئىبن زوبىير) يان كىرد لەعىراق دا، گىرگىرتىنيان:

* دروست بوونى بۆشايى سىياسى لەۋلات دا بە مردنى (يەزىدى كۆپى معاۋىيە).

۱- الطبقات (۱۰۸، ۱۰۷/۵).

۲- تاريخ خليفة ص ۲۵۸، عبد الله بن الزبير، للخراسي ص ۱۳۵.

۳- أنساب الأشراف (۴۰۰/۱)، عبد الله بن الزبير ص ۱۳۴.

۴- عبد الله بن الزبير ص ۱۳۴.

۵- أريخ الطبري، نقلًا عن عبد الله بن الزبير ص ۱۳۶.

* ھەلاتنى (عوبەيدوللاي كۆپى زياد) بۆشام.

* كىيەركىي ھۆزۈ خىلەكان لەسەر جەلەوى دەسەلات.

* بەھىز بوونى (خەوارىج) ۋە ھەپەشەيان بۇ سەر ھىمنايەتى.

ئەم ھۆكارانە ۋە ھى تىرىش ھانى عىراقىيەكانياندا خۇيان پىكخەن ۋە بىريارىيان
يەكخەن ۋەچنە ژىر ئالاي (ئىبن زويېر) ۱.

۲ — بەيەھتى (ئىبن زويېر) لەشام:

دوا بەدۋاي مردنى (معاويەي كۆپى يەزىد)، تەتمتمان ۋە تارىكايى كەش ۋە ھەۋاي
شامى شىۋاندو ئالۋى ۋە جەۋۋل ئەۋىي گىرەۋە، ئەمە ھۆيەكى سەرەكى بوو بۇ
جىگىر بوونى بەيەھتى (ئىبن زويېر) لەشام دا، پىش ئەمەش: ھەۋالى ئازايى ۋە
خۇپاگىرەكانى (ئىبن زويېر) لەبەرامبەر پەلامارەكەي (خەسنى كۆپى نەمىر) ۋە،
بەيەھتى ھەمە لايەنەي دانىشتوانى حىجاز بۇ ئەۋ لەشامدا بلالويىنەۋە، ناۋ
ناۋبانگيان بۇ دەرگىدبوو.

(بلالوزى) ھەلۋىستەكانى ئەۋكاتى دانىشتوانى شاممان بۇ بەيەھتدان بە (ئىبن
زويېر) بەم شىۋەيە بۇ ۋىنا دەكەت ۋەدەلى: كاتىك (معاويەي كۆپى يەزىد) مرد،
نۆزبەي خەلك پەۋۋيان لە (ئىبن زويېر) گوتيان: (ئەۋ پىۋايىكى كاملە لەژىرى ۋە
تەمەندا، بەرگى لە (عوسمانى كۆپى عەففان) ئەمىرى ئيمانداران كىردوۋە، كۆپى
پىۋاۋە دىسۆزەكەي پىغەمبەرى خودايە ﷺ، دايكى كچى ئەبۇبەكرى صدىقە،
ژمارەيەك سىفەتى بەرزو چاك لە زاتى ئەۋدا ھەيە لەكەسى تىردانىيە، خەرىكە
سەرچاۋەكانى مېژوۋ كۆپىن لەسەر بەيەھتپىدراى لەلايەن ھەموو ھەرىمەكانى
شامەۋە، تەنھا (ئەردەن) نەبى، لەقونسرىن: (زوفەرى كۆپى خارىسى كىلابى) ۲
بەيەھتى پىدا، لەحمص: (نوعمانى كۆپى بەشىرى ئەنسارى) ۳ بەيەھتى پىدا،

۱- عبداللاھ بن الزبىر للخراسى ھ. ۱۳۶ .

۲- الأعلام للزركلى (۴۵/۳) .

۳- ھەمان سەرچاۋە (۳۶/۸) .

لهه له سستين: (نائيلي ڪوپي قهيسي جوزامي)^۱ تواني دهه سلات پهيدا بڪات وٻانگه شهي خه لڪ بڪات بڙ به يعه تي (ٿين زويڙ).

له ديمه شق: (زوحاڪي ڪوپي قهيسي فهري)^۲ به يعه تي پيدا، (ٿين زويڙ) (زوحاڪي ڪوپي قهيسي) به والي شام^۳ دامه زرانده.

ٺمه گرنگرين هه ريڙمه ڪاني شام بوون ڪه به يعه تيان به (ٿين زويڙ) دا.

هه لويستي (خه واريچ) به رامبه ر به يعه تي (ٿين زويڙ):

(خه واريچ) تامردني (په زيد) له گهل (ٿين زويڙ) هاوپه يمان بوون بڙ پاريزگاري ڪردني (مه ڪكه) ڪاتيڪ مه ترسي له سهر (مه ڪكه) نه ما، سه ر ڪرده ڪه يان هاته لاي (ٿين زويڙ)، تا بيروپاي ٺهو وه ريگريٽ سه بارهت به (عوسماني ڪوپي عه فغان) ﷺ، به شيوازيڪ وه لامي دانوه ڪه پيڻيان ناخوش بوو، به و شيويه ي بڙ وه سف ڪردن ڪه پيٽي وه سف ده ڪرا له (ٿيمان و به راستداناني و دادپه روهري و ٽيحسان و چاڪه و ڙياننامه ي خاوين و پر له چاڪه و گه پانه وه بڙ سهر هق ڪه بڙي پوون ببوايه وه)، له م ڪاته دا له (عبدالله) دور ڪه و تنه وه و جودا بوونه وه و پريارياندا به ره و (عيراق و خوراسان) بڙون، پويشتن وله و شويئانه دا به لاشه يان وٽاينيان ومه زه بيان و پڙچڪه جوراو جوره بي سهر و به ره ڪانيانه وه بلاو بوونه وه، به رنامه يان لق و پڙي زدن وله ڙمار نايه و له سهر بنه ماي جههل و هيڙي هه واو ٺاره زووي دهرون ويروباوه پي خراپ دامه زراون، له گهل ٺمه شدا خويان له زور ولاتدا سه پانده.^۴

له سهر داوا نامه يه ڪي (ٿين زويڙ): سوار چاڪي هي ممه تدار وپاله واني گه وره (موهه لله بي ڪوپي ٺه بي فره) له مهيداني جهنگدا به ره نگاريان بڙوه، سه ر ڪرده ي (خه واريچ) ٺه زاريقه: (نافيع ي ڪوپي ٺه زهق) بوو، موهه لله تواني ٽيڪيان بشڪيني و (نافيع) ي سه ر ڪرده شيان بڪوڙيت، خه واريچ به ره و (فارس) هه لاتن.^۵

۱- هه مان سه رچاوه (۳۴۳/۷) .

۲- الطبقات (۳۸/۵)، الاعلام (۲۴۴/۲) .

۳- انسبب الاشراف (۱۳۲/۵)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۱۴۱ .

۴- البدايه والنهايه (۶۶۸، ۶۶۷/۱۱) .

۵- الاخبار الطوال ص ۲۵۰، ۲۴۹ .

پروپاگهنده ی کوژدانی (موهه لله ب) گه یشته (بصره)، شار شیوا، (حاریسی کوپی په بیعه) ی والی شار برپاری دا هه لیت، موژده دهر به ره و (بصره) هات و پایگه یاند: (موهه لله ب) ساغ و سه لامه ته، موژده ی سه رکه وتن بلاقووه وخه لک نارام بووه وشاریش ناسایی بووه، والی (بصره) له جیگای خو ی مایه وه تا (عبدالله ی کوپی زویڤر) هه والی نیازی هه لاتنه که ی پیگه یشته، (عبدالله) (حاریسی) له والیا یه تی خست وموسعه بی برای له جیگه ی نه ودا کرده والی، موضعه ب: سه رپه رشتی ئیداره ی عیراق وفارس و نه هوانی ده کرد.

له و هونراوانه ی سه باره ت به م جهنگه گوتراون وبه (موهه لله ب) یان هه لگوتووه:

إن رباً أنجى المهلب ذالطول لأهل أن تحمدوه كثيراً
لا يزال المهلب بن أبي صفرة معاش بالعراق أميراً.^۱

اعیریکی (خه واریج) یش ناوای به (نافیع) هه لگو تووه:

إن مات غیر مداهن فی دینه ومتی یمر بذكر نار یصعق
والموت أمر لامحالة واقع من لا یصحبه نهارة یطرق
فلئن منینا بالمهلب إنه لأخو الحروب ولیث أهل المشرق.^۲

۱- الأخبار الطوال ص ۲۵۱ .

۲- مه مان سه رچاوه ص ۲۵۱ .

باسي دووهم: دهرچووني (مه پواني كوري چه كه م) له درزي (ئيبين زويير).

يه كه م: ناو وینه چه كه ی وژیانی پیش دهرچوونی له درزی ئیبین زويير.

ناوی: مه پواني كوپي چه كه می كوپي نه بولعاسی كوپي ئومه یییه ی كوپي عه بدوشه مسی كوپي عه بدولمه نافه، مه ليك نه بو عبدالملك ی قورپه ییشی ئومه وی یه، ناسناوی: نه بو لقاسم و نه بولحیکه مه، له (مه ككه) له دايك بووه، به (۴) مانگ له (ئيبين زويير) بچوكتره فه رموده ی گيپاوه ته وه له: (عومر وعوسمان و عه لی وزه يد).

ئهم كه سانه ش فه رموده یان له ئه وه وه گيپاوه ته وه: (سه هلی كوپي سه عد، عوپوه، عبيداللهی كوپي عومر، سعیدی كوپي مسيب، علی كوپي حسين، نه بوبه كری كوپي عبدالرحمن، مجاهدی كوپي جبر، عبدالملك ی كوپي مه پوان).

كاتبی عوسمانی ئامۆزای بووه، پۆژانی گه مارۆدرانی به رگری ليكردووه، پۆژی (جه مه ل) (عه لی) له هه والی ده پرسى و ده لئى: (يعطفني عليه رحم ماسه)

له گه ل نه مه دا يه كيك بووه له سه ر ده سه ته كانی لاوانی قورپه ییش^۲، داواى پياوه تی و ئازايه تی فيل^۳ وزيره کی و نه زمون بووه^۴، له سه رده می (عومه) دا قازی بووه^۵.

له سه رده می (معاويه) دا والی (مه دينه) بووه و (حه سه ن و حوسه ين) له داواى نه وه وه نويزيان ده كردو نه يانده گيپانه وه^۶.

نه گه ر گره تيك له سه رده می به پتوه بردنی مه دينه يدا به اتايه پیش، هاوه لانی كۆده كردنه وه پرسى چاره سه ری پيده كردن، دوو جامی پتوانه ی هينان و كامه يان پيکو پيک بوو نه وه يانی په سندرک، به و جامه ده گوترا پتوانه ی مه پوان^۷.

۱- سير اعلام النبلاء (۴/ ۷۶۶) .

۲- هه مان سه رچاوه .

۳- هه مان سه رچاوه .

۴- هه مان سه رچاوه .

۵- هه مان سه رچاوه .

۶- البداية والنهاية، نقلًا عن العالم الإسلامي في العصر الأموي ص ۱۴۰ .

لەكتىبى (عن عثمان بن عفان رضي الله عنه) دا كەمىك لەبە سەرھاتى ئەوم نووسىو،
خۆشەويستى زۆرى بۇ (بەنى ئومەييە) ھەبو، زۆر بەتەنگ بەيەتى (يەزىدى كوپى
معاويە) ۋە بو، كاتىك (يەزىد) مرد، (مەپوان بەخۆى و خزمايەتى (بەنى ئومەييە)
لەگەل سوپا گەپاۋەكەى شام لەگەمارۆى يەكەمى (مەككە) بەرەو شام پۆيشت،
جىي باسە، پۆيشتىنى (بەنى ئومەييە) لە (مەدينە) بەئارەزۋى خۆيان بوو.^۱

(مەپوان) بەيەتى نەدا بە (ئىبن زويىر)، سەرۆك ھۆزەكان وخزمەكانى (بەنى
ئومەييە) لە شام بوون لە دەۋرى ھالان وبەيەت يان پىدا، لەشان وشەپىلكى دا ديار
بوو ھەزى لەگەورايەتى و كويخايەتية، ھەز بوون لەكويخايەتى ھەزكرىن
بەمانەۋەى خىلافت لەبنەمالەى (ئومەوى) دا دوو پالئەرى سەرەكى ئەو بوون بۇ
دەرچوونى لەدۆى (ئىبن زويىر)، باشتىن بەلگە لەسەر ئەمە: پيش مردنى
دەستپيشخەريكرد لەۋەرگرتنى بەيەت بۇ (عبدالملك وعبدالعزيز) كوپى، كردنيە
(ۋەلى عەھد) تا لەدۋاى خۆى جىي بگرنەۋە،^۲ ۋەجاخى دەسەلاتى ئومەوى كويىر
نەبىتەۋە.

بەپيى ى چەند گىپرانەۋەيەك: (مەپۋانى كوپى ھەكەم) بپياريدا بەيەت
بدابە (ئىبن زويىر)، بەلام لەدۋاساتى بپيارەكەيدا (عوبەيدوللاى كوپى زياد) و چەند
كەسى تر لەۋ بپيارەيان پاشگەز كردهۋەو، قەنەعاتيان پيكرىد بانگەشە بۇ
بەيەتدان بۇ خۆى بكات.^۳

ھىچ بەدۋور نازانرى (مەپۋان) بىرى لەمەكردبىتەۋە؛ بەتايبەتى كاتىك
بىنيويەتى لەھەموو ھەرىمەكانى سەرتاسەرى ۋلاتى ئىسلام بەيەت دەدرى بە (ئىبن
زويىر) (بەنو ئومەييەش) لەۋلاتى شامدا بى سەرى پەۋى تىكرىدون وپەرتەۋازەو
لاۋاز بوون ولەپەۋى ھەلۋىستەۋە بى ھىز بوون، ئەمەى ئىستا خستمانە پەۋ لەگەل
ئەۋەى پيشدا گوتمان دژنيە؛ چونكە حىساب لەسەر نيازو بپيارى (مەپۋان) ناكرى،

۱- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۱۴۶.

۲- الطبقات (۲۲۶/۵)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۱۵۱.

۳- الطبقات (۴۰/۵)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۱۵۲.

بەلكو حىساب لە ئەو ھەلۋىستە كىدارىيە دەكرى ناويەتى، كە لەپەت كىرنە ۋەى بەيەتى ئىبن زوبېر ۋەنگ لەگەل كىرنى^۱ ۋ دەرچون لەدزى دا خۆى دەردەخات.

نەخشەى جەنگى (مەروان) لەدزى (ئىبن زوبېر)

بەچەند ھەنگاۋ جىبەجىكرا:

- ۱ — لەنىو بىردنى پشتىوان ۋ ھەوادارانى (ئىبن زوبېر) لەشام، لەگىرنگىر پوداۋەكانى شام كۆبوونە ۋەى (جالبە) ۋ جەنگى (مەرج پاهىت) بوون.
- ۲ — گىپانە ۋەى (مەس) بۆ ژىر حوكمى (ئومە ۋى).
- ۳ — ھەولدان بۆ گىپانە ۋەى حىجاز ۋ عىراق.
- ۴ — دانانى (عبدالملك ۋ عبدالعزيز) بە ۋەلى عەھد.

دوۋەم: لە نىۋ بىردنى پشتىوانانى (ئىبن زوبېر) لەشام.

گىرنگى كۆبوونە ۋەى (جالبە)، جەمگى (مەراج پاهىت).

پاش ئە ۋەى (مەروان) جەلە ۋى سەركىدايەتى پاپەپىنى ئومە ۋى لەدزى ئىبن زوبېر گىرتە دەست، سەرھەتا پىزەكانى يەكخستىن ۋ كەۋتە مەملانى^۱ (ئىبن زوبېر)، يەكەمجار لەنىۋ (حىجان) دا بەرە ۋەپوى نەچو، بەلكو پەناى بۆ سەندە ۋەى ھەرىمە دوۋرەكان بىرد، تا لە ۋىپرا دەسەلاتى كەمكاتە ۋە پاشانىش لەنىۋ بىردنى بۆ ئاسان بىت^۲، مەروان دواى پەيمانى كۆبوونە ۋەى (جالبە) ۋ خەلكى شام بەپەسەى چو سەر حوكم، لەبەر گىرنگى كۆبوونە ۋەى (جالبە)، كەمىك دەچىنە سەر باسكىردنى:

۱ — كۆبوونە ۋەى (جالبە):

(نەردەن) ۋ نىشتەمانى (كەلەبىيان) بەردەوام گۆپرايەل ۋ فەرمانبەردارى حوكمى (بەنەمالەى ئومە ۋى) بوو، ھەندىك لەسەرۆك ھۆزەكانى شام داكۆكىيان لەمانە ۋەى

۱- عبداللاھ بن الزبېر للخراسى ص ۱۵۲.

۲- ھەمان سەرچاۋە.

پایته ختی خلافهت له شام و سنوور دارکردنی له وولاته دا ده کرد، بۆ وینه: ئەوه (حه سینی کوپی نه میر) هو پیشنیاری خلافهت بۆ (ئین زویێر) ده کات به مه رجیک بیته شام، وهك ده رده که وی سهرانی شام له خۆپایی وی پاساو داوی مانه وهی مه لبه ندی خلافه تیان له (دیمه شق) دا نه کردوه، به لکو پشتنه ستور بوون به به لگه وه، پۆزگار حه قیقه تی داواکه یانی سه لماندوه؛ که خه لکی شام توانای یه کلایی کردنه وهی گۆرانه کاریه کانی میژوویان تیدا هه یه؛ دیاره به هۆی پته وی و به هیزی په گ وپیشه ی یه کیتی هۆزه یه مه نه کانی شام و بوونی ده ولته تی ئومه وی له وولاته دا.

له گه ل ئەمه شدا ئەم یه کیتی پته وهی هۆزه کانی شام توشی پاته کاندنیکی گه ووه و په رته وازه یه کی سامناک بوو، به جۆرێک پووداوه سیاسیه خیراکانی ئەوکات مملانییه کی توندیان له نیوان هۆزه کانی (قه یسی ویه مانی) دا دروست کرد، که له دواخۆیه وه به رده وام کاردانه وهی خرابی له سه ر ژیا نی سیاسیه دروست ده کرد.

قه یسیه کان: له م قوناغه دا و له باکووری شام، به یعه تیان به تاکه هه لباژرده ی ده رکه وتوو و سه رکه وتوو په سندرکاو (عبداللهی کوپی زویێر) دا، کاتیک (زوحاکی کوپی قه یسی فه ری) هاته نیویانه وه زیاتر پشتنه ستور بوون، قه یس که سیك بوو ژیا نی له خزمه ت (معاویه و یه زیدی کوپی) به سه ر برد بوو، ئیستاش دوا ی مردنی (معاویه ی دووه م) کار به پێوه به ری (دیمه شق) ه.

به لام که له بیه کان: هه رچه نده به پوا له ت هه لویستیان کزولاواز بوو له نیو به یعه تی به کۆمه لی خه لکی شام به گشتی و بریا نی باکوریان به گشتی بۆ (ئین زویێر)، ئەوان له سه ر په یمانی پیشدا وابه سته ییان بۆ (به نی ئومه ییه) مایه وه؛ چونکه ژن و ژنخوای له نیوان ئەوان و ئومه ویه کاندای دروست ببوو معاویه ببوه زاویان و^١ (یه زید) یش له نیویاندا گه وره ببوو.^٢

١- تاریخ الطبری (٢٤٦/٦).

٢- همان سه رچاوه .

بەلام دواى ئەمە لەنىو خۇدا پايان جياواز بوو لەسەر ئەو بەيەت بەكى بدەن،
 ھەندىكىيان پايان لەسەر (خالىدى كۆپى يەزىد) بوو، كە خالىد مىرد منداڵ بوو،
 ھەندىكى تىرىشىيان لە بەيەتدان بە منداڵىكى ۋەك خالىد پاشە كىشەيان دەكرد، لە
 كاتىكدا خەلگان بە گىشتى پايان لەسەر بەيەتدان بە پىاو ماقول و پىرى قوپرەيش
 (عبداللهى كۆپى زويىر) بوو، ئەو ئەو كۆمەلەى دووھەمى كە لە بيان پايان لەسەر
 (مەپوان كۆپى ھەكەم) بوو، بەلەى ئەوانەو (مەپوان) لە (عبدالله) باشترو لە
 پىشترو شايانترە.

دواى ھەول و تىكۆشانىكى زۆر بۆ چاكردەنەوھى نىوانى (قەيسى ويەمانى)،
 ھەردولا پىكەوتن لەسەر كۆبوونەوھە (جالبى) ^۱ بە مەبەستى پايۆژكردن و پىكەوتن
 لەسەر مەسەلەى بەيەت، كە لەبى وئومەويەكان بەرە (جالبى) بە پىكەوتن، لەو
 كاتەدا ھەندىك لە پشتىوانانى ئىبن زويىر زوھاكى كۆپى قەيسىيان) واداركرد
 گوپراپەلەيان بىت وئەويش لەگەلەيان كەوت و بەرەو (مەرج پامىت) ^۲ بە پىكەوت.

۱ - پەپرەو كۆردنى شورا لە كۆبوونەوھى (جالبى) :

كە لەبەكەكان كۆنگرەى خۇيان لە (جالبى) بەست، سەبارەت بە بەيەتەى خىلافەت
 پايۆژيان كرد، كۆنگرەى (جالبى) كۆبوونەوھەكى مىژوويى يە، دەكرى بە زمانى
 سياسى ۋە سەف بىكرىت و ناوى (كۆنگرەى دەستورى) لى بنرى، پىاو ماقول و قسە
 پۆيشتو و خاوەن ھىزى شام تىيدا بە شداربوون، لەم كۆنگرەيەدا داوھەتى خەلگى
 خاوەن پاو چارەسەرسازى بۆ كرابوو، كە بە ئازادانە بىرو پاي خۇيان دەريپىن،
 دەتوانىن تەماشائى لايەنىكى ئەم ئەزمونە پايۆژكارىيە سەرگەوتوو بەكىن؛ دەبىنىن
 ژمارەيەك ناوى تىدا ھاتونەتە بەرباس ولىكۆلىنەوھە بۆ پۆستى خىلافەت، كە ئەمانە
 لەدەرەوھى بنەمالەى (بەنى ئومەييە) بوون، بەلام دەرەنجام تاتەرازووى (مەپوان)
 سەرگەوت، ئەويش لەبەر چەند ھۆكارىك: ۋەك (روھى كۆپى زىباعى جوزامى) يەك

۱- الجالبية: شارۆچكە پەكى سەريە ديمەشق بەلەى جۆلانەو .

۲- تاريخ الطبري، نقل عن الدولة الأموية المقتدى عليها ص ۲۶۶ .

له‌سه‌رانی شام باسی ده‌کات، کاتیک له‌کۆنگره‌که‌دا گوتی: ئه‌ی خه‌لکینه‌ ئێوه، که‌ ده‌لێن: (عبدالله‌ی کورپی عومه‌) هاوه‌لی پێغه‌مبه‌ری خودایه‌ ﷺ و میژوویه‌کی پێشینه‌ و دێرینی هه‌یه‌ له‌ ئیسلامه‌تی دا، به‌لام (ئێبین عومه‌) پیاویکی لاوازه‌، کاروباری ئۆمه‌ته‌ی (محمد) ﷺ به‌ پیاوی لاواز به‌ پێوه‌ نابری.

به‌لام ئه‌وه‌ی خه‌لک باسی ده‌کات ده‌ریاره‌ی (عبدالله‌ی کورپی زوبیر) که‌ پیاویکی به‌ تواناو ده‌سه‌لاته‌، به‌خوا ئه‌وه‌ی ده‌لێن ئاوايه‌، ئه‌و کورپی (زوبیر)ه‌، که‌ زوبیر (دلسۆن)ی پێغه‌مبه‌ری خودا بوو، ئه‌و کورپی (ئه‌سماء)یه‌ که‌ ئه‌ویش کچی (ئه‌بویه‌ کری صدیقه‌) و به‌ (خاوه‌ن دوپشتین) به‌ ناویانگه‌، ده‌لێن: (ئێبین زوبیر) میژوویه‌کی دێرینی هه‌یه‌ له‌ چاکه‌و ئیسلامه‌تیدا، به‌لێ وایه‌، به‌لام (ئێبین زوبیر): مونا فیق و دوو پوه‌، دوو خه‌لیفه‌ی له‌ خه‌لیفایه‌تی خستوون، واته‌ (یه‌زیدو معاویه‌)ی کورپی، یاخی بووه‌ و خوینی موسلمانانی پشتووه‌، مونا فیق و دوو پوو نابێته‌ خاوه‌نی کاروبارو ده‌سه‌لاتی موسلمانان، به‌لام (مه‌پوانی کورپی حه‌که‌م) به‌خوا هه‌رکات به‌ هۆی ناکۆکی و دووبه‌ره‌کی که‌ لێنیک دروست بووبێ له‌ نێو موسلماناندا، ئه‌و وه‌ستایانه‌ پری کردۆته‌وه‌ و بۆیه‌کی هێناوه‌ته‌وه‌، ئین زوبیر به‌رگری له‌ ئه‌میری ئیمانداران (عوسمانی کورپی عه‌ففان) کردووه‌ له‌ پۆزانی گه‌مارۆدرانیدا، شه‌پی له‌ دژی (عه‌لی کورپی ئه‌بیتالیب) کردووه‌ له‌ پۆزی (جمل) دا، ئێمه‌ پێمان باشه‌ بۆ خه‌لک به‌ یه‌عت به‌ پیاوه‌ به‌ ته‌مه‌نه‌که‌ - مروان - بداو چاوه‌ پێی گه‌وره‌بوونی می‌ر مندا له‌ که‌ - خالد - بێ، ئینجا پا‌کان کۆک بوون له‌ سه‌ر به‌ یه‌عتدان به‌ (مه‌پوان)، دوا‌ی ئه‌و بۆ (خالیدی کورپی یه‌زید)، ئینجا بۆ (عه‌مری کورپی سه‌عیدی کورپی عاص).

ئهم هاوکیشه‌ را‌جیاوازه‌کانی به‌کخستن و هه‌موو لایه‌نه‌کانی قایل کرد.

گفتوگۆی نێو کۆبوونه‌وه‌که‌ زۆری خایاند، ژماره‌یه‌ک سه‌ره‌ک هۆزی به‌رچاوی شام و سه‌رانی (به‌نی ئومه‌یه‌) ئاماده‌یبوون، له‌و که‌سایه‌تیه‌ دیارانه‌: حیسابی کورپی مالیکی حه‌ده‌لی که‌لبی، حه‌سینی کورپی نه‌میری سکونی، پوحی کورپی زنباعی

جوزامى^۱، مالىكى كۆپى ھەبىرەي سىكونى، ئابدۇللاھى كۆپى مەسەدەي فەزارى، ئابدۇللاھى كۆپى عوزاتى ئەشعەرى و ژمارەيەكى تىرىش لەكەسە كارىگەرەكانى^۲ دژبە (ئىبن زوبىيىر)، بىروپاي زۆر ئالوگۇپ كران، تاپاي ھەموان لەسەر (مەپوان) قەرارى گرت.^۳

مەپوان درىغى نەكرد لەبەخشىنى ئىمتىيازاتى پايە و سامان بۆ ھۆزەكانى (كەلب و كىندە) تا بەلاى خۇياندا پاكىشى، ئەو بەنھىتى لەگەل ھەموو ئەو سەركە ھۆزانە پىكە و تىبوو كە كارىگەرەكانى ھەيە لەسەر جەماوەرە پاكىشان و كۆكردنە و ھەيە لەدەورەي ئەو و پىشتىوانىكردنى، نەخشەي داپشت و توانى لەچەند پىگەي جۇراو جۆرە و ھەموو خۇي بگەيە نىتە سەرتەختى ھوكمپانى لەشام و بەسەر ھەموو ئاستەنگە كاندا زال بىي.^۴

ب — بىرپارە ھەرە گىرنگەكانى كۆپوونە ھەي (جالبىيە) :

بىرپارە ھەرە گىرنگەكانى كۆپوونە ھەي (جالبىيە) لەم چەند پىستەدا كۆدەبەنە ھەي :
بەيەت نەدان بە (ئىبن زوبىيىر).

دور خستەنە ھەي (خالىدى كۆپى يەزىد) لەبەيەت؛ بەپاساوى ئەو ھەرب ھەزناكات بەيەت بەمىندال بىدات، بە تايىبەت لەم كاتەدا، كە لەنئو كىشە و تەنگزەدان.

كەواتە ئەوان پىتويستىيان بەمىردەزەمىيەكى شارەزايە پىشپەوايەتى يان بىكات بەرە و سەركە و تەن و لەم بارە ناھەموارە پىزگارىيان بىكات.

بەيەتدان بە (مەپوانى كۆپى ھەكەم) ي پىرى كاملى ژىر، دواي گۆنگرە : دەبى (كەپوان) جەلەوى دەسەلات بەدەستە و بەگىت و خۇي سازو باز بىكات بۆ پووبەپوو بوونە ھەي شوپىنگە و توانى (ئىبن زوبىيىر)، ئەم كارە لە (شام) پا دەستى پى دەكرىت.^۵

۱- تاريخ الطبري (۴۷۲/۶) .

۲- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۱۴۷ .

۳- تاريخ الطبري (۴۷۲، ۴۷۱/۶) .

۴- الدور السياسي لأهل يمن في الشام، إسماعيل الجبوري ص ۴۷، ۴۶ .

۵- عبدالله بن الزبير للناطور ص ۱۳۲ .

ج - به پی ی پوئیژ (مه‌پوان) سه‌رکردایه‌تی به‌ره‌نگاربوونه‌وی (ئین زویپر) ده‌کات:

سه‌رکردایه‌تی کردنی هیزی موچاره‌زه له‌لایه‌ن (مه‌پوان) هوه له‌سه‌ر به‌نه‌مای پوئیژ وه‌ستابوو؛ چونکه نه‌و به‌ شیوازیکی نازاد له‌لایه‌ن ناماده‌پوانی کۆبوونه‌وه‌که دیاریکرا، ناماده‌پوان بریتی بوون له‌خه‌لکانی سه‌رکرده‌و چاره‌سه‌ر سازو خاوه‌ن بپیری شام، به‌پینگه‌ی ده‌ستوری یه‌کده‌نگ بوون له‌سه‌ر (مه‌پوان)، به‌م جوژه له‌م کات وساته‌دا جیهانی ئیسلام دوو خه‌لیفه‌ی هه‌بوو:

یه‌که‌میان: عبدالله‌ی کوپی زویپر خه‌لیفه‌ی شه‌ری وه‌ل‌بژێردراو له‌لایه‌ن زۆرینه‌ی ئۆمه‌ته‌ی ئیسلامی.

دووه‌میان: مه‌پوانی کوپی هه‌که‌م سه‌رکرده‌ی هیزی موچاره‌زه و به‌ره‌هه‌ستکاری دژبه (ئین زویپر) هه‌ل‌بژێردراو له‌لایه‌ن خاوه‌ن هیزو بپیار به‌ده‌ستانی پایته‌ختی خیلافه‌تی (ئومه‌وی).

له‌کاتی‌که‌دا یه‌کبوونی ده‌ولت و به‌کبریاری موسلمانان یه‌کی‌که له‌واجبه‌کانی ئیسلام؛ بۆیه له‌پێناوی نه‌م ناما‌حه‌دا ده‌بی یه‌کی‌که له‌م دوو خه‌لیفه‌یه زالبی به‌سه‌ر نه‌وی تریاندا، به‌لای ناگری شه‌ر هه‌لایساو درێژه‌ی کیشا تا کار به‌وه گه‌یشته‌ (عبدالله‌ی کوپی زویپر)ی خه‌لیفه‌ی شه‌ری کوژراو کاروباری ده‌ولت بو (عبدالمک ی کوپی مه‌پوان) به‌رقه‌رار بوو.

دیاره‌ خه‌لکی شام نه‌وانه‌ی دژایه‌تی (ئین زویپر)یان کردو له‌(جابه‌یه) کۆبوونه‌وه پریان وابوو: به‌یعه‌تدانی خاوه‌ن هیزو بپیار به‌ده‌ستانی پایته‌ختی خیلافه‌ت هوکمه‌که‌ی به‌سه‌ر ته‌واوی هه‌ریم وشاره‌کاندا په‌خش ده‌بی وواجب ده‌بی له‌سه‌ریان: گوپراپه‌ل و فه‌رمانبه‌رداری نه‌و که‌سه‌بن، که‌نه‌وان به‌یعه‌تیان داوه‌تی، به‌مه‌ش ده‌ولت ده‌بیته‌وه به‌یه‌ک وه‌ جیاوازی پا‌کان و پزگاری ده‌بیته‌.

(ابن حزم): نه‌م پایه‌ی داوه‌ته پال خه‌لکی شام وده‌لای: نه‌وان بۆ گه‌یشتن به‌ به‌رزه‌وه‌نیه‌کانیان نه‌م فتوایه‌یان داوای لیکردن به‌یعه‌ت به‌(مه‌پوان) و پاشان

(عبدالملك) كورى بىدەن، بەم شىۋە يە پۇرانى خويىنى موسلمانانان حەلا كىرد.^۱
 بەنيسبەت (بەيىەتى ئىبن زويىر)، پابەند بوون بوو بەپاى زۆرىنە، ئەگەرچى
 بەلگەى جىگىر بوونى بەيىەتى خەلگى پايتەختى (خىلافەت) ياسايەك بوو، بەيىەتى
 صديق و فاروق و ذو النورين و علي و حسن كورى على لەسەر بنىات نرابوو، بەلام
 كاروبارەكان گۇرپانكارى زۆرۈگەرەيان بەسەردا ھاتبوو.

پابەند بوون بەياساى زۆرىنە: لەھالەتى كىشە كىشدا پەسند دەكرىت، ئەمە
 ئىمامى (غەزالى) بېرىارى لەسەر دەدات و دەلى: كى بەيىەتى زىياترى پىدرايىت
 بەسەر ئەوانى تردا ھەلدە بىزىرىت، بەر ھەلستكارى پاى زۆرىنە دەرچوى سنوورى
 شەرە، واجبە بەرەو ھەق و فەرمانبەردارى بگىر دىتەو.^۲

ئىمە پشتگىرى ئەم پاىە دەكەين؛ چونكە پاى زۆرىنەى موسلمانان بۇ كۆتايى
 پىتەننى كىشەو ناكۆكىەكان وەرەدە گىرىت و ئەنجامگىرى لەسەر دەكرىت، ئەم
 شىۋازە ياساى مافى ئۆممەتى ئىسلامى دەسەلمىنى بۇ ھەلباردىنى سەروك و
 خەلىفەك بۇ خۆى^۳ و لەھەر سەردەمىكدابى.

جگە لەمە بەلگەى زۆرۈ زەوئەند ھەيە لەسەر پەسند كىردنى پاى زۆرىنە، لەو
 بەلگە شەرەيانە: پىتەمبەر ﷺ خۇدى خۆى پابەندى بېرىارىك بوو كەپاى زۆرىنەى
 ھاوۋەلانى لەسەر بوو، ئەگەرچى پىچەوانەى پاى ئەوئىش بوو، كاتىك ھەوالى
 ھىرشى قورەيشىەكانى بىست بۇ سەر شارى مەدىنە، پاپوئى بەھاوۋەلانى كىرد،
 كۆمەلەك كەئەوان زۆرىنە بوون پايان لەسەر چوونە دەرەوۋە بوو بۇيان، پاى
 كۆمەلەكەى تر پاى پىتەمبەريان ھەبوو، كەچاك واپە لەشاردا سەنگەريان لىبگىرن،
 كاتىك پىتەمبەر ﷺ بىنى زۆرىەى ھاوۋەلان پايان لەسەر چوونە دەرەوۋە، كارى
 بەپاى ئەوان كىردو بېرىارىدا لەكىوى (ئوھود) بەرەنگارى دوژمن بىتتەو.^۴

۱- الفصل الأول في الملل والنحل (۱۶۸/۴).

۲- ھەمان سەرچاۋە.

۳- نظام الحكم في الإسلام، د. أحمد عبدالله ص ۱۳۱.

۴- المرجع السابق ص ۱۳۱.

پڕۆژە (الدستوری الإسلامي) ی ئامادەکراو لە لایەن (مجمع البحوث الإسلامية) و (الأزهر)، ئەنجامی پای زۆرینه‌ی پتۆیست کردوو، ماددە (٤٦) ئاواپە: بەیعت بە زۆرینه‌ی دەنگی بەشداران دادەمزریت.^١

٢ - جەنگی (مرج راهط):

کۆنگرە (جاییه) (خیلافه‌تی ئومەوی) لە نێو مائی (سوفیانی) یەوہ بۆ نێو مائی (مەپوانی) گواستەوہ، دەستی بەیعتدان بۆ (مەپوان) درێژکرا، بەم شێوەیە کۆنگرەکە چارەسەری کێشە (خیلافه‌تی) لێنێو (بەنی ئومەییە) دا کرد، ئەمە هەنگاوێکی یەکلاکەرەوہ بوو، بەلام بەرقەرار کردنی ئەم دەسەلات و خیلافەتە هەروا ئاسان نیە و ئاستەنگی گەورە (بەردەمدا دروست بوون، (زوحاک) کۆپی قەیس) ی سەرۆکی قەیسەکانی پشتیوانی (ئەبن زویبەر) و لەگەڵ (نوعمانی) کۆپی بەشیری ئەنساری) ی والی (حمص) و (زوفەری) کۆپی حاریسی کیلابی) ی والی (قینسرین) لە (مرج راهط) کۆبوونەوہ و خۆیان ئامادە و تەیار کردووہ بۆ بەرەنگار بوونەوہ (ئومەویەکان)، ئیستا (مەپوان) لەسەر یەتی بیسەلمێتی: کە ئەو شایانی بەرپرسیاریتی و هەلگرێتی باری قورسی (خیلافەت) و بەرگری لێکردنیەتی.

سەرەتا لەدیمەشقی پایتەختی خیلافەتەوہ دەستبەکار بوو، پشتیوانانی (مەپوان) توانیان پەلاماری (دیمەشق) بدەن و دەستیان بەسەر داگرەوہ و کاربەدەستی (زوحاک) یان بەدەرێنا، بەقسە (ابن الأثیر):

ئەمە یەکەم سەرکەوتنی (بەنی ئومەییە) بوو.^٢

مەپوان کاتی بەفەرماندا سوپایەکی لەھۆزەکانی یەمانی نیشتەجێ لەشام (کەلب و غەسان و سکون) ساز کرد، عەمری کۆپی سەعیدی لەلای پاستی سوپاکەوہ دانا، عوبەیدوللای کۆپی زیادێ لەلای چەپی سوپاکەوہ دانا، بەرەو (مرج راهط) بەپێکەوت، جەنگ پوویداو ئەنجامەکە (یەکلایی) کردنەوہ (هەلوێستی) شامی تێدا

١- نحو دستور إسلامي، محمد سيد أحمد، ص ١٧٣، نظام الحكم في الإسلام، د. أحمد عبدالله ص ١٣٢.

٢- الكامل لابن الأثير (٦١٨/٢).

بوو بۇ (بەنى ئومەييە)؛ چۈنكى قەيسىيەكانى پشتيوانى (ئىبن زوبىر) تېكشكان، (زوحاكى كوپى قەيس) و ژمارەيەكى زۆر لەسەر كرده و پياو ماقولانى (قەيس)ى نىو شام كوژدان، جەنگە كە (۲۰) پۇژى خاياند، ئەم پووداوه لەكۆتايى سالى ۶۴ى كۆچيدا بوو، دەشگوترى لە موخەپپەمى ۶۵ى ك دابووه.^۱

۱- ئە نجامەكانى جەنگى (مرج راهط)؛

- دەسەلاتى (بەنى ئومەييە) لەمەترسى لەنىو چوون پزگار كردو دەسەلاتى لەبالى (سوفيانى)يەوۈ گواستەوۈ بۇ بال (مەپوانى).

- ئومەويەكانى پزگار كرد لە (زوحاكى كوپى قەيسى فەهرى)ى گەورە پشتيوانى دلسۆزى (ئىبن زوبىر).

- (قنسرین) كەوتە ژىر پكېفى ئومەويەكان وزوفەرى كوپى حارىسى سەركارى بەرەو (قرقيسيا) پۆيشت، بەپى ى قسەى (ابن الأثير): (عيازى حەرسى) كاربەپتوۈبەرى بوو.

- (فەلەستين) كەوتە ژىر دەسەلاتى ئومەوى و(ئاتلى كوپى قەيسى جوزامى)ى كاربەپتوۈبەرى بۇلاى (ئىبن زوبىر) پۆيشت.

- (حمص) گىراو (نوعمانى كوپى بەشیر)ى كاربەپتوۈبەرى كوژدا.^۲

- بەرپابوونى ململانى ى نىوان يەمانى وقەيسى، بەمە دەمارگىرى خىلەكى خۆى خزانده نىو مەيدانى سىياسەتى بالای دەولەت، ئەگەر چى جەنگى (مرج راهط) سەرکەوتنى كەلبىيەكانى بەدەستەيتنا، بەلام ئەمە سەرکەوتنىكى كاتى بوو، ململانىتى بەردەوامى دوو پەگەزى قەيسى ويەمانى يەكك بوو لەھۆسەرەكەكانى پووخانى دەولەتى ئومەوى.^۳

۱- تاريخ الطبري (۴۷۳/۶)، العالم الإسلامي في العصر الأموي ص ۱۴۳.

۲- الكامل لابن الأثير (۶۱۸/۳)، ابن الزبير للناطور ص ۱۳۷.

۳- تاريخ خلافة بني أمية، نبيه عاقل ص ۱۳۰.

ب — هۆکاره‌کانی تیکشکانی (قه‌یسیه‌کان):

— (ئین زوبیتر) به‌قورپسای پئویسته‌وه نه‌چووه نئو ئه‌و جه‌نگه‌وه؛ ده‌بوايه سوپایه‌کی جه‌ربه‌زه‌ی به‌چه‌کوچۆلی ته‌واوه‌وه بۆ پشتیوانی لایه‌نگرانی ناردبایه، به‌تایبه‌تی که‌ده‌بیینی نه‌یارانی شامی ئیستا په‌رته‌وازه‌ن ویه‌کیان نه‌گرتۆته‌وه.

— پشبه‌ستنی (مه‌پوان) له‌وجه‌نگه‌دا به‌پیاوانی شاره‌زاو به‌ئهمونی شه‌پویتی‌کدادان، وینه‌ی: (حه‌سینی کوپی نه‌میری سکوفی، عه‌مری کوپی سه‌عید).

— ته‌واوی لایه‌نگرانی (ئین زوبیتر) ئاماده‌ی جه‌نگه‌که‌ نه‌بوون، به‌لکو والیه‌کانی به‌خۆو ژماره‌یه‌کی که‌می سه‌ربازیه‌وه چوو بوونه نئو جه‌نگه‌که‌وه.

— (زوحاکی کوپی قه‌یس) له‌کاتی به‌جیه‌یشتنی شاری (دیمه‌شق) نه‌هات هیزیکێ گه‌وره‌ی تیدا به‌جی بیلی تا پارێزگاری کردنی ئهم شاره‌ گرنگه‌ ده‌سته‌به‌ر بکات، ئومه‌ویه‌کان ئهم هه‌له‌یان قۆسته‌وه‌و به‌ئاسانی ده‌ستیان به‌سه‌ر (دیمه‌شق) دا گرت.

ج — گریانێ مه‌پوان له‌ (مرج راهط):

گێڕدراوه‌ته‌وه: کاتیک سه‌ری (زوحاکیان) بۆلای مه‌پوان هینا، نا‌په‌حه‌ت بوو و گو‌تی: ئیستا که‌ ته‌مه‌نم به‌ره‌و ژوور چووه‌ و ئیسکم باریک بووه‌ و به‌ئهندازه‌ی ماوه‌ی تینویتی گۆد‌ریژیکم ته‌مه‌ن ماوه‌^۱ و خه‌لک دینم و پیکیان و ه‌رده‌که‌م!^۲، هه‌روه‌ها ده‌گێر نه‌وه: له‌و پۆژه‌دا گریاوه‌و سه‌ری له‌قالان و ه‌ریناوه‌و^۳ گو‌توویه‌تی: پاش نه‌وه‌ی پیر بووم و لاواز بووم، وام لی‌هات له‌سه‌ر ده‌سه‌لات شه‌په‌ شیر بکه‌م!^۴، له‌گێرانه‌وه‌یه‌کی دا (مالک)، گو‌توویه‌تی: (مه‌پوان) گو‌تی: ماوه‌ی (۴۰) سا‌له‌ قورپان ده‌خوینمه‌وه، ئیستا خۆم له‌نئو مه‌یدانی خوین‌پژێی و جه‌نگو هه‌رادا ده‌بینمه‌وه!^۵

۱- عبدالله بن الزبیر للناظر، ص ۱۳۸.

۲- تاریخ الطبری (۴۷۴/۶).

۳- هه‌مان سه‌رچاوه.

۴- البدایة والنهایة (۶۷۶/۱۱).

۵- هه‌مان سه‌رچاوه.

۶- سیر اعلام النبلاء (۴۷۹/۳).

پەشىمان بوۈنەۋەى (مەپوان) لەم ساتە ۋەختەدا كەسەر كەۋتنى بەدەستەپناۋەۋە سەبارەت بەگرتنى جەلۋى دەسەلات دۇنيا بوۋە ۋېڭەكانى گەيشتن بەئامانجەكانى بۆۋخۆشبوۋن، بەلگەيەكى گەۋرەيە لەسەر ھەبوۋنى بزوۋنەريكى خىر كە دلى مەپوان بەم شىۋەيە دەجۆشپىنى، لەكاتىكدا كە دەبۋايە ئەم سەر كەۋتنە ھەموو تالى ۋ ناخۆشپەكانى ژيانى لەبىر بەرىتەۋە، دەبۋايە دەستكەۋتى پۆستى ھوكمپرانى ھەموو ھۆكارەكانى پەشىمانى ۋ تىكەدەرەكانى كەش ۋ ھەۋاي سافى لەئاسمانى خەيالپىدا لى پرەۋىنپىتەۋە، بەلام ھالى مەپوان ھالى پەشىمانى يە، ھالىك كەتپى كەۋتوۋە، ھالەتى پەژارە ۋ خەفەت ۋ ھەراق لەدلو دەروۋن دەر دەكات ۋ، ھالەتى پەشىمانى لەكەسپك دوۋر دەخاتەۋە كەتا دۋىنى داۋاي مولىك ۋ سەلتەنەتى كىردوۋە ۋ ھەمپۆش پىي گەيشتوۋە! ^۱

زۆرىيەى پا لەسەر ئەۋەن، كە كەسانىك مەپوانيان توۋشى ئەم داۋاكارىيە ناپەۋايە كىردو پالىيان پىۋەناۋ خىستىانە نىۋ ئەم زەلكاۋە بۆگەنە، خەلكانىك بوۋن خۋازيارى بەرژەۋەندى دىيائى بوۋن ۋ ەس؛ بۆيە مەپوان لەۋكاتەدا ھەستى بەمەكىردو ۋىژدانى كەۋتە ژان ۋ ترسا پىرى ئاخىر شەپ بى، بەتايىيەتەش كەبىنى ھەردوك دەستى لەپىناۋ باتالى پزىۋى دىيادا بەخۋىنى مۇسلمانان سۈرر بوۋن.

سىھەم: گرتنەۋەى (مىسپ) ۋ ھەۋلى گرتنەۋەى (عىراق ۋ ھىجاز).

جەنگى (مەرج پامىت) ئەنجامى جىگىر بوۋنى دەۋلەتى (مەپوان) ى ئومەۋى لە شامدا لىكەۋتەۋە، ئىنجا (مەپوان) بەرەۋ (مىسپ) ھەنگاۋى نا، بەم ھەنگاۋەى زىرەكى خۆى سەلماند: چونكە مىسپ لەگەل ئەۋەدا ۋلاتىكى گىرگە، ئەۋا بە سەر كەۋتنى لە شوپىنكى ئەۋادا ھىز ۋ پىزى زىاتر دەبى بۆ پوپەپوۋبوۋنەۋەكانى لەگەل (ئىبن زوبىر) دا، زالبوۋنى بەسەر (مىسپ) دا كارىكى قورس نەبوۋ، چونكە مىسپ پەكان ھەۋادارى دەۋلەتى (بەنى ئومەييە) بوۋن، كە بەيەتەشيان بە (ئىبن زوبىر) دا لەگەل دىسۆزىانەۋە نەبوۋ، بەلكو لە پوۋى ناچارى بوۋ ^۲.

۱- الأمويون، محمد الوكيل (۲۰۷/۱).

۲- العالم الاسلامي في العصر الاموي ص: ۱۴۴.

پیش ئەوەی دەست بە ھێرشەکە ی بکات لایەنگرانی (بەنی ئومەییە) ی میسپی بە نھێنی بانگکرد،^۱ ئەمە پێخۆشکەرێکی سەرەکی بوو تا بە ئاسانی ئەو ولاتە بگریت، خودی خۆی سەرکردایەتی سوپا ھێرش بەرەکە ی کرد، (عەمری کوپی سەعید و خالیدی کوپی یەزید و حەسانی کوپی مالیک و مالیکی کوپی ھەبیرە و عبدالعزیزی کوپی) لەگەڵدابوو،^۲ چەند شەپ و پێکدادانێک لە نێوان (مەپوان) و (ئەبن جەحەدەم) دا پوویندا، (مەپوان) سەرکەوت و (ئەبن جەحەدەم) ھەلات، پاشان ھاتەوہ لای (مەپوان) و داوای لێکرد لێی ببورێ و پێگە ی پێ بدات بەرەو (مکە) دەربجێ، ئەویش لێی خۆش بوو و پێگەیدا.

ئەمە و لە جەمادی دووھمی ۶۵ ک دا مەپوان میسپی گێڤایەوہ ژێر پکێفی دەولەتی ئومەوی. ۲ ماوہی (۲) مانگ بە مەبەستی ئاسایی کردنەوہی بارودۆخ و پێکوپێک کردنی دەولەت لە (میسپ) دا مایەوہ، کاتێک ویستی بگەریتەوہ شام (عبدالعزیزی) کوپی بە (والی) لەو ولاتە دا دیاریکرد، وەستێکی وای کرد، کە بەلگە بێ لەسەر سیاسەتی بەھیزی و شارەزایی زۆری، (عبدالعزیزی) کە بینی بە تەنھا لە میسپ بەجێ دەمێنی ترس و دلە پاوکە ی لەسەر دروست بوو، بە مەپوانی باوکی گوت: ئە ی ئەمیری ئیمانداران نیشته جێبوون لە ولاتیکدا چۆنە کە کەسێکی خانەوادە ی (بەنی ئومەییە) ی لێنەبێ؟! مەپوان پێی گوت: پۆلە کەم: با چاکە کردن و خێروبێری گشتیان بگریتەوہ، ھەموویان دەبن بە کوپی بابت، با سەرپووت خۆش بێ لەگەڵیاندا ھەموویان دەبنە خۆشەویست، ھەر کامێک لە سەرکردەکانیان وا حالی بکە کە ئەو تاییبەتە بە خۆتەوہ، دەبێتە چاودێر بەسەر ئەوانی ترەوہ و گوێڤایەلی و ھەرمانبەرداری ھۆکەشی بۆ تۆ مسۆگەر دەکات، (بیشری) برات لەلا بەجێدێلم، تا وەپەزی خۆتی پێ بشکێنی، (موسای کوپی نەسیر) م بۆ کردیە وەزیر و پوێژکار، جگە لە ئەمیرایەتی کردنی ئەم ولاتە ھیچێ تەرت لە ئەستۆدا نیە، ئایا ئەمە باشتر نیە بۆ تۆ لە خۆ تەمبەلکردنی نێو مال و داخستنی دەرگای

۱. الولاية والقضاء الکندی ص: ۴۲، ۴۱.

۲. ھەمان سەرچاوە: ۴۲.

۳. ھەمان سەرچاوە ص: ۴۱، العالم الاسلامي في العصر الاموي ص: ۱۴۴.

خانوت؟ (مه پوانی کوپی چه که م) له پښگای گه پانه وهی میسپردا، دوو هیزی سهربازی هیرشه بهی نامه کردن بۆ سهر عیراق و حیجان، هیرشه که ی سهر (عیراق) به سهر کردایه تی (عوبه یدوللای کوپی زیاد) بوو، نه خشه ی هیرشه که ی به گه مارؤدانی (زوفه ری کوپی حاریسی کیلابی) و خوقوتار کردن له مه ترسی نه و له (قرقیسیا) دهستی پی ده کرد، ئینجا به ره و عیراق و به رهنکار بوونه وهی موسعه بی کوپی زوبیر ده چیت، به لام نه م هیرشه له سهرده می (مه پوان) دا هیچ نامه نجیکی نه پیکا، کاتیک سوپا له پښگای هیرشه ی (قرقیسیا) و گه مارؤدانی (زوفه) دا بوو نه چهل گه یشته سهری و مرد.

کاتیک عبدالملك هاته سهر حوکم، بریار درا هیرشه که بکریت، که له لاپه ره کانی دوايه دا باسی لیوه ده که یین.

به لام ده رباره ی هیرشه که ی سهر (حیجان): (مه پوان) سوپایه کی (۶۴۰۰) سواره ی به سهر کردایه تی (حوبه یشی کوپی ده لجه تولقینی) له فه له ستین را به ره و نه وی به پیکرد، (چه جاجی کوپی یوسفی سه قه فی) به خوی و بابیه وه له پزی سوپا که دا بوو، که سوپا گه یشته (وادی القری) کاربه دهستی ئه یین زوبیر له (مه دینه) راپیکرد، هیرشه که تا سهرده می عبدالملك به رده وام بوو.^۲

چواره م: کرانی عبدالملك به والی عه ده و مردنی مه پوان:

مه پوانی کوپی چه که م (۲) مانگ پیش مردنی دواين کاری سیاسی خوی به به ستنی به یعت بۆ عبدالملك و عبدالعزيزی کوپی نه نجامدا، به م شیوه ی یاسای به میراتگرتنی ده سه لاتی له ئیسلامدا به رجه سه ته کرد.^۳

دوا به دوا ی گه پانه وهی له (مصر) پیلانی دانا بۆ:

دوورخسته نه وهی خالیدی کوپی به زید و عه مری کوپی سه عیدی نه شره ق له پۆستی ده سه لات نه م دوو که سه له کۆنگره ی جابیه بریاریان بۆ درا بوو دوا به

۱ - الولاة و القضاء ص: ۴۷.

۲ - أنساب الأشراف (۱۵۰/۵)، الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۵۷.

۳ - الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۵۷، عبدالملك بن مروان لضياء الدين الرئيس ص: ۶۰.

۴ - تاريخ خليفة نقلا عن عبدالملك بن مروان للرئيس ص: ۶۰.

دوای مەپوان حوکم بگرنه دەست، دایکی خالیدی ماره کردەوه، حەسانی کوپی مالیکی کوپی بەجدەلی کەلبی پاسپارد کارێک بکات ئەم دوو کەسە لە ویلایەتی عەهد دوور بخاتەوه و بەستنی بەیعت بۆ کوپەکانی مەپوان پێک بخات، عەمری کوپی سەعیدی ئەشرەق دوا بەدوای جەنگی لەگەڵ موسەببی کوپی زوبیر و هەولێدانی بۆ گێژپانەوهی ناتیلی کوپی قەیس حوزامی بەرهو (فەلەستین) ئاشکرایکرد کە ئەو داوای ویلایەتی عەهد دەکات دوای مردنی مەپوان،^۱ ئەم داوایە عەمر پالی بە مەپوانەوه نا: بە هاوکاری حەسانی کوپی مالیکی کوپی بەجدەلی کەلبی بەیعت بۆ عبدالملك و عبدالعزيزی کوپی ببەستێ لە ۶۵ کۆچیدا، مەپوان حەسانی ئاگادارکردەوه، کە عەمر دەڵێ ئەو لە دوای مەپوان دەسلەلات دەگرتە دەست، حەسان گوتی: من عەمرت ئی دوور دەخەمەوه، ئینجا خەلکی کۆکردەوه و وتاری بۆ دان و هەموو بەیعتیان دا بە عبدالملك و عبدالعزيز و کەس نەیار نەبوو.^۲

چەند میژوونوسیك: (لە جێدانانی دوو کوپە کە لە دوای خۆی) بە گرنگترین کاری مەپوان دادەنێن بەم کارە ی حوکمرانی لەنیو بنەمالە ی (مەپوان) دا هێشتەوه و سنوورێکی دانا بۆ کێبڕکێکردنی ئەندامانی بنەمالە ی ئومەوی لەسەر گرتنی جلەوی حوکمرانی، و کۆتایی بە هەموو ئەو کێشەکان هێنا کە بە مردنی (خەلیفە) سەرھەڵدەن وەک ئەو کێشەکانی بە مردنی (معاویە ی دووهم) هاتنە پێشەوه.^۳

تێبینی دەکریت: مەپوان هەندیک لە بپیارەکانی کۆنگرە ی (جاییە) ی هەلوەشان دوونەوه کە پەيوەستن بە ئایندە ی حوکمرانی یەوه و پابەندی بە ئێنەکانی نەبووه، حەزی بە کورتەهلاتنی جێنشینیایەتی کردووه لە نیوان کوپەکانیدا و گوێی بە بە ئێنشکێتی نەداوه و دەستی بە حەز و ئاواتەکانی خۆیەوه گرتووه، لەگەڵ پەچاو کردنی بەرژەوهەندیە هاویەشەکانی خۆی و نەیارانی، کاریکی وای کردووه قایلبن و بەیعت بدەن بە کوپەکانی، لە هەمان کاتدا خالیدی کوپی یەزیدی لەبەر چاوی خەلکی شکاندووه و جێبۆی سوکی پێداوه و، وێنە ی ئەوی وانیشانداوه کە

۱- الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۵۷.

۲- الانساب البلاذري (۱۵۰/۵)، الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ۵۸.

۳- الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ۵۸.

بۇ جىنشىنايەتنى ناشى، ئىنجا لى سەرەتاي سالى ۶۵ ك دا بەيەت لى خەك وەردەگىرى بۇ عبدالمەلىك و عبدالعزىزى كوپرى.^۱

مەپوان بە زىرەكى و ئەزموونى بىرى تىزى خۇى حوكمپانى (ئومەوى) لى تەنگىزە مېتايە دەر و خستىيە نىئو مەلبەندى سەرگىدايە تىكردن و بىرپاردان.

ئەمە پىوداۋىكى سادە و بى شۆيىنە وار نەبوو، بەلكو مەستاندەنە وەيەكى نوئى حوكمپانى ئومەوى بوو لى شام و مىسرى و لىخستىنى سۇفيانەكان و ھاتنە سەركارى مەپوانىيەكانى لى خۇگرتبوو، ھىچ كۆسپ و لەمپەرىكى وا گەورە نەمان لى پىگەى عبدالمەلىك دا تا بەسەر عبدۇللاھى كوپرى زويۇرى خەلىفەى شەرعىدا زالبى و پاشان دەستى بەتال بىت بۇ چاكسازى ئىدارەى دەولەتەكى، ئەو چاكسازىيەنى ئەو ئەنجامىدان: ئەو بە نوئىكردنە وەى راستەقىنەى دەولەتى ئومەوى و چەسپاندنى پايەكانى حوكومەتىكى خۇسەپىنى دەناسىتن، لەگەل ئەنجامدانى ھەندىك كارى چاك و باش كە ناتوانىت حاشايان لىبىكرىت.

مەپوانى كوپرى حەكەم لە ۳/پرەمەزانى/۶۵ ك و لە تەمەنى ۶۲ سالىدا مرد، (عبدالمەلىك)ى كوپرى نوئىزى لەسەر كىرد، ماۋەى (۹) مانگ و (۱۸) پۇز حوكمى گىپرا، لەنىوان دەرگەى (جالبىيە) و دەرگەى بچووك دا نىئىزا.^۲

دوا قسەى (و جىبت الجنة لمن خاف النار) بەھەشت بۇ كەسىكە لە ئاگر بترسى بوو، مۇرى ئەنگوستىلەكەى (العزة لله) بوو،^۳ دەرپارەى ھۆكارى مردنى (۳) گىپرانە وەى جىاواز ھەيە: يەكەمىيان دەلى: بە تاعون مردوۋە،^۴ دوۋەمىيان دەلى: ھاسەرەكەى دايكى خالىدى كوپرى يەزىد ژەھر خواردى كىردوۋە، يان سەرىنى لە سەردەمى داناوە تا خنكاۋە،^۵ سىيەم گىپرانە وە دەلى: بە شىۋەى ئاسابى مردوۋە،^۶ دۇ بەيەكى گىپرانە وەكان بەلگەن لەسەر ئەۋە، كە راستى ھۆكارى مردنى

۱- البداية و النهاية (۷۱۵/۱۱).

۲- ھەمان سەرچاۋە (۷۱۴/۱۱).

۳- ھەمان سەرچاۋە (۷۱۳/۱۱).

۴- مروج الذهب (۸۹/۳)، الدور السياسى لاهل اليمن فى الشام ص: ۵۹.

۵- مروج الذهب (۸۹/۳)، الدور السياسى لاهل اليمن فى الشام ص: ۶۰.

۶- الطبقات (۲۳۶/۵).

نەزانراوه، بەلام ئەو گێڕانەوهی هاوسەرەکی بە کوشتنی تۆمەتبار دەکات بە چیرۆکی هەلبەستراو دەچیت و لەلایەن خەلکی نەیارەوه بۆ تانە و تەشەردان لە بنەمالەئێ ئومەوی پەواجی پێدراوه، ئەم گێڕانەوه لەبەر ئەم هۆیانە پەت دەکرێتەوه:

۱- وێنەئێ ئەم کردارە لەنێو ژنانی عەرەبدا نەبێنراوه، وێپای ئەوه ئەم ژنە خانمێکی ئازاد و شکۆدار بووه و بە خزمایەتی لە (عبدالشمس) دا بە شووهکەئێ دەگاتەوه.

۲- جینگە و پێگەئێ مەپوان لەنێو بنەمالەکەیدا و پلە و پایەئێ پۆستی جێنشینی ئەم تۆمەتە چاکتر پەت دەکاتەوه و بە دووری دادەنێ پووبەپووی ئەم جوۆرە کردارە بێتەوه.

۳- مردنی مەپوان هیچ شوینەواریکی خراپێ لە نێو بنەمالەئێ ئومەوی بەجێ نەهێشت، بەتایبەت لە نێوان خالیدی کورێ یەزید و عبدالملکی کورێ مەپوان، ئەمە بەلگەئێ لەسەر ناپاراستی ئەم گێڕانەوهیە.

بەلام ئەم گێڕانەوهئێ ئاماژە دەدا بە مردنی سروشتی و ئاسایی یان تووش بوونی بەتاعون، پێدەچیت واییت، چونکە مەپوان تەمەنی لە ۶۰ سال تێپەڕیبوو،^۱ لەگەڵ ئەمەدا لەم بەشی تەمەنی پیرەیدا زۆری هەولدا و ماندوو بوو، ئەمە پشتگیری ئەو پایە دەکەن کە بە ئاسایی مردبێ.^۲

۱ - الاخبار الطوال ص: ۲۸۶.

۲ - الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ۶۰.

**باسي سيههه: عبدالملكي كوري مه پوان و ململاني له گهل عبدالله ي
كوري زويير.**

يه كهه: ناو و بنه چه و ناسناو و كه ميك له ژياني.

١- ناو و بنه چه و ناسناو:

عبدالملكي كوري مه پوانى كوري كه كه مى كوري نه بيعاسى كوري نومه ييه، نه بو
ولهيدى نومه وي، دايكى: عايشه ي كچى معاويه ي كوري موغيره ي كوري نه بو عاسى
كوري نومه ييه يه.^١

٢- له دايكبوونى و روخسارى:

عبدالملك وهك يه زيدى كوري معاويه له سالى ٢٦ك له دايكبووه، پيش نه وهى
دهسه لات وهريگريت له پيزى خدا په رستان و دنيا نه ويستان و زانايان بوو، هاوپتي
هاموشوكه رانى مزگهوت و قورثانخوينان بوو، له و چوار كه سايه تيانه بوو، كه له
كوشكى دهسه لات نزيك بوون، ددانه كانى كيفى زيرپيان تيكره بوو، كه سيكي زار
ناوه لا بوو، بوى هه بوو بيتاگا بيت و ميش بچيته نيو زاريه وه، بويه پتي ده گوترا
(ابو الذباب- خاوه نى ميش)، په نگ سپى و چوارشا بوو، نه لاواز بوو نه قه له و،
بروكانى تيكه لا بوون، چاوى شين و گوره بوون، لووتى باريك بوو، دهم و چاوى
دروه شاهه بوو، مووى سه روپيشى سپى بوو و خه نه ي ده كرد، گوتراوه: دواى
نه وهى بۆته حوكمران خه نه ي كردوه.^٢

٣- خويندن و به ندياهه تي نه و پيش حوكمرانى و ستايشكرانى له لايه ن خه لكه وه:

نافيع ده لئ: شارى مه دينه م بينيوه، كه نجى كى گورج و گوآتر و شاره زاتر و

١- البداية و النهاية (٣٧٧/١١).

٢- همان سرچاوه (٣٧٩/١١).

قورئانخوينىكى چاكتىرم لە عبدالمك ى كۆپى مەپوانم تىدا نەبىنيوہ.^۱

ئەمەش لە (ئەبى زەناد) ەوہ دەگىرپىتەوہ:

زانايانى مەدىنە (۴) كەس بوون: سەئىدى كۆپى موسەيىب، عوپوہ، قەبىسەى كۆپى زونەيب، عبدالمك پىش گرتنى جەلەوى دەسلەت.^۲

ئىبن عومەر دەلئى: خەك پۇلەيان دەبى، بەلام (مەپوان) باوكى لىبووہ واتە: عبدالمك،^۳ مەبەستى ئىبن عومەر ئەوہى: عبدالمك تەمەنى بەرەو سەر چوو بوو بەسەر ھاوتەمەنانىدا بەرز بېقوہ.^۴

يەحيى كۆپى سەئىد دەلئى: يەكەمىن كەس نوپزەكەى لە نىوہ پۇوہ تا عەسر درىزەى كىشا عبدالمك و چەند لاويكى ھاوپى بوون، سەئىدى كۆپى موسەيىب گوتى: بەندايەتى بە زۆرى نوپز و پۇزوو نىيە، بەلكو برىتيە لە بىر كىرەنەوہ لە كەورەبى خودا و خۇپارىزى يە لە قەدەغە كراوہ كان،^۵ پاست دەكائىلە.

شەعبى دەلئى: لەگەل ھەركەسىك دانىشتىم زياتىرم بەسەرەوہ ھەبووہ، جگە لە عبدالمك ى كۆپى مەپوان، ئەگەر قەسەيەكم بۇ گىرپايتەوہ زياتىرى بۇ گىرپاومەوہ، ئەگەر ھۇنراوہ يەكم بۇ خويندبىتەوہ زياتىرى بۇ خويندومەوہ.^۶

۴ - بە گەورە دانانى ناوى (الله):

بەيھەقى دەگىرپىتەوہ: عبدالمك فلوسىكى لىدەكەوئتە ناو بىرىكى پىسەوہ، يەككىكى بە (۱۳) دىنار بە كرى گرت تا بۇى بىننىتە دەرەوہ، سەبارەت بەمە پىى گوترا، گوتى: ئەو فلوسە ناوى (الله) ى لەسەر نوسرا بوو.^۷

۱ - البداية و النهاية (۳۷۹/۱۱).

۲ - ھەمان سەرچاوہ (۳۷۹).

۳ - ھەمان سەرچاوہ.

۴ - الخلافة الاموية للهاشمي ص: ۱۱۶.

۵ - البداية و النهاية (۳۸۰/۱۱).

۶ - ھەمان سەرچاوہ.

۷ - ھەمان سەرچاوہ.

۵ — زىكرى خودا لى سەفەردا:

ابن ابى الدنيا دەلى: كە عبدالمك لى پىڭگادا چاۋى بە درەختىك دەكەوت بە ھاۋپىكەى دەگوت: (سبحان الله) مان پى بىكە تا دەگەينە ئەو درەختە، (الله اكبر) مان پى بىكە تا دەگەينە ھۆ و بەردە و ھەروەھا.^۱

۶ — نايى راستە دەلىن پىشتى لى قورئان كىردوۋە؟

گوتراۋە: كاتىك قورئانى لى نىۋ كۆشىدا دانائە گوتىيەتى: ئەمە دواين جار بىت،^۲ (ابن كئىر) ئەم پىۋايەتەى بە (ضعيف) واتە بە لاۋاز و بى ھىز دانائە و بە دەرپىنى كز (قىل - گوتراۋە) گىپراۋەتەىۋە.^۳

عبدالمك بە مامۇستاي مىندالەكانى خۆى ئىسماعىلى كوپى عوبەيدوللاى كوپى ابى المهاجرى گوتوۋە، چۆن فىرى قورئانيان دەكەى ئاۋاش فىرى پاسكۆى يان بىكە.^۴

۷ — چ شتىك ئەم گە نىجەى رەۋىشت داداۋە و پىۋاۋەتى ئەۋى جوانكردوۋە؟

ئىن سەد بە سەرھاتىك دەگىپتەۋە بە بەلگە بۆ عبدالمك، كە مۇفتىكى خۆشەۋىست و لەبەردل بۈۋە بە تايىيەتى لەلەى مامەكانى واتە: پىۋاۋە گەۋرەكانى بەنى ئومەييە، پۇژىك معاۋىيەى كوپى ئەبوسوفيان و غەمىرى كوپى عاص ~~ھىش~~ دانىشتىبۈۋ، عبدالمك بە لاياندا تىدەپەپى، معاۋىيە دەلى: دەبى چ شتىك ئەم گەنچەى ئەدەب دادابى و مەردىكى ئاۋا جوانى لى دروستكردى؟ غەمىر دەلى: ئەى ئەمىرى ئيمانداران: ئەم گەنچە (۴) سىفەتى پەچاۋكردوۋ (۳) سىفەتىشى ۋاز لىھىنانون: كاتىك دەكەۋىتە قەسە جوانترىن وشە بە كاردىنى، كاتىك قەسەى بۆ دەكرى بە باشى كۆى شل دەكەت، كاتىك دەگەت بە كەسىك بە جوانترىن زەردەخەنە

۱ - البداية و النهاية (۳۸۰/۱۱).

۲ - مەمان سەرچاۋە.

۳ - مەمان سەرچاۋە.

۴ - مەمان سەرچاۋە.

پووبه پووی ده بێتهوه، هه رگیز قسه یه که ناکات په شیمانی به دوا دابی، له گه له
خه لکانی په رست و بێ پێز تیکه له نابیت، گاته و گه پ له گه له که سیك ناکات
متمانهی له سه ر ئاوه ز و پیاوه تی ئه و نه بیت.^۱

۸ — وه سی تی بۆ مامۆستای رۆله کانی:

عبدالملك به مامۆستای مندا له کانی ئیسماعیلی کوپی عوبه یدوللای کوپی آبی
المهاجری گوت: چۆن فیژی قورئان خوێندیان ده که یت ئاواش فیژی پاسگوویی یان
بکه، له خه لکی سوک و په ستیان دوریخه ره وه: چونکه ئه وانه خراپه ی نیو خه لکی و
پووه له مالو و مشه خۆرن،^۲ سیفه تی توپه بوونیان لی داماله چونکه توپه بوون
په وشته جوانه کان تیکه ده دا، سه ریان بۆ بتاشه ملیان ئه ستور ده بی، فه رمانیان پی
بکه سیواک بکه ن و ددان و لا شه ویلگه و زمانیان پاک پابگرن، که ئاویان خوارده وه
با هه لی بملیسن و هه لی نه قورتینن، کاتی که ئه ده بیان داده ده ی یان فیژی
په وشتیکیان ده که ی، به نه ینی ئه م کاره بکه، با له به ر چاوی خه لک که م و سوک
نه بن.^۳

۹ — هه ئۆیستی عبدالملك له به رامبه ر (ئین زویێر) پێش و پاش جله وی حوکم:

ئه و دوو هه ئۆیستی دژ به یه کی هه بوون له به رامبه ر ئین زویێردا:
یه که م: پێش حوکمگێران: په نای به خوا ده گرت خه لیفه سوپا به ره و (مه)
به پی بکات و په لاماری ئین زویێر و هاوه لانی بدات، پیی وابوو کاری له م جۆره
تاوانیکی گه ره یه.^۴

یه حیای غه سانی ده لی: کاتی که موسلیمی کوپی عوبه چووه (مه دینه)، چووه
نیو مزگه وتی پیغه مبه ر (ﷺ)، له ته نیشت عبدالملك دانیشتم، عبدالملك پیی

۱- الطبقات لابن سعد.

۲- هه مان سه رچاوه (۳۸۹/۱۱).

۳- هه مان سه رچاوه (۳۸۹/۱۱).

۴- الخليفة الاموي للهاشمي ص: ۱۱۶.

گوت: تۆلەگەل ئەم سوپايەي؟ گوت: بەلى، گوتى: دەك دايكت سنگت بۆ بکوتى!! دەزانى بۆ لای كى دەپۆي؟ بۆ لای يەكەمین لە دايكبووى ئيسلامى دواي هيجرەت، بۆ لای كوپى دلسۆزى پىغەمبەرى خودا ﷺ، بۆ لای كوپى (ذات النطاقين خاوەن دوو پشتين)، بۆ لای كەسەيك پىغەمبەرى خودا خورماي جوراوى دەمى پىرۆزى خستۆتە بن مەلاشوى دەچى؟ سویند بە خوا ئەگەر بە پۆز بچیتە لای دەبینى بە پۆزۆ، ئەگەر شو بچیتە لای دەبینى لە نوێژدايە، ئەگەر خەلگى سەر زەوى گەلەكۆمەي كوشتنى لەسەر بکەن، خودا هەموويان بەسەر پووانياندا دەباتە دۆزەخ.^۱

هەلويسى دووهم: دواي حوكم گىرپان: بە تەواوى پىچەوانەي هەلويسى پىشەوايەتى، عبدالملك بەسەرکردايەتى (حەججى كوپى يوسفى سەقەفى) سازوباز دەكات و بەرەو (مكە)ى بەرپەكەت، كاتيك ئيبىن زويىر لە پەنايەكەبە خۆ پەنا دەدا سوپاكە گەمارۆي دا تا ئەوكاتەي كوشتيان.^۲

دووهم: ژيانى سياسيانهي پيش حوكمگيرپان.

لەكارەساتى كۆژرانى عوسمانى كوپى عەفان دا تەمەنى (۱۰) سال بوو، ئەم كارەساتە يەكەمین پوداوى واقيعى بوو كە گاريگەرى خۆي لەسەر عبدالملك بەجى هيشتبوو، ئەم كاريگەريە لەكاتى گرتنى جەوى دەسەلاتيدا دەرکەوت،^۳ لە وتاريكيدا دەلى: بەلای ئيمەو هەموو شتەك لە لايەن ئيمەو هەم كە دەيكن قابيلي قبولە جگە لە هەلکردنى ئالا و خۆ کوتان بۆ سەر مینبەر لە سەردەمى معاويەي كوپى ئەبوسوفيان دا يەكەم پۆستى ئيدارى وەرگرتوو و بۆتە كاربەدەستى (حەجەر)،^۴ دواي وەفاتی (زەيدى كوپى سابيت)يش بۆتە سەرپەرشتيكارى ديوانى شارى مەدينە.^۵

۱- تاريخ الخلفاء للسيوطي ص: ۲۱۷.

۲- هەمان سەرچاوه.

۳- الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ۶۴.

۴- المعارف لابن قتيبة ص: ۳۵۵، الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ۶۴.

۵- الطبقات (۲۲۵/۱).

له جیهاد دا به شداری کردوو و سالی ۴۲ك له پێشهوهی ههلمهتیکدا به رهو (پۆم) چوو، ده لێن: له گه ل معاویه ی کوپی هه دیج دا نه فریقیای گرتوو و معاویه گرتنی (جه له ولا) ی خستۆته نه ستۆ له ولاتی نه فریقیا.

ئه و له سه رده می (یه زید) دا ده رباره ی (ئین زویتر) ده یگوت: ئیمرو که سیك له سه ر زه وی دا له ئین زویتر باشت نه، هه روه ک په یوه ندی له موسعه بی کوپی زویتر په یوه ندی دۆستانه بوو.

به لام ده رباره ی پۆلی سیاسى عبدالملك له سه رده می مه پوانی کوپی هه کم دا: سه ره رشتی ئیداره ی فه له ستینی کردوو و پوحی کوپی زنباع له جیگهیدا کارهکانی به پێوه ده بردن. ده کری ئه مه بکریته پاساوێک تا له دیمه شق لای باوکی بێت و له به پێوه به رایه تی ده وه لته دا یاریده ی بکات، سه رده می ئه و کاتی مه پوان سه رده می دۆژمن و نه یاری زۆری ده ره وه و نیتوخو بوو، که باوکی به ره و میسر به پێکه وت ئه و سه ره ره رشتی ئیداره ی دیمه شقی ده کرد. ئه مانه هه موو به لگه ن له سه ر وریایی و توانای ته وایى عبدالملك له به پێوه بردندا.

سپههم: ئه و زانایانه ی له گه ل عبدالملك بوون.

ژماره یه ک له زانایانی شام به یعه تیان به عبدالملك دا، به لام له چاو ئه و زانایانه ی به یعه تیان به (ئین زویتر) دا. یان ئه و زانایانه ی به یعه تیان پێ نه دا ژماره یان زۆر که م بوو و بایی نه وه نده نه ده بوون پای ئۆمه تیان له سه ر پێک بێت بۆ کرانی به (خه لیفه)، ئه مه له لایه ک که ته نها زانایانی شام بوون به یعه تیان پێدا، وێنه ی ئه و زانایانه: زانای گه وره قه بیزه ی کوپی زونه یب رحمه الله، یه زیدی کوپی ئه سه وه دی جه پشی رحمه الله هاوپی عبدالملك ده بی له هێرشه که ی سه ر موسعه بی کوپی

۱. تاریخ خلیفه (۱/۶۹).

۲. الطبقات (۵/۲۲۶).

۳. أنساب الاشراف (۵/۱۲۷).

۴. الكامل في التاريخ، نقلًا عن الدور السياسي لأهل اليمن من: ۶۵.

۵. الدور السياسي لأهل اليمن من: ۶۵.

۶. أثر العلماء في الحياة السياسية في الدولة الاموية من: ۵۴۲.

زويپىر، دەلئىن: كاتىك ئاپقاپى ھەردوك سوپايى بىنن گوتى: خۇدايە نىوانىك بۇ ئەم دوو شاخە بىكە و بە يەك ھەلنە شاخىن، خۇدايە كاميان بە لاتەو ھەلەنە وىستە كاروبارى بخەرە بەردەست.^۱

چۈرەم: بزوتنەو ھى (توابىن) و جەنگى (عين الوردە) لە ۶۵ كۆچىدا.

دوا بەدواى مردنى يەزىد و ھەلاتنى عبدالله ى كوپى زىاد ئالۆزى تەواى عىراقى گرتەو، بە پەلە و بى دواكەوتن پىشتىوانانى حوسىن بە مەبەستى تۆلە سەندەو ھى خويىنى حوسىن پەيوەندىان بە يەكتەرەو ھەردەو، چونكە پاش كارەساتەكە گىيانى تۆلە ھەزەندى و لە پىشتىوانى نەكردنى پەشىمان بوونەو، بۆيە بۇ سىپىنەو ھى تاوانى سەرنەخستنى حوسىن ھىچ ھۆكارىكى باشتەر لە تۆلە سەندەو ھى خويىنى حوسىن يان دەست نەكەوت تا پىوى خۇيانى لە لاي خودا و خەلك پى سىپى بىكەنەو.^۲

شىعە بە سەركايەتى (سەردى خوزاعى) زوو زوو كۆدەبونەو ھەلۆست و شىوانى كارى خۇيانىان دەخستە بەرىاس و لىكۆلنەو، كۆپونەو ھەكان بابەتى تۆبە و لىخۆشبوونى خودايان بەسەردا زالبىو، ئىنجا دەستىان بە پىكخستنى ھىزى سەربازى كرد.

(توابون) لە مانگى پەبىيى يەكەمى ۶۵ ك دا و لە پۆزى دىارىكرائى دەرجونىان و لە (نحيلة) پا بەپىكەوتن، وىستەگى يەكەمى تۆلە سەندەو ھىان (كەرىەلا) بوو، كاتىك گەيشتە كۆپى حوسىن كوليان ھەستا و گريان و تۆبەيان كرد، ماو ھى شەو و پۆزىك گريان و كەوتنە ھالەتى جەزىو ھە و بىپارىاندا بەرەو شام بەپىكەون و پەلامارى عىدداللى ى كوپى زىاد بەدەن، بەو پىدەنە ھى ئەو فەرمانى كوشتنى حوسىنى دەركردو ھە، بە حىسابى خۇيان چاكتىن پىگە چارەيان ھەلبارد بۇ تۆلە سەندەو ھە، سوپايى (توابىن) بە شارى (ھىت) نىك (فورات) دا تىپەپى، پاشان بە

۱- سىر اعلام النبلاء (۱۳۷/۴).

۲- الكامل فى التاريخ (۶۳۵/۲).

۳- تاريخ الطبرى، نقلًا عن تاريخ الدولة الاموية، طقوش ص: ۷۱.

قه راغی پوو باردا به ره و سه ر پۆیشت تا گه یشته (قرقیسیا)،^۱ ئه م شاره کۆتا سنووری ده سه لاتێ ئین زویتر بوو له عێراق،^۲ زوفه ری کوپی حاریسی کیلابی ی ئه میری (قرقیسیا) به گه رمی پیشوازی لیکردن، هه ردولا به رژه وه ندی هاوبه ش واته: دژایه تی ئومه ویه کان کۆی کردبوونه وه، (زوفه ر) پیشنیاری یه کگرتنی پیزه کانی (توابین) ی له گه ل سوپای (ئین زویتر) خسته پوو، به لām ئه وان ئه م پیشنیاریه یان قبول نه کرد و داوای لیبوردنیان کرد، (زوفه ر) داوای لیکردن له م بپاره (خۆکوژی) یان پاشگه ز ببنه وه، به لām ئه مه شیان په تکرده وه، تویشوو و پیداو یستیان پپچایه وه و به ره و شوینی مه به ست به ریکه وتن.^۳

(توابون) له گه ل سوپای ئومه وی له (عین الورد) ی خاکی (جزیره) ی باکو ری پۆژئاوای (صفین) و له سالی ۶۵ ک دا پیکه له شاخان، ئومه ویه کان جه نگیکی نا به رمه ریان له گه ل کردن، سوپایه کی زۆری ئه وان گه مارۆی دان و ده ره نجام سه رۆکه که یان لی کوشتن و هه موویان له نیو بردن، جگه له پوفاعه ی کوپی شه داد، که به ژماره یه کی که مه وه به ره و (کوفه) گه پایه وه.^۴

ذهبی ده رباره ی سلیمان کوپی صردی سه رۆکی (توابین) ده لێ: ئه و پیاویکی به دین و خودا په رست بوو، له گه ل سوپایه ک ده رچوو بوو، که تۆبه یان له تاوانی سه رنه خستنی حوسین کردبوو، بۆ سه ندنه وه ی تۆله ی خوینی حوسین ده رچوون، بۆیه ناویان لیترا (سوپای توابین).^۵

ابن کثیر ده لێ: ئه گه ر ئه م بپاردان و کۆبوونه وه یان له پیش گه یشتنی حوسین بایه بۆ شوینی تیدا شه هید بوونی، زۆر به سوود تر ده بوو و سه رکه وتنی حوسینی تیدا ده بوو، به لām گیانفیدایه یان له کاتیکدا بوو که (۴) سالی ته واو به سه ر شه هید بوونی حوسین دا پابردوو.^۶

۱- الکامل فی التاریخ (۲/۶۲۸).

۲- تأریخ الطبری، نقلاً عن تأریخ الدولة الاموية، طقوش ص: ۷۱.

۳- تأریخ الدولة الاموية، طقوش ص: ۷۲، الکامل فی التاریخ (۲/۶۳۹).

۴- تأریخ الطبری، نقلاً عن تأریخ الدولة الاموية، ص: ۷۲.

۵- سیر اعلام النبلاء (۳/۳۶۵).

۶- البداية و النهایة (۱۱/۶۹۷).

تەمەنى سەلىمانى كۆپى سەردەك^۱ پۇژى كۆزىنى دا گەشىتبۇو (۹۳) سال.^۱

بەپاستى كە مۇڭ لە ھەلۋىستى ئازايانە و بۇيرانەى (توابىن) پادەمىنى ھەناسەى سواردەبى، ژمارەيان لە (۴) ھەزار كەس تىننەپەپىبوو، بە باوھەپكى پتەو و ئازايەتەكى بى ئەنداز و دان بەخۇداگرتنىكى تىر و تەواوھە چۈنە نىو گۆپەپانى جەنگەو و بە لانى كەم بەرەو پۇوى (۲۰) ھەزار جەنگاۋەرى شامى بوونەو و زىيانىكى گەۋرەى گىيانىان لى دان و كۇشتارىكى زۇريان لىكردن تا كار بەو گەيشت دەستيان لە خۇيىندا شەلال بوو، ئەگەر زۇرى سوپاى شام نەبوايە و گەمارۇيان نەدابان و پىڭاكانيان لىنەگرتبان و تىربارانىان نەكردبان بەلى ئەگەر دەرۋەتتىكان بەدەستەو مابايە ھەرگىز بە سەرياندا سەر نەدەكەوتن.^۲

كە مۇڭ بەرامبەر ئەم ئازايەتى و دىلسۆزى و خۇتواندەنەو ھەيان سەرسام دەبى ھىچى بە دەست نامىنى جگە لە پەرسىيارىك: ئەم پالەوانانە لەكۆى بوون كاتىك حوسىن و كەس و كارى بەرەو پۇوى مەرگ بېونەو لە كەربەلا، ئازايەتى و دىلسۆزى كەيان لە كۆى بوو كە پەيمانىان دەشكاند و بە ھاۋار حوسىنەو نە دەچون؟!.^۳

گەنگەرتىن ھۇي تىكشكانى (توابىن):

۱ - كەمى ژمارەيان لە بەرامبەر ژمارەى سوپاى شام، ژمارەى سوپاى شام زىاتر لە (۲۰) ھەزار جەنگاۋەر بوو، جگە لە و ژمارە سەربازانەى عبىداللاھى كۆپى زىاد بۇ ئىحتىيات مابونەو و چاۋەپوان بوون.

۲ — لاۋازى (توابىن) لە بوارى تاكتىكى سەربازىدا، ھىچ كام لە سەركردەكانى (توابىن) بەرامبەر نەدەكرا بەعبىداللاھى كۆپى زىادىان حصىنى كۆپى ئەمىر لە بوارى شارەزايى و تواناى سەربازىدا، ئەم بىرۋاپايە لەگەل ۋەسفى

۱- ھەمان سەرچاۋە (۷۰۳/۱۱).

۲- الامويون، للوكيل (۳۱۵/۱).

۳- ھەمان سەرچاۋە.

موختاری سه قه فی بۆ سولیمانی کۆپی سرد یه کده گریتته وه، که ده یگوت: سلیمان پیاویکه شاره زای مهیدانی جهنگ و سیاست نیه.^۱

۲ - بیتوانایی به شدار پیکردن: کاتیک ابن سرد ژماره ی به یعه تده رانی (بصره و مدائن) ه ژمارد (۱۶) هه زار کهس بوون، چونکه ئه م خه لکه پیکنه خرا بوو، بهس (۴) هه زار کهس بۆ جهنگ ئاماده کرا.

۴ - به شدارینه کردنی موختاری سه قه فی له م جهنگه دا، جگه له مهش خه لکی له سلیمان سارد ده کرده وه.^۲

پینجه م: بزووتنه وه ی موختاری ئه بی عوبیدی سه قه فی:

ناوی: موختاری کۆپی ئه بی عوبیدی سه قه فی درۆزنه ، ناوی بابی: ئه میر نه بو عوبیدی کۆپی عه مری کۆپی عومه یری کۆپی عه و فی کۆپی عوقده ی سه قه فییه، پیغه مبه ر (ﷺ) له ژياندا بووه که موسلمان بووه، نه زانراوه که هاوه لایه تی پیغه مبه ر (ﷺ) ی کردبی، عومه ر (ﷺ) کردوویه تی به سه رکرده ی سوپایه ک له فه تحی عیراقدا، پووداوی (جیسری ئه بی عوبید) خراوته پال ئه و. موختار گه وره بوو پیگه یی، بوو به یه کیك له گه وره کانی سه قیف، خاوه نی پا و په وان بیژی و نازییه تی و دانایی بوو، به لام که مدین بوو.^۳ پیغه مبه ر (ﷺ) فه رموویه تی: (یکون فی ثقیف کذاب و مبیر)،^۴ موختار درۆزنه که یه، پپوپاگه نده ی ده کرد که وه سی بۆ دئ و له غه یب ده زانی، که واته (کذاب) پیک موختاره، (مبیر) یش به واتای له نیویه ر دئ و به سه ر (حجاج) دا ده چه سپیت، قیحه ما الله تعالی خوا پوویان پهش بکات.^۵

موختار دوا ی مردنی یه زیدی کۆپی معاویه له سالی ۶۶هه هاته سه ر شانقی پووداوه کان، ئه ویش له پیزی ئه و که سه نه یارانه بوو سه رده می ئومه وی ژانی پتوه

۱- أنساب الاشراف (۲۰۷/۵).

۲- سیر أعلام النبلاء (۵۴۰/۳)، عبدالله بن الزبیر، للناطور ص: ۱۴۸.

۳- سیر أعلام النبلاء (۵۳۹/۳).

۴- مسلم رقم: ۲۵۴۵.

۵- سیر أعلام النبلاء.

گرتببون و هينانيه نارواه، هرچند دل و دهر ووني پرپوو له پق و كينه بهرامبر به نالوبهيت. به لام دوو پوو ناسا خوئ لي كرده بونه دلسوز و پرپواگه ندهي ده كرد كه خوشي ده وين و داواي تولي حوسيني ده كرده وه. ^۱ له كتيبى (عن الحسن بن علي بن ابي طالب) دا گيتر اومه ته وه: كه نه و فرماني به سه عدي كوپي مه سعودي سه قهفي مامي كردوه سه سني كوپي علي بگريت و به خهلات بيداته (معاويه) تا لاي نه و پشكيكي باشي ده سته كوئ. ^۲

ئينجا هه وئي دا په يوه ندي به (عبدالله ي كوپي زوبين) وه بكات و له گه لي پيكي، بۆ نه و مه به سته چند مه رجيتي به سهر عبدالله دا دان: له و مه رجانه:

– ده بين نه و به كه م كه س بيت بجيتي ژوره وه بۆ لاي.

– نابيت (ئين زوبين) هيچ برپاريك به بين نه و برپيئته وه و هيچ كاريك به بين نه و پاپه پيئي.

– هر كاتيك سهر كه وتني به ده سته يننا، ده بين له كاروياره گوره و گرنگه كاندا پشتي پي بيه ستي. ^۳

به كورتي: ده يه ويست له ده و له ته كه ي (ئين زوبين) دا قسه ي هه بيت، به لام هيچ وه لاميك له لايه ن (ئين زوبين) ده ست نه كه وت، ناچار به ره و (كوفه) پويشت و له وئ گيرسايه وه. ^۴

بارودوخى (كوفه) نالوز بوو، ويستي له ناوي ليلدا پاو بكات، كاغه زى تولي حوسيني هه لدايه سهر ميژى قوما، به دروي خوئ گوتي: نه م نه ركه ي له لايه ن محمدى كوپي علي ناسراو به محمدى كوپي حنيفه پي سپي درواوه، برپاريده سواي شه پولي لافاوي شيعه بيت و دهره نجام بگاته كه ناري حوكم و ده سته لات.

نه و له دوا سته كانى ژيانيدا نه م نياز به ده ي لاي دلسوز و نزيكه كانى خوئ دهر پرپوه، نه وان باوه پريان وابوو: موختار پاست ده كات و تولي (نالوبهيت)

۱ - البداية و النهاية (۶۶/۱).

۲ - تاريخ الطبري، نقلًا عن العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص: ۴۸۲.

۳ - الكامل في التاريخ، نقلًا عن العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص: ۴۸۲.

۴ - البداية و النهاية (۶۶/۱).

دەکاتەوه، موختار لە کاتی گیاندهەرچونیدا و تەنگ پی هەلچرانیدا و لەنیۆ جەرگە ی مەیدانی جەنگ بانگی سانیبی کوپی مالیکی ئەشعەری دەکات و پیتی دەلی: پات چییە؟ سانیب دەلی: پامی خۆتە، دەلی: من پام وایە یان خودا؟ دەلی: پای خودایە، دەلی: وای بۆ تۆ: چەندە گێل و کەودەنی! من تەنها پیاویکم لە پیاوانی عەرەب، تەماشام کرد: (ئیبوزوبێر) دەستی بەسەر (حیجان) دا گرتووه، (نەجدە)ش بەسەر یەمامەدا، مەپوانیش بەسەر (شامدا)، منیش تەها وەک ئەوانەم و زیاتر نا، بۆیە دەستم بەسەر ئەم ولاتەدا گرت، من وەک یەکیک لە ئەوان بووم بەلام من زیندەپۆییم کرد، تا بەم پۆژه تالە گەیشتم، ئیستا ئەگەر هیچ نیازتکت نیە بپۆ بۆ خۆت و پزگاری خۆت شەپ بکە، سانیب گوتی: (إنا لله و إنا إليه راجعون).^۱

سانیب بۆیە ئەمە ی گوت: چونکە ئەو کاتە بۆی دەرکەوت موختار هەر کاریکی کردووه تەنها لە پێناوی دەسەلاتداریتی خۆیدا بووه و بە تەنها، هەر بۆیە (نەبی) وەسفی درۆزنی و بێ دینی دەداتە پال موختاری سەقەفی.^۲

لە کاتی کدا سلیمانی کوپی سەردی خوزامی ی سەرۆکی (تەوابین) خەریکی ئامادەکردنی سوپا بوو بۆ سەر (شام) و عبیدالله ی کوپی زیاد و سەندنەوی تۆلە ی خوینی حوسین، موختار لەو کاتەدا خۆی زەق کردبۆوه و هەولیدا خەلک لە سلیمان بته کێتیتەوه، پڕوپاگەندەکە ی سەری گرت و (۲) هەزار شیعی ی پاشگەز کردەوه و لە دەورە ی خۆی هالاندن، دەرەنجامی جەنگی (عین الوردە) بە قازانجی موختار تەواو بوو، بۆچوون و پیشبینییه کانی دەرەنجامی شەپەکە بە پاست دانران، بە تەنیا خۆی مایەوه بۆ سەرکردایە تیکردنی شیعه، پزگار بووانی ئەو جەنگە پەنایان بۆ ئەو هیئا، بزوتنەوه کە ی بەهێز بوو، شوینکە وتوانی زۆر بوون، ئیبراهیمی کوپی ئەشتەری نەخەعی، کە یەک لە سەرانی کوفە بوو هاتە نیۆ بزوتنەکە یەوه، بەمە بەهێزتر سەقامگیرتر بوو، کودەتای بەسەر عبدالله ی کوپی موتیعی عەدەوی ئەمیری کوفە ی سەر بە (ئەبن زوبێر) کرد و دەستی بەسەر کوفەدا گرت.

۱- تاریخ الطبری (۶/۱۷۷).

۲- سیر اعلام النبلاء (۳/۵۳۹).

موختار و قە لاچۆکردنی بکوژانی حوسین

بەمەبەستی سەلماندنی پڕوپاگەندە ی سەندنەوێ تۆلە ی خوینی حوسین و پاستی داواکە ی، پراوەدوی بکوژانی حوسینی داو زۆربە یانی لە کوفەدا کوشتنەو،^۱ ئینجا لە ساڵی ۶۷ ک دە سوپایەکی بە سەرکردایەتی ئیبراھیمی کوپی ئەشتەر پێکخستن و بەرەو ھووی عبیداللە ی کوپی زیاد ی پێکردەو، لەلای ھوویاری (خازەر) ی نزیک (موسل) پێک گەیشتن، دەرەنجام سوپاکە ی (ئین زیاد) شکستی خوارد و (ئین زیاد) یش لە گۆرەپانی جەنگدا کوژرا و پەپ ھەلاتن.^۲

کاتێک (ئین زیاد) کوژرا (ئین موفە پپەغ) گوتی:

إِن الْمَنَایَا إِذَا مَا زُرْنَ طَاغِیةَ هَتکَنَ أَسْتَارَ حُجَابٍ وَ أَبْوَابٍ
أَقُولُ بُعْدًا وَ سُحْقًا عِنْدَ لَابَنِ الْخَبِیْثَةِ وَ ابْنِ الْکُودَنِ الْکَابِیِ
لَا أَنْتَ رُوحِمْتَ عَنِ مَلِکٍ فَتَمْنَعَهُ وَ لَا مُتَّ إِلَى قَوْمٍ بِأَسْبَابٍ.^۳

موختار سەرەتا دەستی بە گرتن و کوشتنی ئەو کەسانە کرد کە لەگەڵ ئین زیاد بەشداری کوشتارگە ی کەربەلایان کردبوو، ژمارە یەکی زۆری لە سەرەزلەکان کوشتەو، وەک: عومەری کوپی سەعدی کوپی ئەبی وەققاسی ئەمیری سوپای کەربەلا، شەری کوپی زیجۆشەنی ئەمیری ئەو ھەزار کەسە ی سەرپەرشتی شەھیدکردنی حوسینیان کرد، سەنانی کوپی ئەبی ئەنەس و خەولی کوپی یەزیدی ئەسبوحی و ھ ی تریش.^۴

پۆژی عاشورای ساڵی ۶۷ ی کۆچی پۆژی کوژرانی عبیداللە ی کوپی زیاد بوو، ئیبراھیمی کوپی ئەشتەر سەلکە سەری عوبەیدوللای بۆ موختار نارد،^۵ موختار پاش

۱- العراق فی العصر الاموي، ثابت الراوي، ص: ۲۵۰، ۲۵۱.

۲- الکامل فی التاریخ (۷/۲).

۳- الکامل فی التاریخ (۹/۲).

۴- البدایة و النہایة (۱۱/۶۶).

۵- تاریخ الطبری، نقلًا عن العالم الاسلامي فی العصر الاموي، ص: ۴۸۴.

ئەم سەرکەوتنەى بازنەى دەسلەتتى فراوانبوو، باكوری عیراق و خاکی (جزیره)ی زەوت کرد، کاربەستانی خۆی لە هەرمەکاندا بلۆک کردەوه،^۱ باج و خەراجی لەو هەرمەکانەوه بۆ دەهات، زۆر لە خەلکانی نا عەرەب پەيوەندیان پێوه کرد، چونکە زۆریان پق لە (بنی أمییه) دەبۆوه^۲ لەلایەکی، لەلایەکی ترەوه موختار سامانیکی زۆری خستبووه بەردەمیان،^۳ بەم شیۆهیه دەرکەوت موختار دەولەتییکی تایبەت بە خۆی لە عیراقدا دامەزراند، لە نێوان دەولەتەکیی عبدالملك لەشام و دەولەتەکیی ئیبن زوبیر لە حیجاز.^۴

۱- ھۆیه‌کانی سەرکەوتنی بزوتنەوهی موختار لە قوناغی یەکەمیدا:

بزوتنەوهی موختار لە سەرەتادا سەرکەوت: لەبەر ئەم چەند ھۆکارە:
 ۱- زەمینەى لەبار:

لەکاتیئیدا بزوتنەوهی (توابین) لە پێى ھەلمەتە شەھادەتخوازیەکی گەشتە ئەو ئەنجامەى خۆی بۆ خۆی ھەلبژاردبوو، پەژارە و پەرشێهەکی لە (کوفە)دا دەنگی دایەوه، دل و دەروونی خەلک پڕ بپوو لە داخ و پق و تۆلە، ئەمە لە لایەک، لە لایەکی ترەوه (ئیبن زوبیر) پشگیری قەوارەى دەسلەتتى خۆی نەدەکرد لە (کوفە)دا، نە سوپای دەنارد، نە بە پارە و سامان سەڕۆکھۆزەکانی بۆ لای خۆی پادەکیشان، بە بۆچوونی ئەو، دەبێ ھەیدانی جەنگ و ھەرا لە (کوفە)دا بۆ شوێنکەوتوانی موختار و ئومەویەکان چۆل بکات و ئەم دوو لایەنە لە نێو کۆلە ناشتی جەنگدا بەپاردین و دواپەش ئەو سود و قازانجی گەورەى بەریکەوێت.^۵

ب — دەربرینی ھەستى سۆز و خۆشەویستى بۆ (بەنى هاشم) لەلایەن موختارەوه، دیاری و بەخششی گرانبەھای بۆ دەناردن و بەردەوام کاری دەکرد بۆ

۱- تاریخ الطبری، نقلًا عن العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص: ۴۸۴.

۲- الدولة الاموية في الشرق، للنجار ص: ۱۴۳.

۳- العالم الاسلامي في العصر الاموي ص: ۴۸۴.

۴- ھەمان سەرچاوە.

۵- من دولة عمر إلى دولة عبدالملك ص: ۲۰۴، ۲۰۵.

پاکیشانیان^۱

ج - پەنگدانه‌وه‌ی که سایه‌تیه‌کی به‌رچاو له سه‌رکردایه‌تیه‌که‌ی موختاردا: له کاتی نه‌بوونی سه‌رکردایه‌تیه‌کی سیاسی ناوه‌ندی له (کوفه) دا تا بتوانی ئاراسته‌کانی (شیعه) یه‌کخات و شته سه‌ره‌لداوه نوێکان قبول بکات، هه‌موو ئه‌و فیل و زرنگی و نه‌رمونیانی توانایه‌ی موختار ناکرێ فه‌رامۆش بکری، ئه‌و به‌و سیفته‌ کاریه‌گه‌رانه‌یه‌وه توانی سود له کاره‌ساتی کوژانی حوسین و حجری کوپی عدی و (توایین) وه‌ر بگری و به‌ باری به‌رژه‌وه‌ندی خۆیدا به‌کاریان بیئی، وێپای ئه‌مه‌ موختار خاوه‌ن که سایه‌تیه‌کی ده‌رکه‌وتووی مه‌یدانی سیاسه‌ت بوو و له گه‌مه‌کانی ئه‌م بواره‌ شاره‌زا بوو.^۲

د - ئه‌و نه‌خشه‌ زانسته‌ی پێی چۆ پیشه‌وه: نه‌ته‌وه‌کانی ترواته: نا‌عه‌ره‌به‌کان پێکهاته‌یه‌کی گه‌وره‌ی ناو کۆمه‌لگا بوون، به‌لام به‌شمه‌ینه‌ت و چه‌وساوه‌ بوون، ئه‌وان له‌ بزوتنه‌وه‌که‌ی موختاردا ده‌رفه‌تی هه‌ناسه‌دانیا‌ن ده‌ستکه‌وت، بۆ پزگاری و ئازادی و یه‌کسانی و چاکبوونی بارودۆخی کۆمه‌لایه‌تی یان په‌یوه‌ندیان به‌ موختاره‌وه‌ کرد.^۳

ه - دانه‌مه‌زاندنی کاربه‌ده‌ستانی زرنگولیزان له (کوفه) له‌ لایه‌ن (ئوبین زوبیر) هوه، وه‌ک دیاره‌ کاربه‌ده‌ستانی ئه‌و له‌ قه‌د قۆناغه‌که‌ نه‌بوون بۆیه‌ کاروباری کوفه‌ له‌ ژێر ده‌ستیان ده‌رده‌چوو.^۴

۲ - کۆتایی هاتنی موختار به‌ ده‌ستی موسعه‌بی کوری زوبیر:

وا په‌چاو ده‌کرا له‌ نێو چوونی موختار و بزوتنه‌وه‌که‌ی له‌ لایه‌ک عبدالله که نه‌جم‌درا‌بایه، به‌م کاره‌ی تۆله‌ی (ئوبین زیاد) و هه‌موو ئه‌و سه‌رکرده‌ و سوپایه‌ی کردبایه‌وه‌ که له‌ لایه‌ن موختاره‌وه‌ کوژاون و ته‌فر و تونا کران، به‌لام عبدالله

۱- عبدالله بن الزبیر، للناظر ص: ۱۵۸.

۲- من دولة عمر إلى دولة عبدالملك ص: ۲۰۵.

۳- هه‌مان سه‌رچاوه.

۴- عبدالله بن الزبیر، للناظر ص: ۱۸۵.

دانی به خۇدا گرت و زانی (ئین زوییر) ئم کاره ئه نجام ده دات و گوئی ناداته ئه وهی کاتیک له دژی سوپا هیترشبه ره کهی عبدالملک پشتیوانی لی کردووه، چونکه (ئین زوییر) نایه لی چی دیکه موختار پی تپه پینئی و ده سه لاتی فراوان بکات و ده وله ته کهی بخاته مه ترسی یه وه، که واته بیگومان پوژیک دیت و له دژی پاده په پی و ئه نجامی پوو به پوو بونه وه کهش به قازانجی ئه و واته: عبدالملک ته واو ده بی، چونکه یه کیان ئه وی تریان له نیوده بات و کامه شیان مایه وه بی هیز و پیز ده بیت و له نیوبرانی له لایه ن عبدالملک وه ئاسان ده بیت.

پیشبینیه کهی عبدالملک هاته دی، موختار له شه پ فروشتن به عبدالملک پانه وه ستا و ویستی شه پ به (ئین زوییر) یش بفروشت، باکوری عیراق و جزیره ی له عبدالملک داگیر کرد و ویستی (بصره) ش له (ئین زوییر) داگیر بکات و بریاریدا په لاماری موسعه بی کوری زوییری والی (بصره) بدات، لیتره پا پیکه لشاخانی نیوان بزوتنه وهی موختار و بنه ماله ی (زوییر) بووه شتیکی چاوه پوانکراو و حه تمی.^۲

موسعه بی کوری زوییر دهستی خوی پیشخست و سوپایه کی گه وره ی سازکرد و به ره و جهنگی موختار به پیکه وت، له (کوفه) گه مارویدا و تهنگی پی هه لچنی و به سه ریدا زالبوو، کوشتی و سه ری له لاشه ی جودا کرده وه، فه رمانیدا هه ردووک له په دهستی به ده رگای مزگه وتی کوفه دا هه لواسرین، سه لکه سه ره کهشی به پاسه وانی چه ند چه کداریک و به به ریدی تایبه تدا بق (ئین زوییر) به پیکرد، به رید دوی نوپژی خه وتنان گه یشته (مکه)، ته ماشای کرد عبدالله خه ریکی نوپژی سوننه ته، له سه ر نوپژ به رده وام بوو تا سپیده ی به یان هه لات، ئاوپی له و که سه نه دایه وه سه لکه سه ره کهی هیئا بوو، گوئی: له بهر ده رگای مزگه وت سی حه پام سی دانی، ئه ویش داینا و هاته وه لای، گوئی: به خشش! ئه ی ئه میری ئیمانداران، گوئی: به خششه کهت هه ر ئه و سه لکه سه ره یه هیئاوته، هه لیده گری و له گه ل خوت ده بیبه یه وه بق عیراق.

۱- العالم الاسلامي في العصر الاموي ص: ۴۸۴.

۲- العالم الاسلامي في العصر الاموي ص: ۴۸۵، البداية و النهاية (۶۷/۱۱).

دهوله تی موختار ئاسه واری سڤایه وه، وهك شه وه هه ر نه بووبی، موسلمانان به شاد و خه ندان بوون، چونكه خودی موختار له ناخیدا راستگۆ نه بوو، به لكو درۆزن و كاهین و فیلباز بوو، پڤوپاگه نده ی ده كرد (جبریل) دیته لای و وه حی بۆ دینی.^۱

پوفاعه ی كۆپی شه دداد ده لی: كاتیك درۆزنی موختارم بۆ ئاشكرا بوو، شیركه م سوو و له پشت سه ری وه ستا بووم وهك پاسه وان، پڤیارمدا له ملی بده م، له و كاته دا فه رموده یه كم به بیرهاته وه، كه عه مری كۆپی بۆی گێڤاومه وه ده لی: گویم له پێغه مبه ری خودا صلی الله علیه وسلم بوو ده یفه رموو: (مَنْ أَمَّنَ رَجُلًا عَلَى نَفْسِهِ فَقَتْلُهُ، أَعْطِيَ لَوَاءَ الْغَدْرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)،^۲ واته: هه ر كه سیك چه پاله دانی كه سیك به خو بگریت و پاشان بیکوژیت، پۆژی قیامهت ئالای غه در و په یمانشكینی ده دریت.

به (ئیبین عومه) گوئرا: موختارده لی وه حیم بۆ دێ، گوئی: راسته، خودا ده فه رموی:

﴿وَإِنَّ الشَّيْطَانَ لِرُوحِكَ لَأُولِي آيِهَةٍ﴾ (الانعام: ۱۲۱)، واته: شه یتانه كان وه حی بۆ دۆسته كانیان ده كه ن.

عیکر مه ده لی: چومه لای موختار، پیزی گرتم و له په نا خو ی داینیشاندم و بۆ شه و میوانداری كردم، ده لی: پیی گوتم: بچۆ ده ره وه و تار بۆ خه لك بده، ده لی: چوومه ده ره وه، پیاویك هات و گوئی: ده رباره ی وه حی ده لیی چی؟ گوتم وه حی دوو جوړه: خودای به رز ده فه رموی:

﴿أَرْجَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ﴾ (یوسف: ۳)، واته: هه روه ها خودای به رز ده فه رموی: ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيْطَانِ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا﴾ (الانعام: ۱۱۲)، واته: به م شیوازه ئیمه بۆ هه ر پێغه مبه ریک دوژمنیکمان له نیو شه یتانه كانی ئینس و جین دانا، هیندیک له وان بۆ

۱- البداية و النهاية (۶۸/۱۱).

۲- سنن ابن ماجه رقم (۲۶۸۸) حدیث صحیح.

تەفرەدان قەسەى بىرىقەداريان بۆ ھىندىكى تر بە ۋەھى دەنارد، دەلئى بۆم ھاتن بىگىرن، گوتىم: ئەۋە چى دەكەن؟ خۆ من موفتى و مىۋانى ئىۋەم، جا ۋازيان لىھىنام، عىكرەمە ۋىستى بە ئاپاستەۋخۇ درۆ و دەلەسەكانى موختار - ئەۋانەى پەيۋەندىيان بە مەسەلەى ۋەھىۋە ھەيە - پوچەل بىكەتەۋە و دەرىخات كە درۆزە.^۱

ابن كئىر دەلئى: زانايان گوتويانە (كذاب - درۆزن)ى نىۋ فەرمودەكە (موختارى كۆپى ئەبى عوبىد)ە، بە پۋالە شىعەگەرى دەكرد و لە ژىرەۋەش خەرىكى ھانەت بوو و لاي كەسە دىسۆز و نىزىكەكانى دەيگوت: ۋەھىم بۆ دى، بەلام نەمزانىۋە كە گوتبىتى پىغەمبەرم، تەخت و تاراجى بە ئاورىشم پۇشراۋى بۆ دادەنرا و تەعزىم دەكرا و پىۋەكانى بە پىۋە دەۋرەيان دەدا، بە تەخت و تاراجەكەيەۋە ئىستەر ھەلىدەگرت، تابوتەكەى بەنى ئىسرائىل چۆن باسى لىۋە كراۋە لە قوپئانى پىرۆزدا، تەخت و تاراجى (موختارىش) ئەۋ ھىسابەى بۆ دەكرا، بىگومان ئەۋ گومرا و گومراكەر بوو، بە كۆژدانى خودا موسلمانانى ئاسۋودە و ھەساۋە كرد، ئەمە دۋاى ئەۋە بەھۋى ئەۋەۋە تۆلەى خەلگانىكى سەملىكراۋى لە خەلگانىكى سەمكار سەندەۋە.^۲

خوداى بەرز دەفەرمۈى: ﴿وَكَذَلِكَ نُؤْتِي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ (الانعام: ۱۲۹)، ناردنى زەۋال بۆ زالم سۈننەتتىكە لە سۈننەتەكانى خوداى پەرۋەردىگار، تەماشاكردنىكى سادەى مېژۋى مۇقايەتى و ئالوگۈپى ژيانى كۆمەلگاكان ئەمە دەسەلمىنى.

۲ - ھۈيەكانى پۈكەنەۋى بىزۈتنەۋى موختار:

۱ - بىززانى لەلايەن سەران و دەستپۇشتۋانى عەرەب و پاشان درۈستبۈۋى شەپۈگىچەل لە نىۋان ئەۋان و موختاردا، ئىنجا ئەۋانەى بە ساغى دەرجۈۋن چۈۋنە

۱- البداية و النهاية (۶۹/۱).

۲- ھەمان سەرچاۋە.

(بصره) و له گەڵ سوپاکەى موسەبى کۆرى زوپیژ به گۆ موختاردا چوونهوه.

ب - تووشبوونی به سەرسام بوون به خۆ و چاو سووریوون: کار به وه گەشت به کەسیکی وه عومەری کۆری عەلى کۆرى ئەبیتالیب بلی: بپۆ بۆ کۆی دەچی بچۆ، هیچ خێروبێژیکت لای مه نیه!، هەر له بهر ئەوه ئاماده نه بوو نامهیهکی به ناوی محمدی کۆری حەنیفەى بۆ ته زویر بکات،^۱ ئەویش چوو لای موسەب و له گەڵ سوپاکەى ئەو هاته وه کوفه.

ج - سوپا هێرشبەرەکەى موسەب بۆ سەر موختار سوپایەکی گەوره و به هێژ بوو موصەللەبى کۆرى ئەبى سەفرەش به شداریکرد و سوپاکەى به هێژتر کرد، به لام سوپاکەى موختار هێنده گەوره و به هێژ نه بوو و ئیپراهمى کۆرى ئەشتەرى سەرکردهى سوپاکەى موختار به شداری جهنگەکەى نه کرد، بۆیه جهنگەکە نا به رابەر بوو و به دۆپانى موختار تهواو بوو.

د - دەرکهوتن و ئاشکرا بوونی درۆى موختار: شەعبى دەلى: ئیبن لەهەنفیه نامهى به موختاردا نه ناردبوو،^۲ و یه ک نامهیشى به نهئینی پى نه دابوو، گومان کەوتە سەرى، چونکه ئەوانەى له دهورەیشى بوون نامهیان نه دیبوو، پیاو ماقولانى عەرەب به میان زانى و گوتیان: ئەم موختاره درۆزنه.^۳

ه - وازیهێتانی له لایەن ئیبن لەهەنفیه وه: پۆژیک له پەنا دەرگای (کەعبه) پارهوستا و پایگە یاند: (إنه كان كذاباً، يكذب على رسول الله)،^۴ واتە: ئەو موختاره پیاویکی درۆزنه، درۆ به دەم پیغه مبهرى خوداوه هەڵدەبەستى. زیاد له مەش: (طبري) دەگێژێته وه: ئیبن لەهەنفیه نامهیهکی بۆ تاقمەکەى نوسی: بپۆنه نیو کۆپو کۆبونە وه کان و مزگەوتە کان و به ئاشکرا و به نهئینی زیکری خودا بکەن، جگە له خەلکانى موسلمان کەس نه کەن به سەرپەرشتی و ئەمینداری خۆتان، خۆ ئەگەر

۱- تاریخ الدولة الاسلامیة، ابن الصقطي ص: ۱۲۱، عبدالله بن الزبير، للناطور ص: ۱۵۹.

۲- تاریخ الطبري، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للناطور ص: ۱۵۹.

۳- إمبراطورية العرب ص: ۱۵۶، غلوب، نقلًا عن ابن الزبير، للناطور ص: ۱۵۹.

۴- الطبقات الكبرى (۱۵۸/۵).

له خوتان ترسان — شتيڪتان به سهر بي — ٺاگدار و وريا بن پياواني درون و ته زوييرچي زيان به ديتان نه گهه نن.^۱

و — داهيناني شتيڪي نامو له ئيسلامدا له لايه موختاره وه: كه (تهخت و تاراج) بوو، به هاوه لاني گوت: هر شتيڪ له نيو نوممه تاني پيشيندا هه بوويٽ، ده بيٽ له نيو نه و نوممه ته شدا هه بيٽ، له نيو (بني اسرائيل) دا (تابوت) هه بوو و به شه پاشماوه ي بنه ماله ي موسا و هاڻوني تيڊا هه لگيرا بوو، نه تهخته ش له نيو ئيمه دا وه كه تابوته كه ي به ني ئيسرائيله. سهره كه ي هه لڏه نه وه، كه ته ماشاين كرد: جل و بهرگي موختاري تيڊا بوو، ڪومه لي (سه به ئيه) واته (شيعه زيڊه پوڪان) ده ستيان به رز ڪرده وه و ۳ جار (الله اڪبر) يان گوت.^۲

ز — پٽويستي زوري (ٺين زويير) به عيراق: تاكه سهرچاوه ي مادي و مه عنه وي و مروي (ٺين زويير) ته نها (عيراق) بوو له و ڪاته دا، چونكه شام و ميسري له ده ست ده رچووبوون و مانه وه ي موختاريش له عيراقدا هه ڀه شه له پٽگه ي سياسي و ٺابوري ده ڪات و ڪوسپيڪي گه وره شه له پٽگه ي ده ستهگه يشتني به ولاتي فارس كه تا نه و ڪاته ش له زير ده سه لاتي نه ودا مابووه.^۳

۴ — فيرقه ي (ڪيسانيه) و په يوه نلدي به موختاره وه:

سه بارت به (ڪيسان) كه نه م فيرقه يه ي ده خريته پال، پاي جياواز هه ن، به لام به پاي هه موو لايه ڪ موختاري ڪوٺي عه بيدي سه قه ي له گه ل سهره لڏاني له سالي (۶۶) ي ڪوچيدا سهر ڪردايه تي فيرقه كه ي ڪردوه.

۱- تاريخ الطبري، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للناطور ص: ۱۵۹.

۲- هه مان سهرچاوه.

۳- عبدالله بن الزبير، للناطور ص: ۱۵۹.

۴- ٺايا ده بن نه و (ڪيسان) ه: (ڪيسان) ي خزمه تڪاري ٺيمامي عه ي بن كه له جهنگي (سه مين) ڪوڙا؟ يان ده بن (ڪيسان) ي شاگرد ي محمدي ڪوٺي هه نه فيه بي؟ يان ده بن (ڪيسان) ي سهر ڪي پاسه وانه ڪاني موختاري سه قه ي بي؟ يان هر خودي (موختار) ه، چونكه به (ڪيسان) بانگ ده ڪرا و ناسناوي (ابوعمره و ابو اسحاق) بي؟ (الملك و النحل/ ۱۳۳).

(فیرقه‌ی کیسانی): بریتیه له تاقمێک شیعە‌ی زێده‌پۆ (الغلاة) و له‌ دین ده‌رچوو، موختاری سه‌قه‌فی یه‌که‌مین که‌س بوو بیری مه‌هدیایه‌تی له‌ که‌سایه‌تی محمەدی کوپی هه‌نه‌فیه‌دا زه‌ق کرده‌وه و ناسناوی (مه‌دی) به‌سه‌ردا بپی، هه‌روه‌ها بیری (بداء) واته‌ که‌شف و بینینی پێشی به‌کاردێنا، له‌ ساڵی ۶۷ی کۆچیدا و که‌مێک پێش کۆژرانی ئەم (بیره‌)ی لێ بڵاوبۆوه، جێی باسه‌ بیری (به‌دائه) و که‌شف و پێشبینی سه‌ره‌تا له‌لایه‌ن پافیزه‌کانه‌وه به‌کارده‌هێنرا و پاش ئه‌وانیش موختار پڕوپاگه‌نده‌ی بۆ ئەم بیره‌ چه‌وته ده‌کرد، موختار پێشبینی سه‌رکه‌وتنی هاوه‌له‌کانی ده‌خسته‌ پوو، کاتێک ده‌شکان و ده‌دۆپان، ده‌یگوت: خوا بۆی ده‌رخستبوو، ئەم بیره‌ شه‌یتانیه‌ پایه‌ و پێگه‌ی پێدایوو و له‌ کاتێکه‌وه بۆ کاتێکی تر پاکانی ده‌گۆڕین، زیاد له‌مه‌ش له‌ پواڵه‌تدا خۆی وه‌ک پێغه‌مبه‌رێک نیشانداده‌، بیری داهێنانی (ته‌خت و تاراج)یشی ده‌خسته‌ پال ئیمامی عه‌لی رضی الله عنه و چه‌ندین بیر و پای تری هه‌لبه‌ستراوی دیکه‌شی بڵاوده‌کرده‌وه.^۱

بیروباوه‌پی (کیسانییه‌) له‌ تونێله‌ تاریکه‌که‌ی شه‌یتانه‌وه فراژوو بوو و بڵاوبۆوه، ئیمامه‌تی محمەدی کوپی عه‌لی ناسراو به‌ ئیبن له‌نه‌فیه‌یان پاگه‌یاند به‌ پاساوی نه‌وه‌ نه‌و له‌ (بصره‌) ئالای داوه‌ته‌ ده‌ست موختار، بیری ته‌ناسوخ و ئالوگۆپی پۆحه‌کانیان بڵاو کرده‌وه، ده‌یانگوت: ئیمامه‌ت بۆ عه‌لی هاتوو، پاش ئه‌و بۆ هه‌سەن و ئیبنجا بۆ حوسێن و دوا‌ی ئه‌ویش بۆ محمەدی کوپی هه‌نه‌فیه‌، واتای ئەمه‌ نه‌وه‌یه‌: پوحی خودا هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی پێغه‌مبه‌ر (ﷺ)، پوحی پێغه‌مبه‌ریش (ﷺ) هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی عه‌لی، پوحی عه‌لیش هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی هه‌سەن، پوحی هه‌سەنیش هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی حوسێن، پوحی حوسێنیش هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی ئیبن له‌نه‌فیه‌، ه‌ی ئه‌ویش هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی ئه‌بوهاشمی کوپی‌ه‌وه.^۲ ده‌ریاره‌ی ئیبن له‌نه‌فیه‌ زۆریان زێده‌پۆیی ده‌کرد و ده‌یانگوت: ده‌وره‌ی هه‌موو زانسته‌کانی داوه‌و

۱- الفرق بين الفرق ص: ۵۵، ۵۶، دراسات في الامواء والفرق ص: ۲۴۸.

۲- نشأة الحركات السياسية والدينية في الاسلام، د. فاروق فوزي ص: ۱۰۱.

۳- المقالات والفرق ص: ۲۶، الشيعة العربية والزيدية ص: ۲۵۸.

۴- (الملك والنحل ۱/ ۱۳۱).

زانياريه ڪاني ٺاشڪرا و په نهان و ته وای گه ردوون و مروف ده زانیت، پاڙ و زانياريه ڪاني له دوو سهيده ڪه ی پیش خوی واته هه سن و حوسین وه رگرتووه.^١
له راستیدا ئین لهنه فییه: هر گیزا و هر گیز نه یگوتووه من مه دیم و له پاڙ و نهینیه کان ده زانم و دانی به م جوړه زیده پویانه نه ناوه.

ئین سه عد له گیزانه وه یه کیدا که بؤ (نه بولغوریانی مه جاشینی) به رزکردوته وه، ده لی: هه وال گه یشته (محمدي ڪوري هه نه فییه): که نه وان ده لئین (محمد) شتیکی له زانباری په نهان له لایه، گوتی (محمد) هه ستایه سر پی له نیوماندا و گوتی: سویند به خودا، نیمه جگه له م شته ی له نیو نه م دوو له وحه دایه شتیکی زیاترمان له پیغه مبهری خودا (ﷺ) به میرات وه رنه گرتووه، ئینجا گوتی: خودایه جگه له م لاپه په یه که به ده سکی شیره که مه وه یه، پرسیارم لیکرد: نه م لاپه په چی تیدا نوسراوه؟ گوتی: (مَنْ أَحَدٌ حَدَّثَا، أَوْ أَوَى مُحَدَّثًا).^٢

(محمد) له وه لامي هیندیک پرسباری پیاویک که ده ربارهی هیندیک شتی نهینی بؤی دروست ببون گوتی: دواي نه مه: له م جوړه قسه و باسانه دوریکه ونه وه، ده نا شوپه یی و نه نگي یه بؤ نیوه خو به م شتانه وه خه ریک ده کن، ده ست بگرن به قورپانی پیروزه وه، پیشیناننان به هو ی قورپانه وه پیگه ی راستیان گرت بهر، دوا که سی نیوه ش هر به هو ی نه و - قورنان - وه پیگه ی راست ده گرتنه بهر.^٣

موختار له بهر چهنده هو یه کی سیاسی په واجی به بیری مه مدياتی محمدي ڪوري هه نه فییه داوه، واته نه و ویستویه تی به ناوی نه وه وه حوکم بگیزیت و به س و یه کتوز به شداری پیته کات، کاتیک ئین لهنه فییه ویستی به ره و (کوفه) بجیت، نه م هه وال گه یشته موختار و زوری له بهر دل گران بوو، گوتی: مه دی نیشانه یه کی هه یه، نه و دیتنه نیو شاره که تانه وه، پیاویک له نیوه به شیر لیتی ده دا، به لام شیره که نایب ریت و زیانی پی ناگه یه نی، نه م نه خشه یه گه یشته وه به ئین

١- هه مان سرچاره.

٢- الشيعة العربية و الزيدية ص: ٢٥٨.

٣- الطبقات (٧٠/٥).

لحه نه فییه، نه ویش نه چوو و له جیگای خۆی مایه وه.^۱
 کثیر عزه ی شاعیر ده باره ی ئین لحه نه فییه گوتویه تی:

الا إن الأئمة من قریش ولاة الحق أربعة سواء
 علي و الثلاثة من بنیه هم الأسباط ليس بهم حنفاء
 فسبط سبط إيمان و برّ وسيط غيبته كربلاء
 وسيط لا تراه العين حتى يقود الخيل يقودها لواء
 تغيب لا يرى عنهم زماناً برضوى عنده غسل وماء.^۲

**شه شه م: بزوتنه وهی عه مری کوری سه عیدی کوری عاص (الاشرق) و
 کوژرانی.**

به پێی برپاره کانی کۆنگره ی (جاییه)، ده بوايه دوا به دوا ی مه پوانی کوپی حه که م
 و خالیدی کوپی به زید. عه مری کوپی سه عیدی نه شره ق پۆستی حوکمرانی
 وه بریگری، به لام مه پوان حیسابی بۆ عه مر نه کرد و له حالێ حه یاتیدا به یعه تی بۆ
 هه ردوک کوپه که ی خۆی عبدالملك و (عبدالعزیز) پێکخست، ئه م په فتاره ی
 (مه پوان) ئاگری پفی له ده روونی عه مردا هه لایساند، به لام خالید نه یکرده خه م و
 مه راق و پووی له لێکۆڵینه وه ی زانست کرد، به تاییه تی زانستی کیمیا گه ری.^۳

سه ره تای سالی ۶۹ ی کۆچی عبدالملك به مه به سستی گه مارۆدانی زوفه ری کوپی
 حاریس به خۆی و به سوپا که یه وه به ره و (قه رقیسیا) به پێکه وت، عه مری کوپی
 سه عیدی به سه ر (دیمه شق) وه به جێه یشت، هه ر که عبدالملك ده رچوو، عه مر
 دیمه شقی پاوان کرد و خۆی تیدا دامه زراند و ده سستی به سه ر به یتولماله دا گرت.

به پێی گێڕانه وه یه کی تر: کاتێک عبدالملك به ره و (قرقیسیا) به پێکه وت عه مریشی
 له گه لدا بوو، به له شه ودا هه لی قۆزته وه و به خۆ و به ژماره یه کی زۆره وه جودا

۱. سیر اعلام النبلاء (۱۱۸/۴).

۲. مه مان سه رچاوه (۱۱۲/۴).

۳. تاریخ خلافة بني أمية، بنیه عاقل ص: ۱۵۲.

ٻڙهه و بهرهو (ديمه شق) گهرايهوه، (عبدالرحمن ي ڪوري نوم حهڪه مي سهقه في) والي ديمه شق ههلات و عهري ڪوري سهعيد چوهه نيوپوهه و دهستي بهسهر خهزئنه ڪانيدا گرت،^١ عهمر له دو (عبدالرحمن) ي نارد، بهلام لهوي نه مابوو، فهرمانيدا خانوهه ڪهي بروخيئري، خهك ڪڙٻوهه و عهمر چوهه سهر (مينبهه) و سوپاس و ستايشي خوداي ڪرد و گوتي: نه ي خهلڪينه: هر كه سايه تيه ڪي قورپه يشي له پيش مندا چوويته سهر نه م مينبهره، پئي وابووه بهه هشت و ئاگري ههيه، ڪي فهرمانبهرداري بي دهچيته بهه هشت، ڪي ياخي بي دهچيته دوزهخ، من هه والتان پي دهدهم: بهه هشت و دوزهخ هي خودان و هيچ ڪاميڪيان هي من نين، من ته نها نهوم لهسهر شانه: به يه ڪساني يه ڪي چاڪ و به خشيني تيرو ته واو پهفتارتان له گهل بکه م.^٢

سپيڏهي بهياني نهو شهوه: عبدالملك دهرياره ي عهمر پرسياي ڪرد، زوري ليگه پان نه ياندوزيهوه، يه ڪسهر بهرهو (ديمه شق) گهرايهوه، ته ماشاي ڪرد عهمر خوي تيدا مه لاس داوه، جهنگ و پيڪه لشاخان دهستي پيڪرد، (١٦) پڙي خايند نه نجامي نه بوو،^٣ عبدالملك ته ماشاي ڪرد عهمر خوي له قهلايه ڪي پتهوي پڙمي دا مه لاسداوه به زيني نه سته مه، ناچار داواي له عهمر ڪرد. ناشتي بکه ن و شه پ رابگرن.^٤

١ — مهرجه ڪاني (عهري ڪوري سهعيد ي ڪوري عاص): بهم شيويهه بوون:

— دهبي پڙستي (خيلافهت) دواي عبدالملك بڙ عهمر بي.^٥

— دهبي له گهل هه رڪاربه دهستي ڪي عبدالملڪدا ڪاربه دهستي ڪي عهمرش هه بيت و له هه موو ڪاروباري ڪي گه وره و بچوڪدا پاوڙي پي بڪات.^٦

— دهبي عهمر به سهريه رشتياري (ديوان) و (بيت المال) دامه زريني.^٧

١- البداية و النهاية (١١/١١٤).

٢- هه مان سهراوه (١١/١١٥).

٣- هه مان سهراوه.

٤- الامويون، للوكيل (١/٣٦٩).

٥- الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ٨٥.

٦- تاريخ خليفة، نقلا عن الدور السياسي لأهل اليمن ص: ٨٥.

لەلايەكى تەرەو كەتتەبەكانى مېژوو ژمارەيەك ھۆكاريان باسكردوون، بۆ قبولكردنى ئەم مەرجانەى عەمر لەلايەن (عبدالملك) ەوہ:

أ — دابەشبوونى ھۆزى (كەلب) ى خاوەن ھىز و كاريگەرى سياسى، بەسەر عبدالملك و عەمردا، برا كوزى ئەم ھۆزە زيانى گەورەى بۆ ھەردولا تىدايە و بەرژەوہندى (كەلب) یش دەخاتە خەتەرەوہ، ئەمە ھۆيەكى سەرەكى بوو بۆ ئاشتى.^۱

ب — دەستبەسەرداگرتنى ديمەشقى پايتەخت لەلايەك و زەوتكردنى (بەيتولمالە) و (ديوان) كە بە دوو شارەگى ژيانى و پاكىشانى پشتيوانان دادەنران بۆ دەولەتى ئومەوى لەلايەن (عەمرى ئەشرەق).

ج — مانەوہى زۆربەى ھىزە يەمانىەكانى تىرى شام بەبىلايەنى و دوورە پەريزى يان، واىكرد بېريارى پەسمى ئاشتى بە دەستى خودى ھۆزى (كەلب) بىت.^۲

د — دەرکەوتنى بزوئەوہى عەمرى ئەشرەق وەك زلھەيزىكى سەريازى و پشتيوانى لىكردنى لەلايەن دانىشتوانى (ديمەشق) و عبد الله ى كوپى كرىزى قەسرى ى سەرۆكھۆزى (بەجیلە) بەخۆى و ھۆزەكەيەوہ.^۳

ه — دەشگونجى بۆيە عبدالملك لەگەل عەمر پىكەوتبى، تا كىشەكە بە ئاشتى چارە بكات و دوايەش لەگەل سەرۆكھۆزەكانى شام پىك بىت و (عەمرى كوپى ئەشرەق) یش بەھەرچۆرێك بىت لەنتوبەرى.^۴

۲ — عبدالملك و ئاپاكى كردن لەگەل عەمرى كوپى سەعیدی پورزاي:

دواى تىپەپىنى (۴) پۆژ بەسەر پەيمانى ئاشتى و ھاىتەوہى عبدالملك بۆ نىو (ديمەشق)، عبدالملك بە دواى عەمرى دا نارد بىتە لای، پاشنىوہپۆ عەمر خۆى

۱- أنساب الأشراف (۱۳۹/۴).

۲- نهاية الأدب (۱۰۲/۲۱)، الدور السياسي لأهل اليمن من: ۸۶.

۳- الدور السياسي لأهل اليمن من: ۸۷.

۴- ھەمان سەرچاوە.

۵- الكامل في التاريخ، نقلًا عن الدور السياسي لأهل اليمن من: ۸۷.

زړېږي شکرد و شيري له كالان دهر كيښا، هه ستايه سهر پي و به سهر پايه خه كه دا هه له نكوت، ژنه كه ي و نه وانه ي له لاي بوون، گوتيان: ئيمه به باشي نازانين بچيته لاي عبدالملك، به لام به قسه ي نه كردن، به خو و به (١٠٠) كويله ي تايبه تي خو يه وه به پي كه وت، عبدالملك فهرمان ي به پوله و نه وه كاني (مه پوان) كرد بوو يينه دهر وه ي، به دهر گاوانه كه ي گوتبوو: كه (ئين سهر عيد) به تهنيا بنيريته ژوره وه و دهرگا دابخات، عمر له دهرگا ناوا بوو و دهرگا كان داخران، له عبدالملك نزيك بووه، پيشوازي ليكرد و له سهر قه نه فهداينيشاند، پاشا ناخاوتنيكي دور و دريژ، عبدالملك گوتي: هو كوپه شيره كه ي لي وهرگرت، ماوه يه ك گفتوگويان كرد، ئينجا عبدالملك پويي ئيمانداران. پتي گوت: به تهماي قسه م له گهل بكه ي و شيريشت پي بي! . ئينجا كوپريژكه كه شيره كه ي لي وهرگرت، ماوه يه ك گفتوگويان كرد، ئينجا عبدالملك پويي له عمر كرد و گوتي: هو باوكي نومهي به عمر گوتي: له خزمه تدام، نه ي نه ميري ئيمانداران، گوتي: تو كه منت له جينشينايه تي خست و كوده تات به سهر دا كردم، نه و كاته سويندم خوارد: هر كا تي ك بكه ويته به رده ستم و پر به چاوانم بتبينم، ده بي سهر تاپا كوت و زنجيرت بكه م، پوله كاني (مه پوان) گوتيان: دواي نه وه نازادي ده كه ي نه ي نه ميري ئيمانداران؟ گوتي: ئينجا نازادي ده كه م! چون شتي وا له گهل (بابي نومهي به) ده كه م؟!، پوله كاني مه پوان گوتيان: سوينده كه ي نه ميري ئيمانداران به جينگه ي نه، عمر گوتي: نه ي نه ميري ئيمانداران سوينده كه به جينده گه ي نم، عبدالملك كوت و زنجيريكي له ژيړ پايه خه كه ي دهره يينا و بوي هه لدا، ئينجا گوتي: هو كوپه! زنجيري بكه. كوپه كه كوتوزنجيري كرد، عمر گوتي: نه ي نه ميري ئيمانداران توخوا كا تي ك دهمبه نه دهره وه و له بهر چاوي خه لك لي م بكه نه وه گوتي: نه ي بابي نومهي به له كاتي سهره مه رگدا ده ته وي مه كر و فيل بكه ي؟ نا به خوا. نامانه وي له بهر چاوي خه لك لي م بكه ي نه وه، ده بي كوتوزنجيره كه ت به نازار و نه شكه نجه وه لي داما لين،

ئينجا عبدالملك به هه ردوك چه په لوكي پري دايه و پايكيښا، به جوريك ده موداني به قه نه فكه كه وت و دداني پيشه وه ي شكاند، عمر گوتي: نه ي نه ميري ئيمانداران

توخوا با له‌مه‌ گه‌وره‌تر نه‌شکێت، عبدالملك گوتی: به‌ خوا نه‌گه‌ر بزانی تۆ بمینی و وه‌فادارم بی و قورپه‌یش ناشت و ته‌با بکه‌ی ئازادته‌ ده‌که‌م، به‌لام دوو پیایوی وه‌ک منوتۆ له‌ ولاتی‌که‌دا پێکه‌وه‌ کۆنابنه‌وه‌ به‌لکو یه‌کیکیان نه‌وی تریان ده‌رده‌کات.^۱

له‌ گێڕانه‌وه‌یه‌کی تردا هاتوه‌:

عبدالملك عبدالعزيزی برای پاسپارد، تا له‌ نوێژی عه‌سه‌ ده‌گه‌پێته‌وه‌ بیکوژیته‌، گه‌پایه‌وه‌، بینی نه‌یکوشتوه‌، سه‌رکۆنه‌ی عبدالعزيزی کرد و جنیوی به‌خۆی و به‌ دایکی گوتن هه‌یه‌که‌یان له‌ دایکێک بوون، عبدالعزيز گوتی: خودا و خزمایه‌تی به‌ گژدا کردم چونکه‌ دایکی پوری عبدالملك بوو و خوشکی مه‌پوان بوو، ئینجا عبدالملك گوتی: هۆ کوپه‌! نه‌سه‌ره‌ نێزه‌م بۆ بێنه‌، بۆی هێنا، پایوه‌شاند و لێیدا، به‌لام سوودی نه‌بوو، ئینجا ده‌ستی له‌ بازۆله‌ی عه‌مه‌ وه‌شاند، زانی زۆی له‌به‌ره‌ و پێکه‌نی و گوتی: خۆ زۆپۆشه‌، که‌واته‌ خۆت ساز کردوه‌، هۆ کوپه‌ شیرکه‌ بێنه‌، شیرکه‌ی هێنا، ئینجا فه‌رمانیدا عه‌مه‌ بخڕێته‌ زه‌وی، له‌سه‌ر سنگی دانیشته‌، سه‌ری به‌ی و ده‌یگوت:

يا عمرو إن لم تدع شتمی و منقصتی أضربک حیث تقول الهامة اسقونی

ده‌ست و په‌نجه‌کانی له‌ خوێند شه‌لال ببون و خوێنیان لێ ده‌تکا، باسکه‌کانی شۆرپیونه‌وه‌ و له‌ره‌له‌ریان ده‌کرد، سام گرتبووی و نه‌یده‌توانی له‌سه‌ر سنگی پاست بێته‌وه‌، ئاماده‌بوان هه‌لیانگرت و له‌سه‌ر قه‌نه‌فه‌که‌ی خۆی دایانیشاند و ده‌یگوت: به‌ر له‌مه‌ شتی ئاوام نه‌دیبوو، هاوده‌می دنیا بوو، خاویاری دوا پۆژ نه‌بوو، ئینجا سه‌ره‌که‌ی دا به‌ عبدالرحمن ی کوپی ئوموچه‌که‌م. ئه‌ویش بریدی ده‌ره‌وه‌ و له‌به‌رامبه‌ر خه‌لک پاینواند، عبدالعزيزی کوپی مه‌پوان توره‌که‌یه‌ک پاره‌ی هه‌لگرت و چوو ده‌ره‌وه‌، ده‌می کیسه‌که‌ی کرده‌وه‌ و به‌نیۆ خه‌لکی دا هه‌لدا، ئه‌وانیش فه‌رمانیان له‌سه‌ر کرد، گوتراوه‌: پاشان پاره‌که‌ بۆ به‌یتولمال گێڕدراوه‌ته‌وه‌،

ده شگوتري: ڪاتيڪ عبدالملك بڻ نويڙي عه سر در چو، ٺه بو زوعه يزه عه ي ڪڙيله ي
سه رپه رشتي ڪوشتن ي عه مري ڪردووه.^۱

به م شيوه يه عبدالملك خڙي له مه ترسي مونافيسيڪي به هيڙي پڙگار ڪرد و گوڙي
به په يمان و په يمانشڪيڻي نه دا، ناپاڪي ڪرد، خويني پشت، له پڻاوي گه يشتن به
ده سه لات عه مري ڪوري سه عيدي پورزاي ڪوشت، موسعه بي ڪوري زوبيري يه ڪه
خوشه ويست و هاوپتي خڙي له نيو برد، عبدالله ي ڪوري زوبيري باشتري ڪه سي سر
زه وي ٺه و زه مانه ي خڙي گوته ني ڪوشت.

جهوتهم: ناشتي عبدالملك له گهل (پڙم) و ته نگهه لچيني به
(جه راجيمه).

به رپه چاو ڪردني پشيو ي و نالوڙي زڏي نيو قه له مڙه وي ده سه لاتي ٺومهي،
عبدالملك به ناچاري ناشتينا مه يه ڪي له گهل (پڙم) مڙ ڪرد، به پتي ٺه مه:

- ده بي ده وله تي عبدالملك سالانه (۳۶۵) هه زار پارچه زير و (۳۶۰) ڪڙيله و
(۳۳۰) ٺه سبي په سه ن بدا به (پڙم).

- ده وله تي ٺومهي و ده وله تي پڙم باج و ده رامه تي (قوپرس و ٺه رمينيا) به
يه ڪساني به سه خوياندا دابه ش بگه ن،^۲ عبدالملك ژماره يه ڪ بارمه ي ليگلدا نه وه و
له (به عله به گ) داينان،^۳ له به رامبه ر ٺه مه دا ده بي (پڙم) (جه راجيمه) بڪيشي ته وه
نيوه پاستي ٺيمپر اٿوريه تي بيڙه نتي.^۴

عبدالملك ناشتي (جه راجيمه) ي له چي اي (الڪام) قبول ڪرد و، ٺاماده بو هه موو
پڙڏانتي ڪي هه يني (۱۰۰۰) ديناريان بداتي.^۵

۱ - البداية و النهاية (۱۱۹/۱).

۲ - الفتوح البيزنطية ص: ۱۵۸، الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۹۰.

۳ - فتوح البلدان (۱۹۰/۱).

۴ - فتوح البلدان (۱۹۰/۱)، الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۹۰.

۵ - أنساب الأشراف (۳۰۰، ۲۹۹/۵)، الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۹۰.

هێنده‌ی نه‌خایاند هه‌لی وه‌رگرت و خۆی مه‌ترسی (جه‌پاجیمه) پزگار کرد، دوا‌ی نه‌جامدانی په‌یمانی ناشتی له‌گه‌ڵیان، یه‌ك له‌ سه‌رکرده‌کانی خۆی به‌ ناوی سه‌حیمی کۆری موهاجیری بۆ لای سه‌رۆکی (جه‌پاجیمه‌کان) نارد، متمانه‌ی ته‌واوی پێکرد، به‌ هه‌یزێکی گه‌وره‌ی سه‌ربازی یه‌وه که بۆ نه‌م کاره پێکی خستبوو لێی نزیک بۆوه به‌ره‌نگاریان بۆوه، له‌ نه‌جامدا سه‌رکرده‌که‌یان کوژرا و هاوه‌له‌کانی هه‌لاتن و نه‌وانه‌ی به‌جێمان چه‌پاله‌دران و کۆیله‌کان گه‌پانه‌وه لای گه‌وره‌کانیان و پیشه‌وه‌ر و جوتیره‌کانیشی بۆ سه‌ر گونده‌کانیان گه‌پانه‌وه.^۱

وه‌ك ده‌رده‌که‌وێ نه‌م پێکه‌وتنه‌ی عبدالملك له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تی بێزه‌نتی هێنده‌ی نه‌خایاندووه، چونکه (پۆم) په‌یمانه‌که‌یان شکاند، هه‌روه‌ها عبدالملك، توانی (ئێبن زوبیڤر) له‌نیۆبه‌ریت و ده‌وله‌تی ئیسلامی بکات یه‌ك و خۆیشی تاکه سه‌رکرده‌ بێ، نه‌م سه‌رکه‌وتنه‌ی هانیدا بیر له‌ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی بێزه‌نتی یه‌كان بکاته‌وه که به‌رده‌وام سه‌ره‌تاته‌کی سه‌ر سنوری جیهانی ئیسلامیان ده‌کرد، ساڵی ۷۲ی کۆچی (محمدی کۆپی مه‌پوان)ی برای^۲ بۆ سه‌رکرده‌ایه‌تیکردنی هه‌رشه‌کان دیاریکرد و له‌ ساڵی ۷۴ی کۆچیدا ده‌ستی به‌ هه‌رشکرد.^۳

هه‌شته‌م: (زوفه‌ری کۆری حاریسی کیلابی).

قه‌یسه‌ هه‌واداره‌کانی (ئێبن زوبیڤر) دوا‌ی جه‌نگی (مه‌رج پاهیت)یش به‌رده‌وام بوون له‌ سه‌ر بیری تۆله، زوفه‌ری کۆپی حاریس یه‌کێک بوو له‌ سه‌رکرده‌ به‌هه‌یزه‌کانی ئه‌و هه‌زه، به‌خۆ و به‌ هه‌زی قه‌یسه‌وه له‌ (قه‌رقیسا) خۆیان مه‌لاس دابوو، نه‌م شاره‌یان کردبووه و یستگه‌ی هه‌رشه‌کانیان بۆ سه‌ر هه‌زی که‌لب، له‌ سه‌ر ناوچه‌ سنوریه‌کان، عبدالملك به‌مه زۆر ته‌نگاو بوو، ئه‌و که به‌ نیاز بوو ته‌واوی ناوچه‌کان له‌ ژێر ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تی (ئێبن زوبیڤر) ده‌ریڤێتی، به‌تایبه‌تیش (عێراق) که

۱- انسابق الاشراف (۳۰۱/ه).

۲- الکامل لابن الاثیر، نقلًا عن الدور السياسي ص: ۹۲.

۳- هه‌مان سه‌رچاوه (۸۴/۳).

موسعه بي ڪوپي زويٽر ڪوڪي تيڏا ده گيڙي، بويه بپرياريدا پيش ٿوهي هيچ ڪام له بهرنامه ڪاني دهست پي بڪات ده بي هيرش بڪاته سهر (قهرقيسيا) و خوي له مهترسي (زوفر) پزگار بڪات، ٿوه سوپايهي بؤ هيرشڪردنه سهر موسعه بي سازڪردبوو پوي پي بهرهو (قهرقيسيا) وهريگيڙا، پيشهڪي گه مارويڏا، بهلام پياوه ڪاني (زوفر) دهستپيشخري هيرشيڪي پالوانانهيان ڪرده سهر سوپاڪهي عبدالملك، عبدالملك بهم هيرشهيان سهرسام بوو وگوتي: دهك خودا پياواني (موزه) له پهحمهتي خوي دهرڪا!، بهخوا شه لهگه ل ڪردنيان داماي به دواويه وازليهنانيان داخ و حهرهت و مهراقه!.

عبدالملك پهناي بؤ ناشتي برد، نامهيهڪي بؤ (زوفر) نارد، داوي ليڪردبوو گويڙايه ل و فرمانبهرداري دهنه به پيچهوانهوه توشي مهترسي دهبيت، داوي ههلدانتيڪي زور و ٿاخواستنيڪي دور و دريڙ (زوفر) وهلامي داواڪهي به ٿري بهلي دايهوه، بهمهريڪ ههلزاردن بهدهست خوي بي: يان وهك دلسوزيڪي (ٿين زويٽر) دهميٽيهوه، يان دهچيٽه پال عبدالملك، عبدالملك پازييوو و بپرياريدا (زوفر) و (موزهيل) ڪوپي، كه سهرڪردهي سوپاڪهي بوو و تهواوي لايهنگرانيان و چهپاله بدات و داوي ٽولهي خويني پڙاو و مالي لهنيوبراويان لي نهڪاتهوه، بهلڪو لهگه ل ٿههشدا عبدالملك مال و پارهيهڪي زوري دا به (زوفر) تا بهسهر خوي و قهيسيڪانيدا دابهش بڪات، ٿينجا ڪوتايي ٿه ڪارهيان به نهجامداني هاوسهريگري هينا لهنيوان موسلمهي ڪوپي عبدالملك و پهبابهي ڪچي زوفر ڪوپي حاريسي ڪيلابي، (زوفر) فرماني به (موزهيل) ڪوپي ڪرد بجيٽه پيزي سوپاڪهي عبدالملك كه بؤ هيرشڪردنه سهر موسعه بي ڪوپي زويٽري پيڪخشتهوه، چونكه (موزهيل) وهك خوي بهيعهتي (ٿين زويٽر) له ٿهستودا نيه).

عبدالملك بهرنامهي دانا بؤ بهديهتاني هاوسهنگي له نيوان ههردوك هوزي يهمني و قهيسي، سهرڪرده و كهسايهتي ههردوك لاي به تهرازو له خوي نزيڪ ڪردنهوه، له هوزي (قهيس) ٿهه جوڙه كهسايهتيانهي له خو نزيڪ ڪردنهوه:

۱. الڪامل في التاريخ (۶۱/۳).

۲. هه مان سهرچاوه (۶۲/۳).

زوفەری کۆپی حاریسی کیلابی، ھوزەیلی کۆپی زوفەر، کەوسەری کۆپی زوفەر، مەسەدەیی فەزاری، ژمارەییەکی تریش.

لە ھۆزی (یەمانی)یش ئەم کەسایەتیانەیی لە خۆی نزیک کردنەو: ھەسسانی کۆپی مالیکی کەلەبی، پوھی کۆپی زەنباعی جوزامی، پەجانی کۆپی ھەياتی کیندی، ژمارەییەکی تریش.

ھاوسەنگی تەواوی لەنێو ئەم دوو ھۆزە گەورەیی شامدا پارگرت لە تەواوی کۆپ و کۆبوونەو و ئەنجامدانی کارەکانیدا، بە زۆری کاربەدەستی نێو شارەکانی لە ھۆزی قەیسە دادەمەزراندن، و کاربەدەستی سەرگوند و لادیکانیشی لە خەڵکانی ھۆزی یەمانی دادەتان. و ھەرەھا.

نۆیەم: زەھوتگردنی (عیراق) و کۆتایی ھینان بە موسەبەیی کۆری زوبیر:

دوای ئەوێ (ئەبن زوبیر) تەواوی عێراقی خستەوێ ژێر پکێفی دەوڵەتەکەیی خۆی، پووبەپوو بوونەوێ نێوان ئەو و عبدالملك بوو شتیکی چاوەپوانکراو و ھەتە، عبدالملك پاش پاوێژکردنی بە دەست و پێوەندەکانی، بپاریدا بە سەرکردایەتی خودی خۆی ھێرشێکی گەورەیی سەربازی بکاتە سەر موسەبەیی کۆری زوبیر، ھەندیک پاوێژکار پایان وابوو خۆی لە شام بمینیتەو و یەکیک لە کەسوکاری نزیکی سەرکردایەتی سوپاکە بکات، ھەندیک تریش پایان وابوو خودی خۆی بەم کارە ھەستە، خۆشی ئەم پایەیی دووھەمی ھەبوو و گوتی: ئەم کارە گرنگە تەنھا بە کەسایەتیەکی قورەیشی خاوەن بیروپای پەسند پادەپەپێ، لەوانەییە کەسیک بنێرم ئازا بیت، بەلام خاوەن پانەبیت، من شارەزای تاکتیکەکانی جەنگم، لەشەرە شێرو شیربازیشدا شارەزام ئەگەر پێویست بکات، موسەب ئازایە و پەرەردەیی نێو بنەمالەییەکی بەغیرەتە، بەلام لە تاکتیکە جەنگ نازانی و خەڵکانیکیشی لەگەڵ دژو پێچەوانەیی دەجولینەو، بەلام من خەڵکانیکم لە پەشتە دڵسۆزیم بۆ

ده‌نوینن سالی ۷۱ی کۆچی و دواي تېپه‌پینی (۴) سال به‌سەر له‌نیوچوونی موختار و ده‌سه‌لاته‌کەي، عبدالملك بپاری خۆی ساغ کرده‌وه په‌لاماری عیراق بدات و له‌ژیر ده‌سه‌لاتی (ئین زوبیر)ی ده‌ریبنی، له‌وانه‌یه تا نه‌و ساته وه‌خته تیکه‌له‌چونه‌کانی له‌گه‌ل ئین زوبیر له‌ عیراقدا شیوه نه‌نقه‌ست بووین، چونکه تا پایه‌کانی حوکمرانی له‌ شام نه‌چه‌قاندن نه‌یویستوه به‌ره‌و عیراق به‌پێ بکه‌وی، نه‌م سالانه‌ی به‌پێ کردن تاوه‌کو پێویسته‌ بتوانی نه‌م نامانجه‌ بپێکی، هه‌روه‌ها کێشه‌کانی خۆی له‌گه‌ل زوفه‌ری کوری حاریسی کیلابی چاره‌سەر کردن که خۆی له‌ (قرقیسیا) دامه‌زراند بوو، ده‌سه‌لاتی ئومه‌وی له‌ ته‌واوی جزیره پیلێژ کردبوو، عبدالملك به‌ لی‌زانی و سیاسه‌تی به‌هیزی کێشه‌ی (زوفه‌ری) ناشتیانه چاره‌سەر کرد، به‌م شی‌وازه کێشه‌ی (قرقیسیا)ی کۆتایی پێهێنا، که ماوه‌ی هه‌وت سال بوو وه‌ک دپکێک له‌ چاوی ده‌وله‌تی ئومه‌وی هه‌له‌چه‌قیبوو، نه‌م کێشه‌ی ناشتیانه چاره‌ کرد و ده‌سه‌لاتی له‌ هه‌ریمی (جزیره) جێگیر کرده‌وه،^۲ هه‌ر له‌م چه‌ند ساله‌دا خۆی له‌ عه‌مری کوری سه‌عیدی گه‌وره‌ خۆپه‌پیشکه‌ری سامناکی پزگار کرد و گرتی و کوشتی.^۳

کاتێک ویستی به‌ره‌و عیراق به‌پێکه‌وی، خوا حافیزه‌ی له‌ عاتیکه‌ی کچی په‌زیدی کوری معاویه‌ی هاوسه‌ری کرد، عاتیکه‌ گریاو کاره‌که‌ره‌کانیاش له‌گه‌لی گریان، عبدالملك گوتی: خودا(کثیر عزة) بکوژی، ئیستا هه‌رده‌لێی چاوی لی‌مانه‌ و ده‌لی:

إذا ما اراد الغزو لم يثن همه حِصانُ عليها عقد در یزینها
نه‌ته‌ قلما لم تر النهي عاقه بکت و بکی مما عناها قطينها^۴

ئینجا عبدالملك به‌ خۆی و به‌ سوپاکه‌یه‌وه به‌ په‌له‌ په‌له‌ به‌ره‌و عیراق پۆی، محمدی کوری مه‌روانی برای کرده‌ پێشه‌نگی سوپاکه‌ و له‌ (مه‌سکه‌ن) بارگه‌یان

۱- الكامل في التاريخ (۵۱/۳).

۲- هه‌مان سه‌رچاوه (۵۹/۳).

۳- الكامل في التاريخ، نقلًا عن العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص: ۵۰۱.

۴- البداية و النهاية (۱۱/۱۱).

۵- الكامل في التاريخ (۵۱/۳).

خست، موسعەب هەوالی بە پێکەوتنی (عبدالملك)ی پێگە‌یشت، سوپاکە‌ی پێک‌خست و ئیبراهیمی کوپی ئە‌شته‌ری کردە پێ‌شه‌نگی سوپاکە و لە (ئە‌جمیرا) بارگە‌ی خست.^۱

ئینجا عبدالملك دە‌ستی بە نامە‌ ناردن کرد بۆ سەرۆک‌هۆ‌زه‌کانی عێ‌راقی نیو سوپاکە‌ی موسعەب، بە‌ئێ‌نی مۆ‌ژدە‌ی خۆ‌شی دە‌دانی له پله و پایە و مال و سامان.

ئیبراهیم کوپی ئە‌شته‌ری سەر‌کرده‌ی پێ‌شوری سوپاکانی موختاری سە‌قه‌فی و پێ‌شه‌نگی ئێ‌ستای سوپاکە‌ی موسعە‌بیش نامە‌یه‌کی له‌ لایە‌ن (عبدالملك) ه‌وه بۆ هات، نامە‌کە‌ی بە مۆ‌ر‌ک‌راوی و نه‌ک‌راوه‌یی هە‌ل‌گرت و دایە دە‌ست موسعەب، موسعەب گوتی: چی تێ‌دایه؟، گوتی: نه‌م‌خوێ‌ندۆ‌ته‌وه، موسعەب خوێ‌ندیه‌وه، دە‌بینی بانگی ده‌کا بۆ لای خۆ‌ی و بە‌ئێ‌نی دە‌داتی هە‌ری‌می عێ‌راق بە ئە‌وه‌ ده‌سپێ‌ری و ده‌یکا بە والی، (ئێ‌ین لئه‌شته‌ر) گوتی: بە‌خوا عبدالملك ئە‌وه‌نده‌ی له من نا‌هو‌مێ‌ده له کە‌سی تر هێ‌نده ه‌ومێ‌د ب‌راو‌نیه، ب‌زانە نامە‌ی بۆ هە‌موو ها‌وه‌له‌کانت نارد‌وه، ده‌رباره‌ی ئە‌وه‌ سەرۆک‌هۆ‌زانە بە قسە‌م ب‌که، با له ملی هە‌موویان ب‌ده‌م، موسعەب گوتی: کە‌واته د‌وای کوشتنیان هۆ‌زه‌کانیان د‌ل‌سۆ‌زیمان بۆ نا‌نوێ‌نن، (ئیبراهیم) گوتی: بە ئاسن دایان ده‌مرکێ‌نم، بیا‌ننێ‌ره بۆ کاخی کيسرا و به‌ندیان ب‌که، له‌جێ‌ی ئە‌وان وه‌کیل داینی بە‌سه‌ر هۆ‌زه‌کانیان‌ه‌وه، موسعەب گوتی: ئە‌ی بابی نو‌عمان: من ئە‌وه‌ کاره‌ نا‌که‌م و له د‌ژی ده‌وه‌ستمه‌وه، په‌حه‌مه‌تی خودا له ئە‌بو به‌حر ئە‌حه‌نه‌فی کوپی قە‌یس بێ‌ت: که به‌رده‌وام نا‌گاداری ده‌کردمه‌وه له غە‌در و نا‌پاکی خە‌لکی (عێ‌راق)، هە‌ر ده‌لێ‌ی چ‌اوی له‌م بارودۆ‌خه‌ بوو که ئێ‌ستا ئێ‌مه‌ی تێ‌که‌وتووین.^۲

ئە‌مه به‌نێ‌سه‌ت خە‌لکی عێ‌راق سه‌یر‌نیه، تۆ‌ماری ئە‌وان پ‌په له غە‌در و نا‌پاکی و هە‌ل‌وێ‌ست گۆ‌ڕین، به‌ل‌کو (عبدالمل) ر‌ای‌گه‌یاند: که پێ‌ش ئە‌وه‌ی نامە‌یان بۆ ب‌نێ‌ری نامە‌ی ئە‌وانی پێ‌گه‌یشت‌وه،^۳ کار به‌مه‌ گه‌یشت‌بوو ئە‌م نامە‌ گۆ‌ڕینه‌وه‌یه له نه‌ی‌نی ده‌رچ‌وو بوو، کاتێ‌ک موسعەب بانگی موه‌له‌له‌بی کوپی ئە‌بی سه‌فه‌ری کرد ته‌گ‌بیری

۱- تاریخ الطبری (۴۲/۷).

۲- الکامل فی التاریخ (۵۲/۳).

۳- هه‌مان سه‌رچاوه (۵۲/۳).

پي بکات (موهله ب) گوتي: بزانه خه لکي عيراق نامه يان بؤ عبدالملك ناردوه و نه ویش نامه ی بؤ ناردوون، من له خوت دوور مه خه وه، موسعوب گوتي: خه لکي (به سره) نايه ن بؤ جهنگ تا تو نه نيرم بؤ جهنگي (خه واريچ)، ئيستا (خه واريچ) گه يشتونته بازپي (نه هوان)، من پيم ناخوشه عبدالملك به ره و من هاتيبت و به گزيده نه چمه وه، تو بړو شکاندني نه م کوسپه مني به سه، له کاتي نامه و نامه کاري عبدالملك و عيراقيه کاندا، سهراني سهرکردايه تي سوپاکه ی موسعوب، سوپاي موسعوب يان به جي ده هيشت و په يوه نديان به سوپاکه ی (عبدالملك) وه ده کرد، عبدالملك دواي بينيني بارودوخه که ده يه ويست کيشه که به بي شه پ کوتايي پي بيئي و دوستايه تي و خوشه ويستيه کونه که ی نيوان خو ی و موسعوبی ده کرده پاساو، پياويکي هوزي (که لب) ی ناره لای موسعوب و پي گوت: سه لام له خوارزاکه ت بکه چونکه دايکي موسعوب (که لبی) بوو، پي بلې: با واز بيئي له بانگه شه کردني خه لک بؤ لای براکه ی، منيش واز دينم له بانگه شه کردني خه لک بؤ لای خوم، با کاروبار به ته گير و پاويز بيت، موسعوب پي گوت: به عبدالملك بلې: شير له نيوانماندايه.^۲

ئینجا عبدالملك هوليکي تري دا و محمدی کورې مه پواني برای ناره لا، تا پي بلې: ناموزاکه ت نه مانت ده داتي، موسعوب گوتي: که سيکي وه ک من جگه له هه لويستي سهرکه وتن و زالبوون يان شکان له مه يداني جهنگدا ناوړ له هه لويستي تر ناداته وه.^۴

ئینجا شه پ ده ستي پيکرد، ناپاکي و غدر و خيانه تي خه لکي عيراق ده رکه وت، موسعوب عوتابي کورې وهرقاي بؤ هيمدادي ئيپراهيمي کورې نه شته ر نارد، (عوتاب) له و سهرؤک هوزانه بوو نامه گورپنه وه ی له گه ل عبدالملك دا کردبوو، ئيپراهيم نه مه ی به کاريکي خراپ دانا، گوتي: من پيم گوتي (عوتاب) و هاو

۱- الكامل في التاريخ (۵۱/۳).

۲- تاريخ الطبري (۴۴/۷).

۳- الكامل في التاريخ (۵۲/۳).

۴- تاريخ الطبري (۴۵/۷).

وینەکانی بۆ من مەنیرە، (إنا لله و إنا إليه راجعون)، (عوتاب) لە لای خۆی خەلکی توشی شکان کرد، کاتێک تیکشکا (ئێبن لئەشتەر) ئارامی گرت و لە مەیداندا مایەوه تا کوژرا،^۱ بە کوژرانی (ئێبن لئەشتەر) زیانی گەورە لە موسەب کەوت، چونکە سەرەپای ئازایەتیه کەس، دلسۆزێکی نزیکێ ئو بوو، لەبەر ئەوە کاتێک شەر لە قۆلی موسەب گەرم ببوو و کەوتبوو تەنگانەوه، هاواری کرد: هۆۆ ئیبراھیم! ئیمپۆ ئیبراھیم نیه!^۲ خەلکی عێراق موسەب بیا بە جێھێشت و توشی شکانیان کرد، کار بەوه گەشت جگە لە (۷) کەس، کەسی تری بە دەورەوه نەما،^۳ بەلام بەردەوام پالەوانانە دەجەنگا، لە خوێندا شەلال ببوو، پاشان زیادێ کورێ توبیان لەسەر کۆشکی (دو جەیل)ی دێری (جاثلیق) و لە مەیدانی جەنگدا کوشتی،^۴ لە جەمادی دوووەمی سالی ۷۲ی کۆچیدا، کە ئەم هەوالە گەشتە عبدالملک، ئو گوتی: بینێژن، بەخودا حورمەتی نێوانمان کۆنینهیه، بەلام دەسلالت نەزۆک و بەرھەمی خێری نیه.^۵

بە کوژرانی موسەب جەنگ کۆتایی هات، عبدالملک چوو نێو (کوفە)وه، دانیشتوان بەیعتیان پێدا، عێراق هاتەوه نێو باوەشی دەولەتی ئومەوی، عبدالملک بێشری کورێ مەپوانی برای کردە والی، پێش ئەمە (عێراق) بەجی بێلی سوپایەکی ئامادە کرد بۆ پەلاماری سەر (مکە) و کۆتایی هێنان بە ئێبن زوبیر.

۱ - هۆیه کانی تیکشکانی موسەبی کوری زوبیر:

هۆی زۆر پشکیان هەبوو لە شکانی (ئێبن زوبیر) لە عێراقدا، لەنێو ئو هۆیانەدا:

أ - بەشدار نەبوونی موهەللەبی کورێ ئەبی سەفرە بە خۆی و سەربازانیەوه، ئو جەنگاوەریکی بە جەرگ و شارەزای کاروبارەکانی جەنگ بوو، موسەب لەسەر حەزی خەلکی (بەسەر) بۆ جەنگی (خەواریج)ی نارد، لە کاتێکدا (موهەللەب)

۱- الکامل فی التاريخ (۵۳/۳).

۲- تاریخ الطبری (۴۵/۷).

۳- الکامل فی التاريخ (۵۳، ۵۴/۳).

۴- تاریخ الطبری (۴۴/۷).

۵- هەمان سەرچاوه.

بەمۇسەبى گوتىۋو: لەخۆتم دورۇ مەخەۋە، ئەگەر مۇسەب (مۇھەللەبى) لە خۆى دورۇ نەخستىبايەۋە: سوۋدى زۆرى لە سوپاكەى و توانا و شارەزايى يەكەى ۋەردەگرت.

ب - غەدر و خىانەتى سەرۆكھۆزەكانى عىراقى نىۋ سوپاكەى مۇسەب، ئەم غەدر و خىانەتە بەھۆى: بەلەين و موزدەكانى عبدالمك و نەبوۋنى تواناى سرنج پاكىشانىان لەلايەن مۇسەبەۋە سەرى ھەلدا.

ج - مەست نەكرانى سەران و پياوماقۇلانى عىراق بە بەخشىش و مال و سامان لەلايەن (عبدالله ى كۆپى زۆيىر) ى خەلىفە ۋە، ئەم سەرۆكھۆزانە لەگەل مۇسەبدا ھاتنە (مكە) بەلام عبدالله ھىچى نەدانى.

د - توپە بوۋنى خەلكانى شىيە بە كوزدانى موختار لەلايەن مۇسەبەۋە، شىيە پىي و ابو موختار تۆلەى لە بكوزدانى حوسەين كوردۆتەۋە ۋە ھەموۋيانى كوشتوۋە: بۆيە كاتىك مۇسەب پىكرا، زائىدەى كۆپى عودامە ئەم دەستەۋازەيەى دەرىپى: (الاثارات المختار) واتە: ھاۋار بۆ تۆلە سىنانى موختار!.

ه - شارەزا نەبوۋنى مۇسەب لە بوۋرى نەخشەى سەربازى يەۋە، ھەرچەند دوزمەكانىشى دانىان بە ئازايەتى و پالەۋاننىتى و خۆپاگرى و نەبەزى ئەۋدا دىنا.

و - ماندوۋ بوۋن و شىپرزە بوۋنى سوپاى زۆيىريان، چونكە ژمارەيەك جەنگيان لەنىۋ عىراقدا ئەنجامداۋو، بەلام سوپاى ئومەۋيان ھەساۋە بوۋ، كاتىك سوپاكەى عبدالمك يان بىنى پالىان دايەۋە و ترس دايگرتن.^۲

ھ - نەئاردنى ھىزى سەربازى بۆ عىراق لەلايەن عبدالله ى كۆپى زۆيىرەۋە. جىگەى خۆى بوۋ عبدالله بە ھەموۋ توانايەكيەۋە بە ھاۋارى مۇسەبەۋە چوۋبايە، چونكە لەدەستدانى (عىراق) واتە لەدەستدانى سەرچاۋەكانى داھات و سەرتايەكىشە بۆ پوۋخانى سىياسى.^۳

۱- الكامل في التاريخ (۵۱/۳).

۲- تحديد الدولة الاموية، للناظر ص: ۸۰.

۳- ھەمان سەرچاۋە.

۲ — کاریگه ری کوژرانی موسعه ب له سه ر عبدالله ی کوری زوبیر و وتاره که ی:

عبدالله ی کوری زوبیر کاتی که هه والی کوژرانی موسعه بی برای پیگه یشت، هه ستایه سه ر پێو وتاریکی خوینده وه و گوتی: سوپاس بۆ (الله) که دروستکردن و فه رماندان هه مووی هی خۆیه تی، به ویستی خۆی ده سه لات ده به خشی به هه ر که سێک بیه وی، ده سه لات ده سینێته وه له هه ر که سێک بیه وی، ویستی له سه رکێ بێ ده سه لاتداری ده کات، ویستی له سه رکێ بێ داماوێ ده کات، به لام: که سێک خاوه ن هه ق بێ داماوێ ناکا، با به ته نیاش بێ و که سی له گه ل نه بیته، خودا که سێک عه زیز و سه ره به رز ناکات سه ره به رشتیاره که ی شه یتان و حیزی شه یتان بێ. با هه موو خه لگیشی له گه ل بیته، ناگاداربێ: هه والێکمان له عێراق وه پیگه یشتوه، دلته نگمان ده کات و دلخۆشیمان ده کات، هه والی کوژرانی موسعه بمان پیگه یشتوه، خودا په حمی پی بکات، ئه وه ی دلخۆشمان ده کات که ده زانی که کوژرانه که ی شه هاده ته بۆ خۆی، ئه وه ی دلته نگمان ده کات: له ده ستدانی خۆشه ویست جه رگسوتانه و خۆشه ویسته که ی له کاتی موسیبه ته که دا نازاری هه یه، دوا ی ئه مه خاوه ن پایان ئاو پ بۆ ئارامگرتنی جوان و تازی بهاری پێزارانه ده ده نه وه، ئه گه ر ئیمړۆ موسیبه تی موسعه ب هاتوه به سه رمدا، پێش ئه مه ش به (زوبیر) تاقی کراومه وه، کاره ساتی عوسمانیش موسیبه تیکی مه زن بوو، موسعه ب ته نها به نده یه ک بوو له به نده بچوکه کانی خودا و پشتیوانێک بوو له پشتیوانه کانم، به لام خه لکی عێراق خه لکی غه در و نیفاق داویانه به ده سه ته وه و به که مه ترین نرخ

فرۆشتوو یانه و به کوشتیان داوه، به خودا ئیمه ی ئالی زوبیر وه ک پۆله کانی (عاص)

له شوینی پالدا نه وه مان نامرین، به خودا که سێک له ئالی زوبیر نه له سه رده می جاهیلی، نه له سه رده می ئیسلامدا له هه لاتندا و له پشته وه را نه کوژراوه، مردنی ئیمه مردنی ده سه ته و یه خه و خیرایه، چ به تیر بێ چ به شیر بێ، ناگاداربێ: دنیا مولکی له نێو چوو وه به سه مولکی خودا له نێو ناچیت و ده سه لاتێ په ها هی ئه وه، ئه گه ر دنیا به ره و لام بیته وه ک خۆ به زلگری شه پانی پیشوازی لیناکه م، باوه شی پێدا ناکه م، ئه گه ر پشتم تی بکات وه ک ئه و که سه ی بسوتا وه و سوکوچروکه بۆی

ناگىرىم، ئەم قىسەم كىرد و لە خۇدا دەخۋازىم چاۋپۇشى لە منىش و ئۆۈش بىكات.^١

٣ - ھەلۋىستى عبدۇللىك سەبارەت بە كۆۋرانى موسەبى كۆپى زۆيۈر:

كانتېك سەرى بىراۋى موسەبى كۆپى زۆيۈر يان لە بەردەستى عبدۇللىك دانا، گىراۋ
گوتى: كاتى خۇى ساتىك بە بىن ھاۋەلايەتى ئەو خۇشەۋىسەم مەدارم نەدەكرد، تا
شىر كەۋتە نىۋانمانەۋە، بەلام دەسەلات نەزۇك و بىن ۋەفايە.^٢
عبدۇللىك تا نەگەشىتە سەر كورسى دەسەلات، باسى دۇستايەتى نىۋان خۇى و
موسەبى فەرامۇش كىردىۋو، پاش ئەمە لە ھەموو كۆپۈكۈبۈنەۋەكانىدا باسى
پەۋىشت و كىردەۋە جۋانەكانى موسەبى دەكرد، دەيزانى دۋاى نەمانى ئەم باسانە
زىيان بە دەسەلاتەكەى ناگەيەنن.^٣ (ابن كئىر) دەگىرپتەۋە: پۇژىك عبدۇللىك بە
دانىشتۋانى كۆپەكەى گوت: كى ئازاى عەرەبە؟ گوتيان: (شەبىب، قوتپى كۆپى
فوجائە، فلان، فلان... ھتد) عبدۇللىك گوتى: ئازايەتى ھى كەسىكە كە چەقى
بەستۋە لە نىۋان سەكىنەى كچى حوسىن و عائىشەى كچى تەلحە و دايكى
حەمىدەى كچى عبدۇللاھى كۆپى عامرى كۆپى كىرىزە، دايكى: پەبىبى كچى ئەنەفى
كەلبى يە، گەۋرەى ضاحىيەى عەرەبە، والى عىراق بۈۋە لە ماۋەى (۵) سالى
تەۋاۋدا، ھەزارانى ھەنگاۋتۋە، ئەمانى پىندرا بەلام پەتى كىردەۋە، بە شىرەكەى
ھاتە مەيدانەۋە و ھەداى نەدا تا نەكۆۋرا، ئەو كەسە موسەبى كۆپى زۆيۈرە،
كەسىكى بىن فەل بۈۋ و فەرى ئەمبەرەۋبەر نەبۈۋ.^٤

پىندا ھەلگوتنى عبدۇللىك بە بەژن و بالاي موسەبەدا، لەمۇدا تۇزقالىك زىيان
بەدەسەلاتى ناگەيەنى، ئەو بۇلاى پەرۋەردگارى گەپايەۋە ھەموو دىناى بە زەپق و
بەپق و پاتالەكەيەۋە بۇ بەجىھىشت، دۋاى ئەۋەى موسەب مەترسى بۇ دەسەلاتى
عبدۇللىك دروست ناكات، قەيدى نىبە باسى چاكەكانى بىكات و پەرۋشى خۇى بۇ

١ - تارىخ الطبرى (٥٣/٧).

٢ - ھەمان سەرچاۋە (٤٧/٧).

٣ - الامويون (٣٨٠/١).

٤ - البداية و النهاية (١٥٢/١١).

دهرپرێ، له بهر ئه مه کاتێک سه ری موسعه بیان هێنايه بهردهم، عبدالملك گوتی: بینێژن، سوێند به خدا: حورمهت و پرێزی نێوانمان دێرینه، بهلام دهسهلات بێ وهفایه، فه رمانیدا موسعه ب و عیسی ی کوری موسعه ب بنێژن.^۱

۴ - لاواندنه وهی موسعه ب له لایه ن شاعیرانه وه:

عبیدالله ی کوری قه یسی پوقییات یه که مین شاعیری بزوتنه وهی (ئیه بن زوبیتر) و بهرگریکاری به شێک له و لاوه ندانه ی که موسعه ب دا هه لی گوتوون:

نعت السحائب و الغمام بأسرها	جسداً بمسكن عاري الأوصال
تُمسي عوائده السباع وداره	بمنازل أطلالهن بوالی
رحل الرفاق و غادروه ناوياً	للريح بين صبا و شمال. ^۲

۵ - سه کینه ی کچی حوسین ی هاوسه ری موسعه ب:

موسعه ب چه ند شه وێک بهر له ده رچوونی له کوفه ئه م چه ند دێره شیعره ی بۆ سه کینه ی کچی حوسینی هاوسه ری نووسیوو:

و كان عزيزاً أن أبيت و بيننا حجاب فقد أصبحت منى على
و أبكاها للعين والله فاعلمي إذا ازددت مثليها فصرت على
و أبكى لقلبي منهما أننى أخاف بألا نلتقي آخر الدهر

ده لێن: موسعه ب له پۆژی تێدا کوژرانیدا چۆته لای (سه کینه)، پۆشاکه که ی داده نی و ملبه ندیک له بهر ده کات و به مله پچێک دایده پۆشی، شیره که ی به دهسته وه ده گریت، لێره دا (سه کینه) زانی که به ته مای گه رانه وه نیه، بۆیه هاواری کرد و گوتی: ئه ی هاوار موسعه ب چه ند خه مبارم! . ئه ویش ناوپی لێدايه وه سه کینه

۱- تاریخ الطبری، الأمویون، للوکیل (۳۸۱/۱).

۲- البداية و النهایه (۶۵۶/۱).

ھەموو ئاۋ دىلى خۇي بۇ ھەلئە پىشتىبوو و شتى لى دەشاردەۋە، موسەب گوتى: ھەر
ئەۋەندەت لە دىدايە بۇ من؟ گوتى: ئەو خۇشەۋىستىيە لىم شارىدوۋىيەۋە زۆر
زۆرتەرە! موسەب گوتى: ئەگەر پىشدا ئاۋام دەزانى ھالى من و تۆ جورىكى تر
دەبو، ئىنجا دەرچو و نەگە پايەۋە و كوزرا، (سەكىنە) چوۋە نىۋ تەرەمەكان و بە
خالەكەي سەر پوومەتى ناسىيەۋە، سەرى بەسەر سەرىدا شۆپكرەۋە و گوتى:
پەھمەتى خوات بەسەردا بېژى ۋەللاھى چاكتىن دۆستى گىانى بە گىانى منى
(موسلىمە) بوۋى، چاك لە عەنتورە دەگەم كە دەلى:

و خليل غانية تركت منجداً بالقاع لم يعهد و لم يتكلم
ميتكت بالريح الطويل إهابة ليس الكريم على لقنا بمحرم^۱

سەكىنە خۇدى ئاۋا موسەبى لاۋاندۆتەۋە:

فإن تقتلوه الماجد الذي يرى الموت إلا بالسيوف حراماً
و قبلك ماخاض الحسين منية إلى القوم حتى أوردوه حماماً^۲.

۱ - المنتظم لابن الجوزي (۱۱۴/۶، ۱۱۵).

۲ - موقف الشعر من الحركة الزبيرية، ص: ۶۰.

باسی چوارهم: کۆتایی هاتنی ئه میری ئیمانداران عبدالله ی کوری
زوبیر رحمه الله :

یه کهم: ههوله کانی دهوله تی ئومه وی بۆ زهوتکردنی (حیجاز) پیش
دوایه مین گه مارۆدانی (ئین زوبیر).

ورده شه پ و په لاماردانی نیوان (ئین زوبیر) و عبدالله له بهرە ی حیجازدا
دریژه یان هه بووه له گرنگترین په لاماری هه ردوولا بۆ سه ره کتری ئه مانه بوون:

۱ - هیرشی حوبه یشی کوری ده لجه ی قینی:

خهریکه هه موو گێرانه وه کان کۆک بن له سه ره ئه وه که (مه پوانی کوپی که کهم)
دوای هاتنه وه ی له (میسر) ئه م هیزه په لامارده ره ی نارد بێته سه ره حیجاز.
وه ک ده رده که وی ئه م په لاماره له دواساته کانی سه رده می مه پواندا ئه نجامدرا بی و
پیش ئه وه ی هه یچ ئامانجێک ئامانجێک بپێکی مه پوان مردووه، ئه مه وای له میژوو
نوسانێک کردووه بنووسن: عبدالملك ئه م هیرشه ی به پێکردووه، ژماره ی هیزه که له
نیوان ۶۴۰۰-۷۰۰۰ جهنگاوه ردا بووه.^۳

(ئین زوبیر) توانی به سه ره ئه م سوپایه دا زال بێ، (حاریسی کوپی په بیعه ی)
والی به سه ره سوپایه کی به سه رکردایه تی (ئین ده لجه) کرده وه، (ئین زوبیر) پیش
له قۆلی خۆیه وه سوپایه کی تری به سه رکردایه تی (عه بباسی کوپی سه هلی کوپی
سه عدی ئه نساری) به پێکرد، تا له گه ل سوپاکه ی (حنتف) به کبگرن و کۆتایی به
سوپاکه ی (حوبه یش) بێتن، ئه م به ره نگاریونه وه یه به سه رکه وتووی ئه نجامدرا^۴ له
په بزه.

۱- تاریخ الطبری، نقلًا عن عبدالله بن الزبیر، للخراسی ص ۱۸۱.

۲- عبدالله بن الزبیر، للخراسی ص ۱۸۱.

۳- عبدالله بن الزبیر، للخراسی ص ۱۸۱.

۴- تاریخ الطبری (۵۵۳/۶).

۵ - أنساب الأشراف (۱۵۱/۵-۱۵۳).

٢ — هيرشي نائيلي ڪوري قهيسي جوزامي:

دواي مردني حهنتفي ڪوري سهجف له (وادي القري)، (ٺيبن زوبير) فهرماني به (نائيل) ڪرد بپهريتهوه سهر سنورهڪاني (شام) و پوانگيهڪي سهرياني تيدا دابمه زريني،^١ له پيوايه تيڪي تردها هاتووه (ٺيبن زوبير) دواي مردني مهپوان (نائيلي) به پيڪردو فهرماني پيڪرد بجي بؤ فهلهستين،^٢ هرچونيك بيت ههردوك پيوايه ته ڪه پيڪن له سهر نهوه ڪه عبدالملك ي ڪوري مهپوان تواني له (نهجنادين) ڪوتايي به نائيلي ڪوري قهيس بيني، بهم شيويه (نائيل) و هاوهلاني له سالي ٦٦ ي ڪوچي له ولاتي (فهلهستين) ڪژان.

٣ — هيرشي عوپوهي ڪوري عهنيف:

عبدالملك عوپوهي ڪوري نهيفي به (٦) هزار جهنگاوه ره به رهو (مهدينه) به پيڪرد، فهرماني پيڪرد لاي ڪهس به ميواني دانهبه زن، بؤ پيويستيه ڪي زور ناچار نه بيت نه چنه نيو (مهدينه) وه، له (عرصة ڪوپپاني شان) سهريازگه دروست بڪن، (عوپوه) به پيڪهوت و له (عرصة) هه ليدا، به پيئي ٺامارهي گيترانه وه ڪه، ده بي حاريسي ڪوري حاته بي ڪاربه پيوه به ري (مهدينه) هه لاتبني: چونڪه (عوپوه) پوژاني ههيني دهچوه نيو (مهدينه) وه و (جمعه) ي به خه ڪ ده ڪرد، پاشان ده گهرايه وه نيو سهريازگه، (عوپوه) ماوهي مانگيڪ بهم شيويه مايه وه، (ٺيبن زوبير) ڪه سي بؤلا نه نارد، هيچ پوهه پوهو بونه وه يه ڪيش له نيوان سوپاي (عوپوه) و سوپاي (ٺيبن زوبير) پوهي نه دا، عبدالملك فهرمانيدا نه م سوپايه بگهريته وه شام، نه ويش گهرايه وه،^٣

٤ — هيرشي (عبدالملك ي ڪوري حاريسي ڪوري جهڪه م):

عبدالملك ي ڪوري مهپوان نه م هيزه ي به رهو (مهدينه) به پيڪرد، ژماره ي (٤) هزار

١. هه مان سرچاره (١٥٨/٥).

٢. هه مان سرچاره (١٥٩/٥).

٣. الطبقات، نقلا عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١٨٥.

جەنگاوەر بوو، کاری پاراستنی ناوچهکانی نێوان مەدینه و شام بوو. عبدالملکی کوپی حاریس هیزه که ی له (وادی القری) جیگیرکرد، له ویپرا هیژیکی (٥٠٠) نه فەری به سه رکردایه تی (ئه بوقه مام) ناردە سەر (خه بیهر و فەدهک) که سلیمانی کوپی خالید به پێوبه رایه تی ده کردن، (سلیمان) هه ولی ده ربازبوونی دا، به لام له لایه ن ئەم هیزه په لامارده ره وه گیراو کوژرا،^١ (ئیبین زویێر) نه یده توانی بهر به په لاماره کان بگریست، (حاریسی کوپی خه تتاب) ی له پۆسته که ی لابر د و (جابری کوپی ئەسوهد) ی له جیگه دانا، (جابر) له قۆلی خۆیه وه هیژی هێرش بهری به سه رکردایه تی ئەبویه کری کوپی ئەبوقه یس ناردە سەر (ئه بوقه مام) له (خه بیهر)، له ئەنجامدا (ئه بوقه مام) و هیزه که ی تیکشکاند.^٢

٥ - هیژشی (تاریقی کوپی عومه ر)؛

ئەمە دوا هه مین هیژش بوو له لایه ن (عبدالملکی کوپی مه پوان) وه به ره و (حیجان) به پیکرا، ئامانج له م هیژشه: زه وتکردنی ناوچهکانی (ئه یله) و (وادی القری) و به هاواره وه چوونی کار به ده سه تکهانی عبدالملك له کاتی پێویستدا بوو، له هه مان کاتیشدا ده بیته به ره سه تیک له به رامبه ر جموجۆلهکانی (ئیبین زویێر)، والی به سه ره له سه ر فه رمانی (ئیبین زویێر) هیژیکی (٢) هه زار که سی به سه رکردایه تی (ئیبین ئۆراس) بۆ پارێزگاری کردنی (مه دینه) نارد، ئەم هیزه به پیکوپیککی ئه رکه که ی خۆی پاده په پاند، به لام هینده ی نه برد (ئیبین زویێر) فه رمانی به (ئیبین ئۆراس) کرد به ره نگاری (طارقی کوپی عومه ر) ببیته وه، ده ره نجامی تیک هه لچوونه که سه رکه وتنی (طارقی کوپی عومه ر) بوو، تاریق بۆ (وادی القری) گه پایه وه و خۆی به و کاره وه خه ریک کرد که له لایه ن (عبدالملك) وه پێی سپێردرابوو.^٣

١ - الطبقات، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للخراشي ص ١٨٥.

٢ - الطبقات، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للخراشي ص ١٨٦.

٣ - عبدالله بن الزبير، للخراشي ص ١٨٧.

دووم: گه‌مارؤی دووم و پروخانی خيلافه‌تی ئيبن زوبير:

سهرکه‌وتنی عبدالملك به‌سهر موسعوب له‌جه‌نگی (دتیری جاسلیق) زه‌نگی ناگاداری بوو بؤ کۆتایی هاتنی ده‌وله‌ته‌که‌ی (عبدالله ی کورې زوبير)، که‌ نه‌ و کاته له‌ هه‌موو هه‌ریمه‌کاندا کاروباری بؤ چه‌سپابوو، ده‌وله‌تی ئيبن زوبير له‌ هه‌ریمی (حیجازدا) گه‌مارؤ درا، چونکه‌ له‌ بواری دوو هیڙی دارایی و سهربازی هه‌زار بوو نه‌یده‌توانی زۆر خۆی پابگریت، هه‌روه‌ک خودی عبدالله به‌ له‌ده‌ستدانی موسعوبی برای نه‌ژنۆی شکان و تووشی خامۆشی بوو، به‌لام ئالاکه‌ی فېئ نه‌دا، تا دوا هه‌ناسه‌ی ژيانی له‌ سه‌نگه‌ری به‌رگریدا بوو.

عبدالملك دواي زالبوونی به‌سهر موسعوبدا کاتی به‌فېئ نه‌دا و بېریاری دا به‌ ته‌واوه‌تی کۆتایی به‌ ده‌وله‌تی (ئيبن زوبير) بیتی،^۱ سوپایه‌کی گه‌وره‌ی ساز کرد و چه‌جایی کورې یوسفی سه‌قه‌فی کرده‌ سهرکرده‌ی، چه‌جای به‌سوپاکه‌یه‌وه‌ به‌ره‌و (حیجان) به‌پیکه‌وت، له‌ (طائف) جیگیر بوو، له‌وېرا مه‌فره‌زه‌ی سهربازی ده‌ناردنه‌ سهر (مه‌که‌که)، (ئيبن زوبير) یش به‌ ویتنه‌ی نه‌و مه‌فره‌زه‌ی سهربازی ده‌ناردنه‌ سهر نه‌و شه‌ریان ده‌کرد و ده‌گه‌پانه‌وه‌ سهربازگه‌کانیان.^۲

عبدالملك فه‌رمانی به‌ تاریقی کورې عومر کرد (وادي القرى) به‌جی بیتی و له‌گه‌ل سوپاکه‌ی چه‌جای بکه‌وی، تاریق به‌ خۆی و (۵) هه‌زار جه‌نگاوه‌ره‌وه‌ خۆی گه‌يانده‌ چه‌جای.^۳

۱ - گه‌مارؤی ئابووری:

چه‌جای به‌ ئامانجی زیاتر ته‌نگ پېته‌لچنینی (ئيبن زوبير) گه‌مارؤی ئابووری له‌سهر (مه‌که‌که) دانا.

۱ - العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص ۵۰۳.

۲ - عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ۱۸۹.

۳ - الطبقات، نقلا عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ۱۸۹.

ئەبن حزم دەگێڕێتەو: عبدالله بە شداری برپاری گەمارۆدانی ئابووری سەر (مەككە) ی کردوو، و، کاری پێگرتن بە گەیشتنی خۆراك و دانەوێڵە بە (مەككە) ی بە (خالییدی کوری پەبیعە) سپاردوو.^١

ئەم گەمارۆیە کاریگەری لەسەر (ئەبن زوبیتر) دروست کرد و خەلکی تووشی برسیتیەکی بێرەزا بوون، کار بەو گەیشتن (ئەبن زوبیتر) ناچار بوو ئەسپەکی خۆی بکۆژێتەو و دەرخواردی هاوێڵەکانی بدا.^٢ لە هەمان کاتدا عبدالله ئارد و ئازوخە و نان و کێک و خواردەمەنی جۆرا و جۆری دەناردە دەوری مەككە و بەسەر خەلکی شامدا دابەش دەکرا،^٣ ئەمە وایکرد بارودۆخی نێو (مەككە) بگۆڕێت ز بوزین لە نێو پشتیوانانی (ئەبن زوبیتر) دروست ببێت، ئەو بوو یەك لە دواى یەك دەورەى عبدالله یان چۆل کرد، هاندەری زیاتری ئەم بەزین و پوخانە ئەو بوو: حەجاج ئەمانى دەدا بە هەر كەسێك واز لە شەڕ بێنێت و لە ئەبن زوبیتر بکشێتەو.^٤

٢ - دانانی مەنجەنیق لەسەر چیاکانی (مەككە):

حەجاج ویستی کۆتایی هاتنی دەسەلاتی (ئەبن زوبیتر) بە دەستی ئەو بێت، بۆیە نامەیهکی بۆ عبدالله نووسی، تا پێگەی بدا شەپی لەگەڵ بکات و بەرەنگاری بێتەو، عبدالله وەلامی دایەو گوتی: پات لەسەر چیه ئاوا بکە، کاکلەى وەلامەكە پەرەمانەندى بوو لەسەر داواکەى حەجاج، کە دەیه ویست خۆی بپکێش بکات و پەلاماری (مەككە) و عبدالله بدات، ئینجا حەجاج بە سوپاکەیهو بەرەو (مەككە) بەرپێکەوت، مەنجەنیقی لەسەر چیاکان دامەزراندن، ئینجا بەبێ پسانەو بەردبارانی (ئەبن زوبیتر) کرد لە نێو حەمدا، سوپاکەشى لەگەڵ جەنگاوەرانی (مەككە) دەسته و بەخە ببۆو،^٥ ژمارەیهك لە پیاوماقولاتی (مەككە) کە لە

١- اجمهرة انساب العرب ص ٢٤٤.

٢- انساب الاشراف (٣٦١/٥)، عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١٩٠.

٣- انساب الاشراف (٣٦٠/٥).

٤- هدمان سەرچاوه (١٦٦/٥)، عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١٩٠.

٥- انساب الاشراف (٣٥٨/٥).

٦- هدمان سەرچاوه.

سه روپانه وه ئين عومر ده بينرا كه وتنه نيوبژيواني، داوايان له حه جاج كرد واز له به كارهيناني (مه نه نيق) بيني، وه لامي دانه وه و گوتي: به خوا منيش وهك ئيوه نه مه م پي ناخوشه، به لام چ بكم! نه و په ناي بۆ به يت بردوه؟!

حاجياني نه و ساله له تيكراي ولاتاني جيهاني ئيسلاميه وه گه يشتنه نيو (مه ككه)، به هوي به ردباراني مه نه نيقه وه نه يانتواني ته وافي قدوم بكن، به مه يهك له پوكنه كاني (حه ج) به كي ده خرا، بويه (ئين عومر) خوي له مه سه له كه هلقورتاند و نامه يه كي بۆ حه جاج نووسي و گوتبووي: (له خوا بترسه، تو ئيستا له مانگي حرام و شاري حرام داي، وا ميواناني خوا له م سه روسه ري سه ر زه مينه وه هاتوون فهرزيك له فهرزه كاني خوا راپه رين و خير و بييري خويان زياد بكن).^١ حه جاج فهرماني به تاريخي كورپي عومر كرد: له ئيستا ر تا كو تايي (حه ج) كار به مه نه نيقه كان ناكهن، به وه فده كه ي مه ككه ي گوت: منيش وهكو ئيوه نه مه م پي ناخوشه، به لام (ئين زويپر) په ناي بۆ (بيت) بردوه،^٢ هه رچونيك بوو مه نه نيقه كاني راگرتن تا خه لك له ته واف كرد ته و او بوون.^٣

دواي ديماي هاتني وه رزي (حه ج)، حه جاج بانگي حاجياني كرد ئينجا بگه رينه وه بۆ ولاته كانيان، چونكه شه ر له دژي (ئين زويپر) ده ست پي ده كريت وه.^٤

بلازي ده گيريت وه ژماره يهك له هاوه لاني هولييان دا قه ناعه ت به (ئين زويپر) بكن كه لك له نه ماني حه جاج وه رگريت، به لام نه و وه لامي نه دانه وه و سوور بوو له سه ر مانه وه له نيو سه نگه ري به رگريدا، ميژوونوسان چه ند هلويسستكي جواميرانه ي ئين زويريان بۆ خستويينه ته سه ر كاغه ز له كاتيكا به ره نگاري مه فره زه كاني حه جاج بۆته وه، به زين و دواني خه لكاني ده وروبه ري گوراني به سه ردا نه هينا و شل نه بوو و سل نه بوو، تا دوا هه ناسه له سه قامگيري له سه ر نه و

١- انساب الاشراف (٣٧٦/٥)، الحجاج بن يوسف المفتري عليه ص ٥٣.

٢- المنتقى في اخبار ام القرى ص ٢٦، الحجاج بن يوسف المفتري عليه ص ٥٣.

٣- الحجاج بن يوسف المفتري عليه ص ٥٤.

٤- انساب الاشراف (٣٧٦/٥)، الحجاج بن يوسف المفتري عليه ص ٥٤.

بىرۈپايە مايەۋە كە لە پىتئايىدا دەجەنگا.^۱

۳ — ئەسمائەى كچى صديق: ئەخشەى رېئازى ئازادىخۋازان بۇ كۆرەكەى دەكىشيت:

دۋاى ھاتنى زەرزى (ھەج)، ھەج جارىدا لە نىۋى ھاجياندا: بەرەۋى ۋىلاتەكانتەن بېۋىنەۋە: چۈنكە دەست بە بەردبارانى (بىت) دەكاتەۋە.^۲

دەستى بە لىدانى (كەعبە) كىردەۋە، (ئىبن زويىر) كەۋتە تەنگانەۋە، زۆرىنەى ھاۋەلانى دەۋرەيان چۆلگىرد، لە نىۋانياندا (ھەمزە ۋ خەبەب) كۆپى دەبىنران، داۋايان لە ھەج جارىدا ئەمانيان بىدات.^۳

كانتەك (ئىبن زويىر) ئەم ۋەزەى بىنى چۈۋە لاي (ئەسمائەى) دايكى ۋ پىتى گوت: خەلگ بە دوو كۆرەكەى خۆشمەۋە بەجىيان ھىشتەم ۋ شكاندىانم، جگە لە ژمارەيەكى كەم نەبىت، كە ئەۋانېش ھەر ماۋەيەكى تىر بېر دەكەن، كەسم بە دەۋرەۋە نەماۋە، ئەۋ خىلەى بەنى ئومەييە چ شتەك بىخۋازم لە دۇنيادا دەمدەنى، پات چىيە ۋ چۈنە؟

ئەسماء گوتى: بە خوا تۆ چاكتىر شارەزاي بە ناخى خۆت، گەر دەزانى لەسەر ھەقى ۋ بۇ ھەقىش بانگەۋاز دەكەى ھەر لەسەر ئەۋە بېر، خۇ ھاۋەلە دىلسۆزەكانت كۆژان، تۆش سەرت شۆپ مەكە ۋ مەلت دىرئ مەكە بە گەپچاپى دەستى مىندالانى (بەنى ئومەييە)! ئەگەر دەزانى بۇ دۇنياشت كىردۈۋە، ئەۋا خراپتىن بەندە ئەتۆى، خۆت لە نىۋى بىر، ھاۋەلانت لە نىۋى بىر، ئەگەر دەشلىتى: مەن لەسەر ھەقىم، بەلام ھاۋەلەكانم بەزىن ۋ مەنىش لاۋاز ۋ دەستەۋپاچە بووم، ئەمەش كارى مەۋقى ئازا ۋ دىندار نىيە، چەندەت ماۋە ماۋە لە دۇنيادا؟!، كۆژان لە مەردنى سەرشۆپانە باشترە! (ئىبن زويىر) لە دايكى نىزىك بۆۋە ۋ سەرى ماچ كىردى: بە. خوا ئەمەى گوتت پاي مەنىشە، تا نىمىر بانگەشەم بۇ ھەق كىردۈۋە ۋ تۆزقالتەك بالەم لە دۇنيا نەداۋە، پىشەم خۆش نەبوۋە تىيدا بىزىم، جگە لە تۈۋرەبوۋىن لەبەر خودا ۋ

۱. عبدۇللاھ بن الزبىر، للخراسى ص ۱۹۱.

۲. الكامل فى التاريخ (۶۹/۳).

۳. ھەمان سەرچاۋە (۷۰/۳).

ھالال كرانى ھەرامەكانى شىتېكى تر منى ھان نەداوھ بۇ دەرىچوونم، بەلام تەنھا پىم خۇش بوولە پاى تۇ دۇنيا بىم، پۇشنىيى زىياترت بە بىنايىم بەخشى، دايە: تەماشاكە، من لەم پۇژەدا دەكوژىم، دلى خۇت تەنگ مەكە و كارى خۇت بە خودا بسپېرە، دۇنيا بە كوپرەكەت خراپەيەكى نەكردووه، كارى پىسى ئەنجام نەداوھ، لە ھوكمى خودادا ستمى نەكردووه، ھەوالى ستمى ھەر كارىبە دەستېكى خۇم پى گەشتىت، پازى نەبووم و دىرى وەستاومەتەو، ھىچ شىتېك بەسەر پەزەمەندى پەروەردگارم ھەلنەبۇاردووه، خودايە: ئەم قسانە بە مەبەستى خۇ بە پاكدانان ناكەم، تۇ شارەزاترى بە خۇم، ئەم قسانە دەكەم: تا تازىيە و سەرەخۇشى لە دايەم بىكەم و سەبوورى و تەسەللالتى بى و تۇخۇنى بەسەر دۇدا بى.

دايكى گوتى: ئومىدەوارم، كە پىشم كەوتى خودا دل و دەروون ئارام بىكات و تۇخۇنى بداتى، لە ئاقار لە دەستدانى تۇدا، ئەگەر پىشيشىت كەوتەم دەربارەى خۇم ئارام بىكات، بىرۇ دەروو، تا بىينم ئەنجامى كارت بۇ كوى دەكات.

– ئابدۇللاھ گوتى: دايە: خودا پاداشتى خىرت بداتەو، لە پىش كوژرانم دا و لە دواى كوژرانم دا بۇم لە خوا بىپايتوھ.

گوتى: ھەرگىز دەستبەردارى پارانەوھ نابم. ئىنجا گوتى: كەسانىك ھەن لەسەر ناھەق دەكوژىن و كوژراون، تۇ لەسەر ھەق دەكوژىي، گوتى: خودايە: بە بەزەيى بە لەگەلى، بە دىرژايى شەوان ھەستاوھ و بۇ عىبادەت پاوھستاوھ، لە نىو دۇل و شىوھ چۆلەكانى مەككە و مەدىنە بە زارى بەپۇژوھوھ لە ترسى تۇ كولى ھەستاوھ و گىراوھ، بەرامبەر بە من و بابى چاكەكار بووھ، خودايە: بە تۇم سپارد و دامە دەست تۇ، پازىم بە بىپارت، لەھەمبەر لە دەستدانى ئابدۇللاھ دا پاداشتى ئارامگران و سوپاسگوزارانم پى بىخەشە!

ئابدۇللاھ دەستى گرت ماچيان بىكات، دايكى گوتى: ئەمە خودا ھافىزە و مائىتاواییە، دوور مەكەوھوھ، ئابدۇللاھ گوتى: بۇيە ھاتووم، خواھافىزەت ئى بىكەم: چونكە پىم وايە ئەمە دوايىن پۇژى ژيانمە، گوتى: بىرۇ بە چاوى پوونەوھ، لىم نىزىك

به‌وه، تا به خودات بسپێرم، لێی نزیک بۆوه، ده‌سته‌ملانیی کرد و ماچی کرد و ده‌ستی به زړیی به‌ری که‌وت.

گوته‌ی: ئەمه کاری یه‌کێکه‌ نیازیکی له دڵدا بێت.

گوته‌ی: ته‌نها بۆ ئەوه‌م له‌به‌ر کردووه تا به‌ تۆ پابگه‌م.

گوته‌ی: ئەوه به‌ منت پاناگه‌یه‌نیت.

ئینجا زړیکه‌ی به‌ری داکه‌ند و قۆلی لێ هه‌لمالی و ئاودامانی کراسه‌که‌ی گورج کرد، ژێر کراسیکی چنراو له‌ خوری و ئاوریشمی له‌به‌ر بوو، لڤه‌که‌ی له‌ پشتینی هه‌لڤه‌قاند.

دایکی گوته‌ی: خاو و خلیسک مه‌به‌ و جله‌کانت به‌ توندی له‌ خۆت بالێنه‌.

ئینجا (ئێبن زویڤێر) پۆیشت و له‌به‌ر خۆیه‌وه ده‌یگوت:

إني اذا اعرف يومي أصبر
وأیما يعرف يومه الحرّ

دایکی گوته‌ی له‌م قسه‌یه‌ی بوو و گوته‌ی:

سوێند به‌خوا، به‌ویستی خوا، ئارام ده‌گری، باپیره‌ت (ئه‌بو به‌کر و زویڤێر)ن، دایه‌ گه‌وره‌ت سه‌فیه‌ی کچی عبدا‌لمطلب.^۱

٤ — شه‌هید بوونی (ئێبن زویڤێر) په‌زای خوای لێ بێت:

مانه‌وه له‌سه‌ر بیروباوه‌پ نه‌گه‌رچی جێی مه‌ترسی بێت و به‌ دژی به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی خاوه‌نه‌که‌ی بێت، به‌لام به‌ به‌رزترینی سیفه‌ته‌ جوانه‌کان داده‌نریت، ئەم سیفه‌ته‌ به‌ تۆخی له‌ که‌سایه‌تی (ئێبن زویڤێر)دا په‌نگی دا‌بۆوه، بۆیه له‌ پێی بانگه‌شه‌که‌یدا تا دوا هه‌ناسه‌ی ژیا‌نی تیکۆشا و نه‌به‌زی و لاوازی لێ به‌ده‌ر نه‌که‌وت و سه‌ری داننه‌واند.

دوا‌هه‌مین پۆژی ژیا‌نی بوو، دوو پکات نوێژی سونه‌تی به‌یا‌نی کرد، ئینجا چووه‌ پیشه‌وه و بانگده‌ر قامه‌تی بۆ کرد، پێشنوێژی بۆ هاوه‌لانی کرد، سوپه‌تی ﴿بَـ

وَالْقَلَمَ وَمَا يَسْطُرُونَ ﴿١٠٠﴾ پيت به پيت خويند، ٺينجا سه لامي نويڙي دايه وه، هه ستايه سر پا، سو پاس و ستايشي خوداي ڪرد و وتاريڪي ڪاريگهري دا، ٿيڍا گوٽي: به بهرڪه وٽني شير سامتان لي نه نيشيت، چه ندين جار هيٺدم و شيروٽير بهر ڪه وٽون به نيوه مردوويي هه ليان گرتوومه ته وه، جيئي هه برينٽڪ له نه وي تريان قوولتر و به تازار تر بووه، چون سر و دم و چاوتان ده پارينن ناوا شيره ڪانتان بپارينن، پياويڪم ده ست ناکه وٽ به ده ستي خوي شيره ڪهي خوي شڪانديت و دواي خوي هيشتبتيته وه له ڙياندا، مرؤڙ ڪه چه ڪي نه ما وه ڪوڙن لاپه پ ده بيت، چاوتان مه پر نه پڙق و به پڙقي دنيا، هه رڪه سيڪ له ٿيوه با په يوه ندي به هاوه له ڪهي خويه وه هه بيت، پرسيار ڪردن له من خه ريڪتان نه ڪات، مه ٿين: عبدالله ي ڪوري زويڙ له ڪوييه؟ نه وا من له گهل ده سته و تاقمه ي به ڪه مم:

أبي لابن سلمى أنه غير خالد ملاقي المنايا أي صرف تيمما
فلست بمبتاع الحياة بسبّة ولا مرتق من خشية الموت سلماً

له سر بهر ڪه تي خودا هيرش بهرن، هيرشيان بو بردن تا (حه جون) پاشه ڪشه يان پي ڪردن له مه نه نيقيه وه بهرديڪي ٿيگيرا و بهر دم و چاوي ڪه وٽ و تاساندي، دم و چاوي خويندوي بوو، ڪاتيڪ هه ستي به گه رمايي خوين ڪرد ڪه به سر دم و چاو و پيشيدا ديته خواره وه، گوٽي:

فلسنا على الاعقاب تدمي كلو منا ولكن على اقدامنا تقطر الدما^۱

ٺينجا شه پڙيڪي ده سته و به خهي له گهل ڪردن، نه وانيش به هه مووان
گه له ڪومه ڪيان لي ڪرد، پوڙي سي شه ممه و له مانگي جه مادي دووه مدا و له ته مه ني
(۷۳) ساليڊا ڪوشتيان.^۲

۱- تاريخ الطبري (۷۹/۷).

۲- هه مان سرچاوه (۷۳/۳).

پیاویکی هۆزی (مراد) کوشتنه وهی گرتنه نه ستۆ، سه ره که ی بۆ چه جاج برد، (چه جاج و تاریقی کۆپی عبدالله) به رامبه ره به سه ری عبدالله پاوه ستان. تاریق گوتی: ژنان له مه یان زیره کتر نه هیتاوه ته دنیا.

چه جاج گوتی: به دوژمنی ئه میری ئیمانداران هه لده لئێ؟

(تاریق) گوتی: به لئێ نه و به هانه ی داینه ده ست، نه گه ر نه وه نه بوایه هیچ به هانه مان نه ده بوو، ئیمه ماوه ی (۷) مانگه گه مارۆمان داوه، به بی نه وه ی هیزیکێ سه ربازی و قه لایه کی دامه زرای هه بیته، وه کو ئیمه پاوه ستاوه و، به لکو له ئیمه یش زیاتر، ده م به ده مه کیان گه یشته وه عبدالملك، گوتی: تاریق راست ده کات.

کاتێک (ئین زوبیر) به دارداکرا بۆنی میسکی ئی په خش بوو. ^۲ ده لئین: (ئین زوبیر) له پۆژی شه هید کرانیدا گوتبووی: ئیمه پۆ به کوژاویم ده بیننه وه، ئیمشه و خه ونم بینێ: (ئاسعانه بۆ کرایه وه و چوومه ناوی)، به خوا له ژیان و گوزه رانی دنیا ماندوو بووم. ^۳

۵ — نه سمائه به لگه له دژی چه جاج راست ده کاته وه:

که عبدالله کوژا نه سمائه هاته ده ر و به سواری و لاخیک بۆ لای پۆیشته و له به رامبه ری پاوه ستا، چه جاج له گه ل ده ست و پێوه نده کانی هاته لای، پرسیا ری نه سماء کرد و نیشانیاندا، به ره و پیری پۆیشته و له به رامبه ری پاوه ستا و گوتی: چۆنت بینێ؟ خودا هه قی سه رخسته و به ده ری خسته؟ له وانه یه نا هه ق به سه ر هه قدا زال بیت، ئیستا تۆ له نیوان سه رانگو یلکی زه لکاوی نا هه ق پاوه ستاوی.

چه جاج گوتی: کۆپه که ته له نیو مالی خودادا سته می ده کرد، خودای مه زنی شه فرموویه تی: ﴿وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَكَامِ يُظْلَمْ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ﴾ (الحج: ۲۵).

۱- تاریخ الطبری (۷۳/۳).

۲- هه مان سه رچاوه (۷۳/۳).

۳- سیر اعلام النبلاء (۳۷۸/۳).

نهوا خودا سزاي دا و نازاري به نيشي چه شت.

نه سماء گوتي: درؤت كرد، نهو يه كه مين له دايك بووي ئيسلامه له (مه دينه) دا، پيغمبر (ﷺ) به هاتنه دونيayi شاد بوو، په نجهي پيرؤزي خسته بن مه لاشووي، موسلمانان ته كبريان ليذا و شاري مه دينه له خوشيان دهره وشايه وه، ئيستاش ده بينم تو و تاقمه كه ت به كوژراني شادومانن، نهوانه ي له پؤزي هاتنه دونيayi شادومان بوون زؤر زؤر باشتر و چاكترن له تو و تاقمه كه ت، كه به له دنيا دهرچووني شادومانن، له گه ل نه مه دا عبدالله بو باوك و دايك ي چاك بوو، پؤزاني به پؤزوو به پيده كرد و شهواني به شه و نويز و قورئان خوئندن به سر ده برد، هرامه كاني خوداي به گوره داده نان، كه سرپيچي خودا ده كرا تووپه ده بوو و پقي مه لده ستا.^۱

نه سماء به م شيوازه به رگريه كي پر شكوي له كوپه شه هيده كه ي كرد، حه جاج شكستي خوارد و له وي پؤيشت، نه مه گه يشته وه عبدالملك، نامه يه كي بو حه جاج نارد و لومه و سرزه نشتي كرد بوو گوتبووي: چيت داوه له كيژي پياوه چا كه كه.^۲

۶ — ستايش كردني (ئيبين زوبير) دواي شه هيد بووني له لايهن (ئيبين عومره) هوه:

كه (زوبير) شه هيد كرا و پاشانيش به سيډاره واكرا، عبدالله ي كوپي عومره چوو بو لاي، گوتي: سلاوي خوات لي بيت نه ي (نه بي خوبه يب)، سلاوي خوات له سر بيت نه ي (نه بي خوبه يب)، به لام به خوا من پيگري نه م چاره نووسه م لي ده كردي (۳) جار. سوئند به خوا نه گه ر چاكم نه ناسيبيي و نه مزانييا، پؤزوگر و شه و نويز كه ري و سيله ي په حم به جي ده گه يه ني، نهوا ده مگوت: تو خراپترين كه سي نيئو ئومه تيكي چاك و پاكي)، ئينجا عبدالله پابووري و هه والي وه ستانه كه ي و

۱. البداية والنهاية (۲۵۹/۱۱).

۲. البداية والنهاية (۲۵۹/۱۱).

قسه کانی به حه جاج گه یشته وه، چهند که سیکێ نارد ه لای (ئیبین عومه) و ئه ویش له داری دابه زاند.^۱

۷ - به یعه تدانی (ئیبین عومه) به عبدالملك :

کاتیك خه لك به گشتی به یعه تیان به عبدالملك دا، (ئیبین عومه) بۆی نووسی، به لام پاشان ئه وا من به یعه تم دا به (عبدالملك)ی ئه میری ئیمانداران، به یعه تی گوێپایه لی و فره مانبه رداری به پیتی سوننه تی خوا و سوننه تی پیغه مبه ره که ی به گوێره ی توانا.^۲

به پیتی گێرپانه وه یه کی تر: (ئیبین عومه) له نامه که یدا ناوی خۆی خستبووه پیش ناوی عبدالملك و ئه مه ی نووسیوو: به لام پاشان: ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَ بَيْنَكُمْ﴾ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ ﴿﴾ (النساء: ۸۷). پیم گه یشتوو موسلمانان جه م بوون له سه ره به یعه ت پێدانت، منیش چومه نێو ئه و په یمانه ی موسلمانان چوو نه ناویه وه، والسلام.^۳

ژماره یه ک ده ست و پێوه ندی خه لیفه و یستیان دلی خه لیفه له به رامبه ر (ئیبین عومه) دا تیک بده ن، چونکه ناوی خۆی له پیش ناوی (خه لیفه) دا نووسیوو، عبدالملك گوتی: ئه وه نده له لایه ن (ئهبو عبدالرحمان) وه بۆ من زۆره .^۴ له نامه یه کیدا بۆ حه جاجی نووسیوو: نابێ له کاروباری (حه ج) دا سه ریچی عبدالله ی کورێ عومه ر بکات،^۵ چونکه ده یزانی (ئیبین عومه) پایه دار و شاره زایه .^۶

۱- هه مان سه رچاوه (۲۱/۱۱).

۲- الطبقات (۱۵۲/۴).

۳- الطبقات (۱۵۲/۴).

۴- عبدالله بن عمر، محي الدين مستو ص (۱۰۸)، الطبقات (۱۵۴/۴).

۵- نسب القريش ص (۱۰۸).

۶- عبدالله بن عمر، محي الدين مستو ص (۱۰۸).

٨ - (ئين عومر) و هه جاج:

دواي كوتايي هاتني (ئين زويپر) هه جاجي كوپي يوسفى سه قهفي وهك والي له (مهكه) دا مايه وه، عبداللهي كوپي عومر به مه به ستي نه نجامداني (هه ج) يان (عومر) (مهدينه) ي به جي ده هيشته و ده رچوه (مهكه)، گوفتار و كرده وه كاني هه جاجي ده بيستن و ده ديتن پيچه وانه ي شهرعن، ده چوه لاي و فرماني پيده كرد چاكه بكات و له خراپه كاري دوور بكه ويته وه، به هه موو جوړنه ت و نازايه تيه وه به رهنكاري هه جاج ده بووه و په دي گوفتار و كرداره كاني ده دايه وه.^١

هه جاج دواي زالووني به سهر (مهكه) دا وتاريكي دا و گوتي: (ئين زويپر) كتيبي خواي ده سستكاري ده كرد، له پويوه تيكي تر دا هاوه: كتيبي خوداي ده كوپي).

(ئين عومر) هه ستا و گوتي: درؤت كرد، درؤت ده كهي، درؤت ده كهي، نه نه ونه تو ناتوانن نه م كاره بكن.^٢

هه جاج وتاري جومعه ي ده دا، هينده ي دريژ دادپي خهريك بوو كاتي نويز به سهر بچيت، (ئين عومر) هه ستا و گوتي: نه ي خه لكينه، هه ستن نويزه كه تان بكن، خه لك هه ستا و هه جاجيش له سهر مينبه ر دابه زي و نويزي كرد، كاتي ك خهريك بوو بپوا به (ئين عومر) ي گوت: چ شتيك هه لي ناي نه م كاره بكي؟

(ئين عومر) گوتي: ئيمه بؤ نويز كردن هاووين نويز له كاتي خويدا بكه، ئينجا زؤر بلتي بكه، دواي نه وه چهنده ت هه ز لييه بلي.^٣

هه روه ها (ئين عومر) به تونده ي ناپه زايي خوي له دري هه جاج ده رپړيووه، سه بارت به و بي پزيه ي ده ينوني له بلاو كړنه وه ي چه كوچول له نيو هه پرمي (مهكه) دا و به په لاكړني پياوه كاني به نيو شاردا و تهنگ پي هه لچيني موسلمانان و ژيان لي تال كړدنيان.

١- عبدالله بن عمر، محي الدين مستو ص (١٠٨).

٢- الطبقات الكبرى (١٨٤/٤)، سير اعلام النبلاء (٢٣٠/٣).

٣- الطبقات (١٨٥/٤ - ١٨٦)، سير اعلام النبلاء (٢٣٠/٣).

له گێڕانه‌وه‌یه‌کی (صحیح)دا، سه‌عیدی کۆپی جووێز ده‌لێ: کاتێک (ئێین عومه‌ر) نوکه‌ پمبه‌که‌ی به‌رکه‌وت له‌گه‌ڵیدا بووم، ئەم نوکه‌ پمبه‌ له‌ ئاوژینگی و‌لاخه‌که‌یدا له‌ بنه‌ پێی هه‌له‌چه‌قی، له‌ و‌لاخه‌که‌م دابه‌زیم و‌ بۆم ده‌رکێشا، ئەم پووداوه‌ له‌ (مینا) بوو له‌ کاتی په‌جمدا بوو، ئەم هه‌واله‌ گه‌یشه‌ حه‌جاج و‌ سه‌ردانی کرد، حه‌جاج گوێ: نه‌گه‌ر ده‌مزانێ کێ ئەم پمبه‌ی تیگرتووی؟

(ئێین عومه‌ر) گوێ: تۆ تێت گرتم و‌ هه‌نگاوتم.

حەجاج گوێ: چۆن؟ (ئێین عومه‌ر) گوێ: له‌ پۆژێکی وه‌کو پۆژانی جه‌ژن و‌ په‌جمدا چه‌کت هه‌لگرتووه‌، که‌ نه‌ده‌بوو هه‌لت بگرتایه‌، نه‌خۆت و‌ نه‌ پیاوه‌کان، چه‌کت هه‌ینایه‌ نیو (حه‌په‌م)، نابێ چێکیش بێته‌ نیو (حه‌په‌م)، له‌ پیاویه‌تیکی تر: ئیسحاقی کۆپی سه‌عید ده‌لێ: بابم گوێ: کاتێ حه‌جاج سه‌ردانی (ئێین عومه‌ر)ی کرد من له‌وێ بووم، گوێ: ئەو چۆنه‌؟ گوێ: باشه‌، گوێ: چیت به‌رکه‌وتووه‌؟ گوێ: ئەو که‌سه‌ به‌ سه‌ره‌ پمب هه‌نگاوتمی که‌ فه‌رمانی دا چه‌ک هه‌لبگیرێ له‌ پۆژێکدا که‌ حه‌لال نه‌بوو چه‌کی تێدا هه‌لبگیریت: مه‌به‌ستی حه‌جاج بوو.^١

کاتێک حه‌جاج چوو ده‌ره‌وه‌ و‌ پۆشت، (ئێین عومه‌ر) گوێ: له‌ ژبانی دنیا‌مدا ته‌نها ئاخ و‌ خه‌فەت بۆ (٣) شت هه‌لده‌کێشم: له‌م سێ شتانه‌ ئەمه‌ی باس کرد: شه‌پ نه‌کردن له‌ دژی ئەم کۆمه‌له‌ و‌ تاقمه‌ سته‌مکاره‌ی ئەو هه‌موو خراپه‌یان به‌سه‌ر هه‌تاوین،^٢ (ذهبی) ده‌رباره‌ی تاقمه‌ سته‌مکاره‌که‌ ده‌لێ: مه‌به‌ستی پێ حه‌جاو تاقمه‌که‌ی بووه‌. منیش ده‌لێم: ئەوه‌ی نارده‌ووشیه‌تی.

٩ — به‌رنامه‌ی (ئێین عومه‌ر) له‌ کاتی ئاشووبه‌کاندا:

(ئێین عومه‌ر) له‌ گۆپه‌پانی پووداوه‌ سیاسیه‌کان دووره‌ په‌ریز نه‌بوو، به‌لکو تێبینی و‌ لێکۆڵینه‌وه‌ی تایبه‌تی خۆی بۆ ته‌واوی بێنه‌ و‌ به‌رده‌ و‌ گۆپانکارییه‌کان هه‌بوو، ئەو به‌ هه‌لوێسته‌ زه‌ق و‌ دیاره‌کانی له‌ به‌رامبه‌ر ئەو فیتنه‌ و‌ ئاشووبانه‌ی

١- سیر اعلام النبلاء (٢٣٢/٣).

٢- سیر اعلام النبلاء (٢٣٢/٣).

٣- الطبقات (١٨٥/٤).

تووشى نوممه تي نيسلامى بيون له خه لكانى تر جيا ده كرايه وه.

ده كړى بلنم نه م ناشوب و ناژاوانه په رده يان له سره حيكه تيكي فراوان و
بيروبوچوونكي پووناك هه گدايه وه كه پيوسته ده رباره ي پوداوه كان بگريته بهر.
له راستيدا (نئين عومر) و بوچوون و هه لويسته كاني له و سره ده مه دا: وهك
ماموستا و قوتا بخانه يه ك بوو، خه لكاننيكي زور چاويان لي ده كرد و بهر چاويان پوښن
ده بووه و شوينيان هه لده گرت.^١

سوفياني سه وري ده لي: شوين پي (عومر) هه لده گري له جه ماعه تدا، شوين
پي كوپه كه شى هه لده گري له كاتي په رته وازه ييدا.^٢

گرنه گرتين په فتاري (نئين عومر) له بهر امبه ر پوداوه كاني ناشووبدا:

ا — دووره په ريزي له كوشتار وداكوكي كردن له سره خويني موسلمانان:

چه د پيوايه تيكي نه م هه لويسته ي (نئين عومر) له هه ر دوو كاتي ناشووبي يه كه م و
دووه مه پوښنتر ده كه نه وه.

قاسمي كوپي عبدالرحمن گوتي: له ناشووبي يه كه مه به (نئين عومر) يان گوت:
ناچيته ده ر و جهنگ بكه ي؟ گوتي: كاتيكي جهنگم كړدوه كه به كاني له نيوان
(پوكن) و (دهرگا) ي (بهيت) دانرابوون، تا خوا له خاكي عه رب نه يه يشتن، من حه ز
ناكه م شه پ له گه ل كه سيك بكه م و بلي: (لا اله الا الله)....

گوتيان: نه ي بيروپات چيه؟ تو ده ته وي هاوه لاني پيغه مبه ر (ﷺ) يه كتر له نيو
به رن و كه سيان نه مينيت و پاشان بگوتري: به يعه ت بده ن به (عبدالله ي كوپي
عومر) و بيكه نه نه ميري نيمانداران.

گوتي: وه لاهي نه مه له دلي مندا نيبه، به لام نه گه ر گوتتان: (حي على الفلاح) به
ده متانه وه دي، به لام كه نه گه ر په رته وازه بن له گه ل كه ستان نابم، نه گه ر
هه مووشتان كوڅ بن ليتان جودا نابمه وه.^١

١- أثر العلماء في الحياة السياسية في الدولة الأموية ص (٣٢٥).

٢- عبدالله بن عمر، محي الدين مستو ص (١١٢)

له کاتی ناشوویی (ئێبێن زوبیر) دا. دوو پیاو هاتنه لای و گوتیان: خه‌لك به بیروپای خۆیان ده‌ست به‌کار بوون، تۆش (ئێبێن عومه‌ر) ی و هاوه‌لی پێغه‌مبه‌ری خوای، چ شتیك پێگای چوونه ده‌ری ئی گرتووی؟
(ئێبێن عومه‌ر) گوتی: پێتان ده‌لێم: خودا له‌سه‌ری هه‌پام کردووم خوینی برای موسلمانم بپێژم.

گوتیان: ئە‌ی خودای به‌رز نه‌یفه‌رموو: ﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ الْبَقَرَةُ: ۱۹۳.

گوتی: کاتی خۆی جه‌نگمان کرد تا ناشوب نه‌ما و گه‌ردنکه‌چی بۆ خودا هاته‌دی.

کاتیك تیگه‌یشتن پای ئە‌و له‌گه‌ڵ پای ئە‌وان تیك ناکاته‌وه، گوتیان: ده‌ریاره‌ی عه‌لی و عوسمان چ ده‌لێی؟

(ئێبێن عومه‌ر) گوتی: قسه‌م له‌سه‌ر عوسمان و عه‌لی چۆن و چ بێ؟! کاتیك ده‌بینم: عوسمان خودا لێی خۆش بووه، به‌لام ئێوه پێتان ناخۆشه خودا لێی خۆش بووه، (عه‌لی)یش: خۆ ئامۆزای پێغه‌مبه‌ری خودایه (ﷺ) و زاویه‌تی و به‌ ده‌ستی ئامازه‌ی کرد و گوتی: ئە‌مه‌ش ماله‌که‌یه‌تی وه‌ك ده‌بین.

ئێبێن عومه‌ر ﷺ هه‌ر به‌وه نه‌وه‌ستا خۆی له‌ شه‌پ و براکوژی دوورخاته‌وه، به‌لكو چه‌ند پێگایه‌کی تریشی گرت به‌ر له‌ پێناو دوورخستنه‌وه‌ی موسلمانان له‌ خۆینپێژی نێوانیان، له‌ سه‌رده‌می ناکۆکی نێوان (ئێبێن زوبیر) و عبدالله ملک ی کوپی مه‌روان دا هه‌ولی جێدیدی دا بۆ کۆتایی پێهێنانی شه‌پی نێوانیان و پاگرتنی خۆینپێژی موسلمانان.^۳

۱- حلیه‌ الاولیاء (۲۹۴/۱).

۲- پێوایه‌تیکی (واه‌ذا بنته) واته ئە‌مه‌ش کچه‌که‌یه‌تی به‌ پێی پێوایه‌ته‌که‌ی سه‌ره‌وه (وه‌ذا بیته) ئە‌مه‌ش ماله‌که‌یه‌تی.

۳- اثر العلماء فی الحیاة السیاسیة ص (۳۲۸).

مداتني ده گيڙپڙتو ه: عبدالله ي ڪوري عومر نامه يه ڪي بڙ عبدالملك نووسي و
تييدا: فرماني پيڪردبوو: له خوا بتسي و خوي له شهر بڪشيته وه، عبدالملك بڙي
نووسي پڙو ه: ڪه ٺه وه ولا واز له ده سلا ت دينيت و ڪاروبار به (شوپا)
به پڙتو ده با.

ڪاتيڪ (ٺيبن عومر) ٺهه ي بڙ (ٺيبن زويپر) نووسي: ٺاوي لي نه دايه وه.^١

ب — هاندان بڙ گوڙپڙيه لي و فهرانبه رداري ٺيمام، به رگرتن له هه لايساندن قتيلاه
ناشوب و په رته وازه ي له رادا:

ٺيبن عومر ﷺ ده لي: له خيلافه تي عوسماندا يه ڪيڪ بڙ لام هات، ده بيستم
فرمانم پي ده ڪات گازنده ي عوسمان بڪم!، ڪه قسه ڪي ته واو بوو، گوتم: ٺه و
ڪاته ش پيغه مبهري خوا (ﷺ) له نيو انماندا بوو، ده مانگوت: دواي پيغه مبهري (ﷺ)
باشترين ڪه ساني ٺوممه ته ڪي برپتين له: (ٺه بو به ڪر) ٺينجا (عومر) دواي ٺه ويش
عوسمان، وه لاهي ٺيمه نه مانزانپوه عوسمان ڪه سي به ناهق ڪوشتبني و تاوانپيڪي
گه وري ٺه نجام دابي، ٺيوه ده تانه وي و ڪو فارس و پڙم په فتار بڪن، ٺه وان
سه رڙ ڪه ڪانپان به ڪوشتن نه بي نامرن، چاوه ڪاني (٤) فرمي سميان هه لوهراندن،
ٺينجا گوتم: اللهم لاترد ذلك^٢، خوايه ٺه مه پوونه دا.

سالمي ڪوري عبدالله ي ڪوري عومر ده لي: بابم گوتم: عوسمان هه ندي ڪاري به
چه نجام گه ياندن، خه ڪ گاتزنده يان ڪرد، ٺه گهر (عومر) ٺه ڪارانه ي ٺه نجام دابان
ڪه س گازنده ي نه ده ڪرد و ورته ي ليوه نه ده هات.^٣

بنڙپه عبدالله ي ڪوري عومر چه نده سوور بووه له سهر به رگري ڪردن له
عوسمان ي ڪوري عه فان و پاراستني ڪه رامه تي و به رپهرچ دانه وه ي ٺه و ٺوممه تانه ي
خه لڪي ٺاواوه گيڙ له دڙي عوسمان دروستيان ده ڪرد، ڪاتيڪ عوسمان زاني
مهينه ته ڪه ده وريه بووه و خه ريڪه سهر ده ڪيشيت بڙ ليڊاني، بانگي عبدالله ي ڪرد و

١ انساب الاشراف (١٩٥/٥).

٢ المعجم الكبير للطبراني (٢٨٥/١٢)، ابن عمر، محي الدين مستو ص (٨٢).

٣ العواصم من القواصم ص (١٠٤-١٠٥)، ابن عمر، محي الدين مستو ص (٨٣).

دەربارە ی گە لە کۆمە ی ئاژاوە چیه کان پاوێژی پێکرد، عوسمان پێی گوت: بپوانە ئەوانە دەلێن چی؟! دەلێن: (یان واز بێنە یان دەتکوژین، (ئێین عومەر) گوتی:

ئایا تۆ هەتا هەتایە لە دنیا دا دەمێنی؟

عوسمان گوتی: نا، عبدالله وتی: زیاد لە کوشتن چی کەت بە سەر دەهێنن؟

عوسمان گوتی: نا، (ئێین عومەر) گوتی: ئایا بە هەشت و دۆزەخی تۆیان لە لایە؟

عوسمان گوتی: نا، (ئێین عومەر) گوتی: کەواتە ئەو کراسە ی خودا لە بەری کردووی دای نەنێی، دەنا دەبیته سوننەتیک، هە رکات خە لکانیک لە (خەلیفە) بێزار بن: یان وازی پێ لێ دێنن، یان دەیکوژن.^۱

ئەم پاوێژچوونە ی (ئێین عومەر) بە لگە یە لە سەر دووربینی و خوێندنە وە ی زیرە کانە ی ئەو بۆ پاشە پۆژ و دەرە نجامی کاروبارە کان، ئەو ئامادە یی خۆی دەر بپێ: چە ک هە لگرت و بە رگری لە عوسمانی ئەمیری ئیمانداران بکات و بە رەنگاری ئاژاوە چیه کان و گە مارۆ دە رانی مالی خەلیفە ببیته وە .

(ئێین سەعد) لە (نافیع) وە دە گێڕێته وە:

(ئێین عومەر) لە پۆژی گە مارۆ دانی عوسماندا دووجار خۆی زڕیپۆش کرد، کاتیک عوسمان کوژرا: تە ماشای کرد ئومەت کە وتۆتە تە نگزە ی مە ینە تە وە، چونکە کوژرانی (خەلیفە) بەم شیوازە تاوان و سەرپێچیه و بە لایەکی سامناکە و ئە نجامە کە ی لە سەر ئومەتدا دە شکێته وە، بۆ یە کاتیک ئاژاوە چیه کان خەلیفە یان شە هید کرد و پۆستی خلافە تیان خستە پێش (ئێین عومەر) گوتی: ئەم کارە تان تۆ لە ی خۆی هە یە، بە خوا خۆی بۆ تە رخان ناکەم، بپۆن یە کێکی تر دانێن.^۲

ئێین عومەر (ﷺ) نامۆزگاریە کانی خۆی بۆ خە لک چڕ کردبوو لە یە کگرتوویی و براهیە تی و دوورکە وتنە وە لە پە رتە وازە یی و ناکۆکی و براکوژی و پشتنی خوێنی یە کتری بە ناھە ق.

۱- المواسم من القواصم ص (۱۲۰).

۲- تاریخ الطبری، نقلا عن أثر العلماء في الحياة السياسية ص (۲۳۲).

پياويك بوي نوسيپوو: هه موو زانستم بۆ بنوسه وه، نه ویش بوي نوسيپوو: زانست فراوانه، به لام نه گهر پيت خوشه به ئاساني بگه پيسته وه لای خودا: نهوا با كۆلت سووك بۆ و خويینی موسلمانان مه خه كۆلته وه، با سكت مالی موسلمانانی نه كه ويته ناوه وه، زمانت له باسكردنی نامووسی موسلمانان بگروهه پابه ند به به كۆمه لی موسلمانانه وه، نه مه بكه، والسلام.^۱

ج — به ده مه وه چوونی بانهيشتی لایه نه ناكۆكه كان بۆ هاوكاری له چاكه كردنada بۆ خزمه تی به رژه وندی گشتی:

گيڤدراوه ته وه: (ئيبين عومه) له سه رده می ناشوب و پشيويڤدا چووييت لای هه ر نه ميريك، نوپيی له دواوه كردوو و زه كاتی مالی خوی داوه تی.^۲
پيی گوترا: نوپيی له گه ل نه مه ده كی و له گه ل نه وه ش ده كی كه به كتری ده كوژن؟!.

ئيبين عومه ر گوتی: هه ر كه س بلی: (حيّ على الصلاة) به ده ميّه وه ده چم، كيّ بلی: (حيّ على الفلاح) به ده ميّه وه ده چم، به لام به لام هه ر كه س بلی: (حيّ على اخيك المسلم وه ره به گز برای موسلمانندا بچۆ ده ليم: نا.^۳

ئيبين عومه ر پيگه يه كي به رزی له نيو ئوممه تدا هه يه، چونكه هاوه لایه تی پيغه مبه ری خواي كردوو و زانا و خودا په رست و دنيا نه ويست بوو، عبدالله ی كورپی موحه يريز په حمه تی خواي لی بيت عبدالله ی كورپی عومه ری به هه ويینی هيمنايه تی سه ر زه وی وه سف كردوو و ده لی: وه للاهی مانه وه ی (ئيبين عومه) له ژياندا به مايه ی نه مان و هيمنی داده نيم بۆ خه لکی سه ر زه وی.^۴

۱- تاريخ ديمشق، نقلًا عن أثر العلماء في الحياة السياسية ص (۳۳۴).

۲- الطبقات الكبرى (۱۴۹/۴).

۳- هه مان سه رچاوه (۱۷۰/۴).

۴- تهذيب التهذيب (۳۳۱/۵)، أثر العلماء في الحياة السياسية ص (۳۳۷).

د - (ئێبن عومەر) بانگەشەیی واجب بوونی گەردنکەچی پەهای بۆ سولتان ئەکردوو:

— بەیعتدانی بە زۆریشی بە جەواز دانەناوه، یان ئەوهی لە ژیاویدا بەدی دەکریت کە گواپە بەلگەپە ئەسەرگرتگی ئەدانی بە کاروباری سیاسی مۆسڵمانان:

چونکە بەشداری تێدانەکردوو: بە پێچەوانەوه: بەلکو عبدالله هەمیشە پارسەنگێک بوو لە هاوکیشەیی سیاسی سەرەمی ئومەویدا، شیوازی کاری: گەفت و گۆکردن و پەنا بردن بوو بۆ شورا و دوورکەوتنەوه بوو لە براکوژی، کاتیکیش ناکۆکی و هەرا لە ئێو مۆسڵماناندا سەری هەلدا، بێلایەنی و دوورەپەریزی خۆی پاگەیاندا، ئەم کارەیی بریتی نەبوو لە خۆ دوورخستەوه لە کاری سیاسی و ژیاوێی سیاسی، بەلکو جۆریک بوو لە تێپامان و بیرکردنەوه و ئاگادار بوون بەسەر هەلوێستی لایەنە ناکۆکەکان و دوورکەوتنەوه لە پشتنی خۆینی مۆسڵمانان و ململانێ کردن لە پێناوی سولتە و دەسەلاتدا، لەگەڵ کارکردنی بەردەوام و شێلگیرانەیی بۆ خۆشکردنی زەمینەپەکی لەبار و کەش و هەواپەکی گونجاو کە هێزو لایەنەکانی ئومەت کۆدەکاتەوه لەسەرپەکی، لە لایەکی ترەوه هەلوێستی بێ لایەنی (ئێبن عومەر) لە سەرەتای پووداوهکاندا دەگەرێتەوه بۆ مەترسی کەوتنە ئێو فیتنە و ئاژاوهکانەوه و پەکلا بوونەوهش بۆ لایەنێکیان کاریکی گران بوو بە لایەوه.^۱

(ئێبن عومەر) دەیگوت: پێم بە خۆم ئەدا دەستم بچێتە شەپەوه و پەژێوانیش نیم، مەوۆ جەنگاوەری پێی هەق بێ فەزلی زۆرتر و باشترە.^۲

لێرەدا چەندین بەلگە و حەقیقەتی میژوویی هەن دەیسەلمێنن: کە کاتێک (ئێبن عومەر) حەجایی بینی چ سەمێکی گەورە لە حەپەمی (مەککە) ئەنجام دەدا و خۆینپێژی تێدا دەکات و بێ پێزی خۆی و سولتەکەیی بەرامبەر بە پێرۆزی حەپەم دەنوێنێت، بەلێ لەو کاتەرا بیروپای خۆی لە بێلایەنی گۆپیوه، بەلکو پەشیمان

۱- مع المسلمین، مصطفى الحلی (ص: ۵۴).

۲- الطبقات (۱۶۴/۴).

بۆته وه كه له پړزي سوپاكه ي (عه لي كوپي نه بي تاليب) دا نه بووه و دږي (معاويه) نه جه نكاوه، چونكه به بۆچووني نه و (معاويه) ياخي بووه و له دږي شه رعيه تي (عه لي) ده رچووه و به باغي و ياخي و سته مكار دپته هه ژمار، (هه بيبي كوپي سابيت) ده گپړپته وه: (ئيبن عومر) له كاتي سه ره مه رگيدا گوتي: شتيكي خراپ له خۆمدا به دي ناكهم، جگه له وه له گه ل (عه لي كوپي نه بي تاليب) له دږي تاقمه ياخيه كه نه جه نكام.^۱

كه ميك له وه پيش وته يه كي تريمان گپړايه وه كه گوتبووي: (له ژياني دونيامدا جگه له (۳) شت مه راق بۆ هيج شتيك ناخۆم: يه كه م به پۆڅوو بووني پۆڅگار، دوهم شه ونوږږي شه وگار، سيپه م له دږي تاقمه ياخيه كه ش شه پم نه كرد كه نه وه ي نه شيا به سهريان هيئانين)،^۲ (هيي) ده لي: مه به ستي له تاقمه كه ي هه جاجه.^۳

له هه ندي كتبي (ميژوو) دا هاتوه: كه گوايه ئيبن عومر عبدالله ي كوپي زويږيشي له كۆمه لي ياخي و سته مكار و پړزه په هه شمار دووه، په شيمان بۆته وه له وه ي له دږي نه جه نكاوه، چونكه به ده رچوو داده نرږت له ژږر حوكمپاني (به ني ئومه ييه) و سته مي ليكر دوون په يمانه كه ي هه لوه شان دوونه وه.^۴

ئهم پړوايه ته چهند تيبيني و په خنه ي له سه ره:

– نه گه ر (عبدالله ي كوپي عومر) له كاتي ناشووي دا باوه پي ناوا بووايه كه (به ني ئومه ييه) له پيشترن و شايانترن بۆ (خيلافه ت له (ئيبن زويږر)، بي شك به يعه تي ده داني، به لام نه مه ي نه كرد، جا چۆن په شيمانه له پړزي نه واندانه بووه بۆ شه پ، كه له كاتيكا نه سلان به يعه تي نه داوني!!

– قسه كاني تري (ئيبن عومر) كه له پړوايه ته پاسته كاتدا هات جهخت له سه ر كۆمه كي باغي و ياخي ده كه نه وه كه (به ني ئومه ييه) و پياوه كانيان بوون، به

۱- سير اعلام النبلاء (۲۳۲/۳).

۲- هه مان سه رچاوه.

۳- هه مان سه رچاوه.

۴- هه مان سه رچاوه (۲۲۹/۳).

تایبه تیش هه جاج، قسه کانی دوازیانی پشتیان پی ده به ستری و سه نه دی
پیوايه ته کانیشیان (صحیح) ن.^۱

ئه م هه لوستانه ی به شداری ئه م پایه پوچه ل ده که نه وه که (ئین عومه) به
پیشه نگه (قوتابخانه ی گهر دنگه چی سیاسی ی سولتان) داده نین، به تایبه تی (ئین
عومه) نه و که سه یه که ئه م فرموده یه ی له پیغه مبه ری خودا (ﷺ) وه
گێڕاوه ته وه: ((على المرء المسلم السمع والطاعة فيما أحب أو يكره إلا أن يؤمر في
معصية فلا سمع ولا طاعة)).^۲

فرموده که به لگه یه له سه ر گوێپایه لی نه کردنی سولتان کاتیک فرمانی به
سه رپیچی کردن ده رکرد و له فرمانی خودا ده رچوو، بۆیه ناکریت (ئین عومه)
پێچه وانه ی فرموده یه ی بگوێنیه وه که خۆی گێڕا بیتیه وه، پاو بۆچوونی (ئین
عومه) راست نه مه یه: (گوێپایه لی و فرمانبهرداری بۆ نه و خه لیفه شه رعه یه که به
یه کده نگه و پای زۆرینه ی موسلمانان هه لبێژدراره و به یعه تی پێدراره، واجبه
گوێپایه لی بۆ بکری، مادام فرمانی به سه رپیچی کردن ناکات، نه گه ر سته می کرد و
لایدا نابێ گوێپایه لی بکری، به لکو پێویسته ئامۆژگاری بکری، نه گه ر ئامۆژگاری
سوودی نه بوو له و کاته دا پێویسته په نا بۆ دژایه تی کردنی ئاشکرا به دریت، به لام
په نابردن بۆ توند و تیزی و شه پ له گه ل کردنی مه کپوه، چونکه خۆینی تیدا
ده رژیت و یه کیتی کۆمه لی موسلمانان لاواز ده کات.^۳

۱۰ — به رنامه و بیروپای (ئه هلی هه ق) ده رباره ی (ئین زوبیر):

نه وه وی له سه رحی (موسلیم) دا ده لی: (ئین زوبیر) به بیروپای ئه هلی هه ق
سته م لیکراوه، هه جاج و هاوه لانی له دژی ده رچوون، دوا ی کۆژانی (ئین زوبیر)
هه جاج ده چیه لای (ئه سمائه ی) دایکی و پتی ده لی: بینیت چیم به سه ر کپه که ت

۱. الفقهاء والخلفاء، سلطان بن حثلین (ص: ۶۶).

۲. مسلم رقم (۱۸۲۹).

۳. الفقهاء والخلفاء (ص: ۶۶).

هيندا؟!، (ئەسمانە) گوتى: تۆ دنيات لى تىكدە، ئەويش ئەو دنيائى لى تىكدە،
پىغەمبەر(ﷺ) ھەوالى داينى: لە ھۆزى (سەقىف) دا لە نىوبەرەك و درۆزنىك پەيدا
دەبن، درۆزىنەكە مان بىنى واتە: (موختار)، بەلام (لە نىوبەرەكە) خەيال ناكەم جگە
لە تۆكە سىكى تر بىت.^۱

۱۱- پوخاندنى (كەعبە) و بىناكردنەھوى لە سەردەمى (ئىبن زويپىر) دا:

سالى (۶۴) ى كۆچى (ئىبن زويپىر) كەعبەى پوخاند، چونكە ديوارەكانى لار
ببونەھ،^۲ و داپوخابوون لە سۆنگەى بەردبارانى مەنجه نىقەكەى (حصين ى كوپى
نەمير) و سوپاكەى.^۳

كاتىك (ئىبن زويپىر) ويستى (بەيت) بپوخىنى، پاپوژى بە خەلك كرد، جابرى
كوپى عبدالله و عوبەيدولائى كوپى عومەير دەريارەى ئەمە پاپى خۆيان دەريپى،
(ئىبن عەبباس) گوتى: ئەگەر ئەمە بكەى دەترسم كەسانىكىش دوائى تۆ بىن و بە
تۆرەى خۆيان بپوخىتن و چاكى بكەنەھ و پېز و حورمەتى بە كەم بزانن، بەلام من
پىم چاكە كوئى داپمابى چاكى بكەيتەھە لە بەيت و لەو بەردانە گەپى كە
پىغەمبەر(ﷺ) بۆى ناردوون، (ئىبن زويپىر) گوتى: ئەگەر مالى ھەر كەسىكتان
بسووتى دانانىشىت و پازى نابىت تا نۆژەنى نەكاتەھە، ئەى چ لە مالى خوداى
پەرورەدگارتان دەكەن؟!^۴

ئىنجا (ئىبن زويپىر) (۳) پۆژ لەسەر يەك نوژى ئىستىخارەى دەكرد و داواى لە
خودا دەكرد بۆ ئەنجامدانى ئەم كارە پى خىرى بۆ پوون بكاتەھە.^۵
ئىنجا لە چوارەمىن پۆژى تەكبىر و پا و ئىستىخارەدا بپىارى تەواوى دا و خۆى
بۆ ئەم كارە يەكلا كەردەھە، خەلك پەرت و بلاو بوون، ھەندىكيان بەرەو (تائيف)
ھەلاتن، ھەندىكى تىرش بەرەو (عەرپەفات) و (مينا) پۆيشتن، (ئىبن زويپىر) بە خۆى و

۱- مسلم، رقم (۲۵۴۵).

۲- تاريخ الطبري (۵۲۰/۶).

۳- شذرات الذهب (۳۰۸/۱).

۴- البداية والنهاية (۶۹۱/۱۱).

۵- البداية والنهاية (۶۹۱/۱۱).

عه بدیکی حه به شی لاق باریک به ئومیدی ئه وهی خاوهن قاچه باریکه حه به شی که ی بهیت ده پوختنی ئه و بی و بهس که له فهرمووده ی (صحیح) دا ناوی هیتراره دهست به کار بو.

دهستی به هه لوه شانندی دیواری (پوکن) کرد، تا گه یاندیه سه ر بناغه ته ماشایان کرد بناغه ی بهیت گه یه نراوه ته وه به (حیجر) ئیسماعیل و به رده کانی بناغه ی وه ک په نجه کانی دهست پیزه ند کراون، (ئیهن زوبیر) په نجا پیاوی بانگ کردن و کردنی به شاید له سه ر نه مه، که (حیجر) یش له چوارچێوه ی (بهیت) دا بووه و کاتی خۆی به جێیان هێشتوو ئینجا (بهیت) ی بینا کرده وه و (حیجر) یشی خسته وه نێو چوارچێوه ی سنووری به یته وه.

له باری تهختانیه وه دوو ده رگای بۆ (بیت) دانان، ده رگایه ک بۆ پێداچوونه ژوو ده وه و ئه وه ی تریش بۆ پێدا هاتنه ده ره وه، به رده په شه که چونکه درزی دابوو به زیو قایمی کرده وه و به دهستی خۆی له شوینی خۆی دانایه وه، پانتاییه که ی له (۱۷) باسکه وه (۲۷) باسک فراوان کرد، دیواره کانی (که عبه) ی به میسک سواخ دا، پۆشاک (دیباچ) ی به به ردا کرد، ئینجا چوو مزگه وتی عائیشه له (ته نعیم) ئیحرامی عومره ی بهست، ته وافی (بهیت) ی کرد و نوێژی له لای مه قامی ئیبراهیم کرد و سه عی سه فا و مه روه ی نه جامدا، ئینجا پاکسازی ته وای (بهیت) و ده ور به ری کرد و هه رچی دار و به رد و خاشاک و خوینی وشکه لاتووی پاشماوه ی شه پ هه بوو هه مووی فرێدایه ده ره وه، چونکه به هۆی به ردارانی مه نجه نیقه وه دیواره کانی (که عبه) له سه ر پێرا بۆ خوار داته پابوون و شوپ ببوونه وه و به دوکه ل په شه لاتبوون و به رده په شه کهش له نێو ناگردا درزی دابوو.

هۆی تۆژهن کردنه وه ی بیانی (که عبه) له لایه ن (ئیهن زوبیر) وه له نێو دوو کتێبه (صحیح) هه که ی بوخاری و موسلیم و کتێبه کانی (مه سنه د و سونه ن) دا دهست ده که ویت، له چه ند رێبازیکه وه له عائیشه ی دایکی ئیماندارانه وه گێڕاوه ته وه که پیغه مبه ری خودا (ﷺ) فهرموویه تی: ((لولا حدثان قومك بكفر، لنقضت الکعبة،

ولادخلت فيها الحجر فان قومك قصرت بهم النفقة ، وجعلت لها باباً شرقياً و باباً غربياً يدخل الناس من احدهما، ويخرجون من الآخر، ولألصقت بابها بالارض، فإن قومك رفعوا بابها، ليدخلوا من شأوا ويمنعوا من شأوا))،^١ واته: نه گهر هؤزه که ت له سهرده می نه فامی نزیك نه ده بوون، که عبه م ده پوو خاند، (حیجر) م ده خسته نیو چوارچیوهی که عبه وه، چونکه هؤزه که ت به هؤی که م ده رامه تی وه لییان که م کردوته وه ده رگایه کم له لای پؤژه هلاته وه بؤ ده کرده وه و ده رگایه کی تریشم له لای پؤژئاووه بؤ ده کرده وه، تا خه لک به یه کیاندا بچنه ژوړه وه و به ده رگاکه ی تریشدا چووبانایه دهره وه، ده رگاکه یشم ده هیئنایه وه سر ته ختی زه وی، چونکه هؤزه که ت ده رگاکه یان به رز کردبؤوه تا به ئاره زووی خو یان کییان پی خو ش بیت پی بدنه بجیته ژوړه وه و بؤ کیشیان پی ناخو ش بیت پیگای پی نه دهن.

(ئین زوبیر) به گویره ی نه م فهرمووده پیرۆزه که له عائیشه ی پوړیه وه وهی گرتبوو (که عبه) ی بینا کرده وه، خودا پاداشتی خیری بؤ بنووسیت.

سالی (٧٢) ی کؤچی حه جاج کؤتایی به (ئین زوبیر) و ده سلاته که ی هیئا و کوشتی و هلی واسی، پاشان دیواری لای باری سهره وه ی هله شه شانه وه و (حیجر) ی له (بهیت) جودا کرده وه، وه کو پیشدا، به رده زیاده کانی بردنه نیو که عبه وه و سفته ی کردن، ده رگاکه ی برده وه شوینی خو ی و به رزی کرده وه، ده رگای لای خوړاوای لابرده و شوینه که ی قه پات کرد، تا ئیستاش هه ر به م شیوه یه، نه م کاره ی حه جاج نه نجامیدا به فهرمانی عبدالملک بوو، چونکه فهرمووده پیرۆزه که ی پی نه گه یشتبوو، کاتیکیش فهرمووده که یان بؤ خوینده وه، گوته: خوژگه وازمان له (ئین زوبیر) و نه و کارانه ی هیئابا که به نه نجامی گه یاندن و سهرپه رشتی کردوون.^٢

١- البخاري، رقم (١٥٨٣، ٤٤٨٤).

٢- البداية والنهاية (١١/٦٩٣).

سییه‌م: هۆکاره‌کانی ڕووخانی خیلافه‌تی (ئێبن زوبیر).

له‌ کاتی خۆینده‌وه و توێژینه‌وه‌ی ئه‌م بابته‌دا چه‌ند هۆکارێك خۆ زه‌ق ده‌کهنه‌وه که له‌ پشت ڕووخانی خیلافه‌تی (ئێبن زوبیر) و سه‌رکه‌وتنی (نومه‌وییه‌کانه‌وه) ١٠٠٠، گرنه‌گرتن ئه‌م هۆکارانه:

١- ئێبن زوبیر (حیجاز) ی کردبووه مه‌لبه‌ندی خیلافه‌ت:

ژماره‌یه‌ك لیكۆله‌ر^١ یه‌ك ده‌نگن له‌سه‌ر ئه‌مه‌ که گه‌وره‌ترین هۆی ئاوابوونی ئه‌ستیره‌ی ده‌سه‌لاتی ئێبن زوبیر مانه‌وه‌ی بوو له‌ (مه‌كه‌كه‌) دا،^٢ ئه‌گه‌رچی له‌ سه‌ره‌تای بزوتنه‌وه‌که‌یدا ١٠٠٠ کردۆته‌ (مه‌كه‌كه‌) و به‌لگه‌ی به‌ ده‌سته‌وه‌ بوون،^٣ به‌لام سووریوونی له‌سه‌ر مانه‌وه‌ له‌ (مه‌كه‌كه‌) و کردنی به‌ باره‌گای (خیلافه‌ت)، له‌ به‌رزه‌وه‌ندی ئه‌ودا نه‌بوو، چونکه‌ (حیجان) به‌ گشتی و (مه‌كه‌كه‌) به‌ تایبه‌تی به‌ شوێنێکی گونجاو دانانرێت بکریته مه‌لبه‌ندی ده‌وله‌تێکی گه‌وره‌ی و پهلێ بۆ مه‌موو لایه‌ك هاویشته‌بێت، (مه‌كه‌كه‌) دوا‌ی کۆچی پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) و هاوه‌له‌ به‌ پێژه‌کانی ده‌وری سیاسی خۆی له‌ ده‌ست دا، و ده‌وره‌ سیاسیه‌که‌ بۆ (مه‌دینه) گوازییه‌وه‌ و تا کۆتایی خیلافه‌تی عوسمان به‌رده‌وام بوو، کاتیکیش ئاشوب به‌ شه‌هیدکرانی عوسمانی خه‌لیفه‌ سه‌ری مه‌لدا، عه‌لی کورپی ئه‌بو تالیب چووه‌ (عیراق) و (کوفه‌) ی کرده‌ پایته‌ختی (خیلافه‌ت)، ئینجا (معاویه) دوا‌ی وازه‌ینانی خیلافه‌ت بۆ ئه‌وه‌ له‌ لایه‌ن حه‌سه‌نی کورپی عه‌لیه‌وه‌ له‌ شام (دیمه‌شق) ی کرده‌ پایته‌ختی خۆی، پاشان ده‌وره‌ سیاسیه‌که‌ بۆ حیجاز به‌ تایبه‌ت (مه‌كه‌كه‌) و مه‌دینه) نه‌گه‌رایه‌وه‌، ده‌کرێت کارتیکه‌ره‌کانی مانه‌وه‌ی ئێبن زوبیر له‌ (مه‌كه‌كه‌) دا له‌م چه‌ند خاله‌دا کورت بکه‌ینه‌وه:

١- شوێن:

مه‌كه‌كه‌ وه‌ك زانراوه له‌ ١٠٠٠ شوێنی جوگرافیه‌وه‌ له‌ (شام) و (عیراق) دووره‌،

١- وه‌كو (ناور، قبیلان، خراشي) و ه‌ی تریش.

٢- عبدالله بن الزبیر، للخراسي (ص: ١٩٣).

٣- عبدالله بن الزبیر، للخراسي (ص: ١٩٣).

ئەم دوو ھەرىمە گىرنگىزىن قۇناغەكانى مەملەنئى نىۋان (ئىبىن زوبىيىر) و (بەنى ئومەييە)يان بە خۇۋە بىنى، ئەم دوورە دەستە دەرفەتى بە (ئىبىن زوبىيىر) نەدا ئاگادارى پووداۋەكان بىت و چاۋدىرى مەملەنئى نىۋان سوپاى خۇى و سوپاى دوژمن بىكات و پەيۋەندى بەردەۋامى بە شوئىنكەۋتوۋانىيە ھەبىت، بەلكو لايەنى پەيۋەندى و ھەۋالگىرى نۆر بىھىز بوۋە، بەم شىۋەيە (ئىبىن زوبىيىر) نەيدەتۋانى بىريارى گونجاۋ و پىر بەپىستى پووداۋەكانى سەرگۈزەپانى سىياسى و سەربازى دەربىكات. لە لايەكى تىرىشەۋە ئومەييەكان پىك بە پىچەۋانەۋەى ئەۋەۋە، خۇدى خۇيان پاستەۋخۇ لە نىۋ پووداۋەكاندا دەژيان، شارى (مەككە)ش دەكەۋىتە نىۋ دۆلىتىكى گەمارۆدرا و بە ژمارەيك چىا و لوتكەى بەرزن شىۋەى ئەمە شىۋەى نىچىرىكە پەناى بۇ ئەۋ دۆلە بردوۋە و پاۋچىيانى دەۋرى دەدان و پىگاكانى دەرجوۋن و بە ھاۋارەۋە چوۋنى لى دەگىرن، بىنىيمان سالى (٦٤)ى كۆچى كاتىك (ھەسىنى كۆپى نەمىر) گەمارۆى (مەككە)ى دا، خەرىك بوۋ (بىزوتنەۋەكەى ئىبىن زوبىيىر)بە تەۋاۋەتى بىفەۋتى، بەلام مردنى (يەزىدى كۆپى معاۋىيە) بوۋە ھۆى كىشانەۋەى ئەم سوپايە و بىزوتنەۋەكەش لە لەنىۋچوۋن پىزگارى بوۋ.

ب - لايەنى ئابوۋرى:

(ھىجىن) بەگىشتى و (مەككە)ش بە تايىبەتى بۇ داھاتى ئابوۋرى و خۇراك پىشتى بە داھاتى ۋلاتانى دەۋرۋەرى دەبەست، بە تايىبەتى ۋلاتى (شام و مىسىر)، گىرانى پىگەكانى ئەم داھات و خۇراكەش دەبوۋە ھۆى پەيداۋوۋنى قات و قىرى و بىرسىيايەتى و شىپىزەبوۋنى دانىشتۋانەكەى، (بەنو ئومەييە) لە كاتى مەملەنئىيان لەگەل (ئىبىن زوبىيىر)دا نۆردىيان سوۋد لەم ھۆكارە ۋەرگىرت، ھەر دۋاپەدۋاى گىرتنەۋەى (شام و مىسىر) پىگەيان لەۋ ھارىكارىانە گىرت كە بۇ شارى مەدىنە دەنىيران،^١ بەشىۋەيەكى سىروشتى (مەدىنە) توۋشى چ بىت، (مەككە)ش توۋشى ئەۋە دەبىت، لە ھەردوۋ گەمارۆى يەكەم و دوۋەمدا ئەم چەككەيان بەكارھىنا^٢ و گەمارۆى ئابوۋرىيان خىستە سەر ھىجاز بەگىشتى و (مەككە) بە تايىبەتى.

١- فتوح البلدان للبلاذري (ص: ٢١٨)، عبد الله بن الزبير (ص: ١٩٤).

٢- عبد الله بن الزبير، للخراسي (ص: ١٩٤).

ج - هیزی مرۆیی:

بزوتنه‌وه‌ی فتوحاتی ئیسلامی کۆچکردنی ژماره‌یه‌کی زۆری هۆزه‌کانی به‌ دوا‌ی خۆدا هینا به‌ ره‌و وڵاته‌ فه‌تح کراوه‌کان، به‌ تایبه‌تی عێراق و میسر و شام^۱، ئەمه‌ بووه‌ هۆی لاسه‌نگی تا ته‌رازوی دابه‌شبوونی دنیشتوان له‌ نێوان عێراق و شام له‌ لایه‌ک و حیزاز له‌ لایه‌کی ته‌روه‌، حیزاز به‌ ده‌ست که‌می کادییر و هیزی مرۆیی‌وه‌ ده‌ینالاند، له‌ واقیعه‌دا هه‌ر ئەم که‌م و کورپه‌ نه‌یه‌شت ئین زوبییر سوپایه‌کی گه‌وره‌ و به‌ هیزی وا دروست بکات. که‌ هه‌میشه‌ ناماده‌ و له‌ سه‌ر پێ بیت و هه‌ر کاتی‌ک بیه‌وێ په‌لاماری دوژمنی پێ بدات و به‌رگری له‌ خۆ بکات، بۆیه‌ ده‌بینین له‌ کاتی‌کدا هێرش ده‌کری‌نه‌ سه‌ر حیزاز و (مه‌که‌)، (ئین زوبییر) هه‌میشه‌ داوا‌ی به‌ هاواره‌وه‌چوون ده‌کات له‌ عێراق‌وه‌ بیگاتی، به‌م شی‌وازه‌ (ئین زوبییر) جولانه‌وه‌کانی خۆی به‌ عێراق‌وه‌ ده‌به‌ستێته‌وه‌، ئه‌ویش به‌گۆڕه‌ی هێمن بوونی بارودۆخی ئەوێ و ناماده‌باشی والیه‌که‌ی تا به‌ هاواریه‌وه‌ بچێت، به‌مه‌ش هه‌ول و ته‌قه‌لایه‌کی زۆر له‌ ده‌ست (ئین زوبییر) به‌ فیرۆ ده‌چوو.^۲

۲ - سیاسه‌تی له‌ به‌ری‌وه‌به‌رایه‌تی و دارایی دا:

ئه‌گه‌ر چی (ئین زوبییر) له‌ دیاری کردنی چه‌ند والیه‌کدا سه‌رکه‌وتوو بوو، له‌ هه‌موو حاڵه‌ته‌کاندا ئەم سه‌رکه‌وتنه‌ی به‌ ده‌ست نه‌هێناوه‌، دیاره‌ جێگیر بوونی له‌ (حیزان) دا و نه‌گه‌رانی به‌ سه‌ر هه‌ری‌مه‌ ئیسلامیه‌کاندا، ده‌رفه‌تیان نه‌دایه‌ تا دانیشتوانی ئه‌و هه‌ری‌مانه‌ له‌ پووی ته‌بیات و بۆ چوونیاوه‌ بناسێت، وێنه‌یه‌کی داب و نه‌ریت و حاڵه‌تی ده‌رونیان بکێشێت و والی گونجاویان به‌ سه‌ره‌وه‌ دابه‌زرێنێت، له‌وانه‌ زه‌قترین وێنه‌ بۆ جێگیرنه‌بوونی حوکمرانی (ئین زوبییر) له‌م بواره‌دا هه‌ری‌می (عێراق) بیت به‌ هه‌ردوک شاری (به‌سه‌ره‌ و کوفه‌)یه‌وه‌، عێراق له‌و سه‌رده‌مه‌دا

۱ - هجرة القبائل العربية الى البلاد المفتوحة، للعلي (ص: ۲۳، ۵۷).

۲ - عبدالله بن الزبير، للخراسي (ص: ۱۹۵).

مەلەندى چەندىن ھۆز و تايەفە و بزوتنەۋەى سىياسى و عەقىدەى و مەزھەبى جۇراۋجۇر بوو، پىتۈستى بە والىيەكى كامىل و سىياسى و ژىرى واپوۋى بىتۈنى ئەمانە لە ژىر بالى ئىدارەكەى خۇيدا كۆپكەتەۋە و پىكىيان بخات و ئاراستەيان بىكات، ئەگەر تەماشايەكى ژياننامە و ھەلۋىستەكەى والىيەكانى (ئىبن زوبىر) بىكەين لە عىراقدا ئەم لاۋازىيەيان لەپوۋى ئىدارەۋە پىتۈ دەبىنن و خودى خۇيان بوۋنەتە ھۆى جى پى لىژبوۋنى ھالە سىياسىيەكە، يەك لە والىيەكانى (ئىبن زوبىر) لە عىراقدا عبدۇللاھى كوپى موتىيەى عەدەۋى بوو بەسەر (كوفە)ۋە، كە نەيتۈانى بەرەنگارى موختارى ئەبى عوبىدەى سەقەفى بىتەۋە و لە بەرامبەرىدا بەزى و (كوفە)ى بەجىيەشت بەشۋەيەكى گىشتى والىيەكانى (ئىبن زوبىر) نەيانتۈانى زەبت و پەبتى ئەم ھەرىمە بىكەن كە بە گەرەتەرىن سەرچاۋەى ھىزى مالى و مۇزى و دەۋلەتەكەى دەژمىرا لە پوۋبەپوۋنەۋەيدا لەگەل ئومەۋىيەكان، ئەم خراب بەپىۋەبىردنەى عىراق ھۆيەكى پاستەۋخۇى پوخانى خىلافەتى (ئىبن زوبىر) بوۋە ئەمە كاتىك دەرگەۋت كە خەلگەكەى ژىر بەژىر لە دژى موسەبى كوپى زوبىر پەيۋەندىيان بە ئومەۋىيەكانەۋە كرد بەلام دەرپارەى پەيۋەندى (ئىبن زوبىر) بە والىيەكانىيەۋە: ۋەك دىبىنرەت ئەۋ ھەر والىيەكى لە ھەر ھەرىمەك دانابايە. ئەۋا ھەرىمەكەى لە ھەموو بۈارەكانى بەپىۋەبىردنەۋە تا بە بۈارى شەپكردن و سەربازىش دەگات بە خودى والىيەكە دەسپارد، ئەۋ دەستى نەدەخستە كار و بارى والىيەكانى، ۋەك دەلەين خەرىك بوو پەيۋەندى بە ھەندىكىانەۋە بېچپىت، ئەم سىستى پەيۋەندىيە بوۋە ھۆى خىرا گىرانى ئەۋ ھەرىمانە لە لايەن ئومەۋىيەكانەۋە، گىرانى (قرقىسىيا) بەلگەيەكى پوۋنە لەسەر ئەمە، زوفەرى كوپى ھارىسى كىلابى والى ئەۋ ھەرىمە بوو، ماۋەى چەند سالىك لە بەرامبەر عبدالمەك و ھەستايەۋە و جەنگا، پىگاي دەرچوۋنى بەرەۋ عىراقى لى گىرا، ماۋەيەكى زۆرى خاياند ھىمدادى نەگەشىتى، (ئىبن زوبىر) ھىزى بە ھاۋارەۋە نەنارد، لە كۆتايىدا و بە ناچارى خۇى بە دەستەۋە دا و چوۋە ژىر بالى دەسەلاتى

عبدالملىكى كۆپى مەروانەو، دۋاى ئەوھى ھۈزەيلى كۆپى زوفەر (زوفەر)ى بابى خستە سەرئەو باوھەپەي كە عبدالملىك لە (ئىبن زۆبىر) باشتر دەبى لە بەرامبەرياندا.^۱

بەلام دەربارەي سىياسەتى ئابورى (ئىبن زۆبىر)، وپراي كەمى داھاتى ئابورى ئەو، تېبىنى دەكرىت لە بۆچۈنەكانىدا سەبارەت بەو مال و سامانى لەبەر دەستىدايە، كارىگەرى خەلىفە پاشىدەكانى لەسەر بوو، بە تايبەتى عومەرى كۆپى خەتتاب رضي الله عنه دەيەويست لە پووى بەخشىنەو شۆپىن پىي پىبازى ئەوان ھەلبگرىت، پىي وابوو بەيتولمالە: مالى خوايە، مافى موسلمانانە، بەكارھىنانى لە پووى شەرعيەكەيەو ھەبىت دروست نيە، زۆر داکۆكى لەم بۆچۈنە دەكرد، ئەم سىياسەتە لەو كاتەدا نەدەچۈو مېشكى زۆرىيەي خەلگەو، چونكە (خەلك) ۋەك د. العىش دەلتى: توانايان نەبوو لەم سىياسەتە بگەن و ھەزمى بگەن.^۲

(ئىبن زۆبىر) بەيتولمالەي نەكردە ئامرازىك، بۆ داکوتانى پايەكانى دەولەتەكەي پراكىشانى خەلكى ئازا و شارەزا و كارامە لە دەورەي خۆى و سەرخستنى پىپۆژەي شوراكەي و بەھىزكردنى ھىزەكانى لە پووى چەك و چۆلەو، بە شىۋەيەكى ئاسايى ژمارەيەكى باشى لە پىشتىوانانى خۆى لە دەستدان، لە كاتىكدا زانىمان (ئومەييەكان) مال و سامانى گىشتيان بەسەر سەروك ھۆز و كەسانى ديار و شاعىراندا ھەلدەپشت تا بە لاي خۇياندا پايانكىش.

۲ — بەخۇنەگرتنى سەروك ھۈزەكانى عىراق؛

ھوكمپانان دەتوانن زۆرىيەي سەروك ھۈزەكان بە مال و سامان و بەخشىن بە لاي خۇياندا پايكىش، چونكە چەكى مال و سامان ترسناكە و كارىگەرە و دلان كەمەندكىش دەكات و كار لە دل و دەروون دەكات، گىپدراوھتەو: موسەبى كۆپى زۆبىر) دوابەدۋاى كۆتايى ھىنان بە موختار و كوشتنى، بە خۆى و سەروك

۱ - انساب الاشراف (۲۰۵/۵).

۲ - الدولة الاموية (ص: ۲۰۷).

ھۆزەكانى عىراقى ۋە دەچىتە (مەككە) ۋە سەردانى (ئىبن زويپىر) دەكەن، موسەب دەلى: ئەى ئەمىرى ئيمانداران، لەگەل سەرك ھۆز ۋە پىاوماقولاتى عىراق ھاتوومە خزمەتتان، ھەرىكەت لەم پىاوانە لە نىو ھۆزەكەى خۇيدا برا گەورەى ۋە پەيپەى لى دەكرىت، ئەم پىاوانە ئەو كەسانەن كە بە پەلە ۋە بى دواكەوتن بەيەتتان بە جەنابتان دا، ژيانان بە بانگەشەى تۆ بەخشى، سەرىپچى كەرانى تۆيان لە ناو برد، ھەوليان داۋە ۋە دەدەن دوژمنەكەت بنىپ بكن، تگايە لە مال ۋە سامانە بەخشىشان پى بدەن، عبدالله ى كوپى زويپىر گوتى: بەخۆت ۋە كۆيلەكانى عىراق ھاتوويتە لام، فەرمانم پى دەكەى لە مالى خودا بياندمى؟! كارى ناۋا ناكەم، سوپند بە خوا ھەزم دەكرد ئالوگۇرپم پى كەردبان چۆن ئالوگۇپى دىنار بە درھەم دەكرىت، (١) نەفەرم لە ئەمانە دەدا بە يەك نەفەرى شام.^١

لە رىۋايەتلىكى تردا ھاتوۋە: (أبو حاضر الأسدي) ى قازى بەسرە گوتى: پەندىك ھەيە بۆ ئىمە ۋە بۆ نىۋە ئەى ئەمىرى ئيمانداران، ئەۋىش ئەۋ دىپە شىعەرەى (أعشى) يە:

علقناك عرضاً وعلقت رجلاً...غيري وعلق أخرى غيرها الرجل

ئەى ئەمىرى ئيمانداران: ئىمە خۇمان بە تۆۋە بەستۆتەۋە ۋە تۆش دلت بە خەللى شامەۋەيە، خۆ خەللى شام خۇيان بە (مەروان) ۋە بەستۆتەۋە، ئىستا ئىمە چى بكن؟! ^٢

شەبى دەلى: ھىچ ۋەلامىم ۋەك ئەۋ ۋەلامە جوان ۋە پىر بەپىستە نەبىستوۋە!،^٣ پاش ئەمە ئىبن زويپىريان لىخست ۋە نامەيان بۆ عبدالملك نووسى كە: بەرەۋ لامان ۋەرە^٢ بۆ عىراق.

١. العالم الاسلامي في العصر الاموي (ص: ٥٠٦).

٢. البداية والنهاية (١١/١٤٦، ١٤٧).

٣. العالم الاسلامي في العصر الاموي (ص: ٥٠٦).

٤- به‌یعه‌ت پی‌ نه‌دانی له‌ لایهن (به‌نی هاشم) و دژایه‌تی کردنی ده‌وله‌ته‌که‌ی:

عبدالله ی کورپی عه‌باس و محمدی کورپی عه‌لی ناسراو به‌ ئیبن له‌نه‌قییه و چه‌ندین که‌سایه‌تی تری به‌نی هاشم به‌یعه‌تیان به‌ (ئیب‌ن زویبەر) نه‌دا، ئه‌ویش به‌ نه‌رم و نیانی هه‌لسوکه‌وتی له‌ که‌ل نه‌کردن، به‌ لکو جاروبار توند و تیژیشی له‌ دژ به‌ کار دیتان.^١

٥- زێده‌پۆیی موسعه‌بی برای له‌ خوین‌ رژێیدا دوا‌ی کۆتاییه‌یان به‌ موختار:

موسعه‌ب هاته‌ لای (ئیب‌ن عومه‌) و سه‌لامی لێ‌کرد و گوتی: تۆ کێی؟ گوتی: من برازا که‌تم، موسعه‌بی کورپی زویبەر گوتی: والی عیراق؟ گوتی: به‌لێ، ئینجا به‌ (ئیب‌ن عومه‌) ی گوت: پرسیا‌رت لێ ده‌که‌م ده‌ریاره‌ی خه‌لکێک: دوزمنایه‌تیان کرد و له‌ فه‌رمان ده‌رچوون و شه‌ریان کرد و تا کاتی‌ک شکستیان خوارد، ئینجا چوونه‌ نێو قه‌لایه‌که‌وه‌، خۆیان تێدا مه‌لا‌سدا و داوا‌ی ئه‌مانیان کرد تا نه‌کوژرێن، ئه‌مانیان پێ‌درا به‌ لام دوا‌یه‌ کوژران؟

(ئیب‌ن عومه‌) گوتی: ئه‌ی موسعه‌ب: ئه‌گه‌ر مروفێک لای به‌ره‌به‌یانیه‌ک بکه‌وێته‌ نێو ناژه‌لی (زویبەر) هوه‌ و (٥) هه‌زار مه‌پ سه‌ره‌بپی، تۆ ئه‌و که‌سه‌ به‌ (زێده‌پۆ) نازانی؟ وه‌لام به‌ ده‌وه‌. گوتی: به‌لێ، که‌سی‌ک له‌ پۆژێکدا پێنج هه‌زار مه‌پ سه‌ر بپێت، من به‌ (زێده‌پۆ) ی داده‌نیم، ئیب‌ن عومه‌ر گوتی: بۆ ناژه‌لی به‌ زێده‌پۆ ده‌زانی به‌لام بۆ مروفی به‌ زێده‌پۆ نازانی؟ باشه‌ تۆ خودا نا‌به‌رستی لێ ناترسی؟ نازانی خودا چ زاتیکی به‌ سامه‌؟ که‌سانی‌کت کوشتووه‌ خودایان به‌ یه‌ک ده‌زانی! ئایا تێیاندا نه‌بوو به‌ زۆر پێکرا‌بوو و تۆبه‌ له‌ تاوانه‌که‌ی ده‌گیرایه‌وه‌، یان هه‌موویان بوو

نه قام بوهه و ٺومندي گه پانه وهي لي ده ڪرا.^١

ٺهه ڪوشتاره زورهه موسع به له عيراق نه نجاميدا دل و دهروني عيراقيه ڪاني
پر ڪرد له توپه يي و پق و توله، پي ده چيت ٺهه وه لويسته ي عيراقيه ڪان له جهنگي
(دير جالسق) به رام به به موسع به نوانديان په يوه ندي به نه مه وه هه بوييت، ٺهه
كه سه ي موسع به ڪوشت (زيادي ڪوري زويان) بو، ڪاتيڪ چوه لاي عبدالله،
فه رمانيدا هه زار ديناري زيري به خشيش پي بدن، به لام (زياد) ٺهه به خشيشه ي
پهت ڪرده وه و هيچي وه رنه گرت و به (عبدالله) ڪوت: من به فه رمان ي تو و
له سهر داوي تو نه مڪوشتوه، به لڪو له توله ي (نابي) برامدا ڪوشتوه ته وه.^٢
گوتراو يشه: (زايدة ي ڪوري قودامه ي سه قه ي) به شداري ڪوشتن ي موسع به
ڪرده وه و ڪاتيڪ ڪوشتويه تي گوتويه تي: هاوار بو تو له سيناني موختار!^٣

٦- به ڪه م داناني ده سه لاتي ٺومه وي له لايه ن (ٺيبن زويير) وهه:

ده بوايه (ٺيبن زويير) نه يه لاي ٺومه ويه ڪان دواي مردني به زيد له (مه دينه)
دهر چوبان و به ره و شام پويشتبان، به تايه تي (مه پواني ڪوري هه ڪه م) و
(عبدالله) ڪوري، نه گهر (ٺيبن زويير) پشتگيري ٺهه ڪوچه ي ڪردبان ٺومه ويه ڪان
كه سيڪيان ده ست نه ده ڪوت له په رته وازه يي پزگاريان بڪات و پيزه ڪانيان پيڪ
بخاته وه و ده سه لتيان بو بگي پته وه، (مه پواني ڪوري هه ڪه م) تا نه گه يشته شام
بيري له ڪو ڪمپاني نه ڪرده بوه، له لايه ڪي تريشه وه (عبدالله ي ڪوري زويير) وه
پيويست پشتيواني پشتيواناني خوي له شام نه ده ڪرد و به جيدي گرنكي به نه وي
نه دا، كه ده بوايه له م ساهه وه خته دا به خوي و سوپايه ڪي گه وره و به هيژه وه به ره و
شام بجيت و پاشماوه ي ده سه لاتي ٺومه وي له په گه وه ده رڪيشيت.

١- مصنف ابن ابي شيبة (٨٥/١٥).

٢- الڪامل في التاريخ (٥٤/٣).

٣- الڪامل في التاريخ (٥٤/٣).

۷ - گوی نه‌دانی به لایه‌نی راگه‌یاندن و پروپاگه‌نده:

واته بایه‌خی به شاعیران نه‌ده‌دا و به پیشکەش کردنی به‌خشیش و دیاری مه‌ستی نه‌کردن، راسته ده‌سته شاعیرێك خۆبه‌خشانه به شیعره‌کانیان پشتگیری عبدالله و بانگه‌وازه‌کە‌ی ئه‌ویان کردوه، به‌لام زۆریه‌ی شاعیران به‌بی به‌رامبه‌ر ئه‌م کاره‌ ناکه‌ن که له بانگه‌سه‌کان له لایه‌ن ئه‌وانه‌وه په‌واجیان پێ ده‌دریته:

عوبه‌یده‌ی کوپی قه‌یسی پوقییات^۱ له ستایشی عبدالله دا گوتویه‌تی:

أنت ابن معتلج البطاح كَدَدُهَا فَكَدَائِهَا
فالبیت ذي الأركان فامستن من يطحائها

تا ئه‌و شوینه‌ی ده‌لی:

ولدت أعزّ مباركاً كالبدر وسط سكائها
في ليلة لا تحس فيه سحرها وعشائها
ان البلاد سوى بلادك ضاق عرض فصائحها
فاجمع بني الى بنيك فانت خير رعاها
نشهدك منا مشهداً ضنكاً على أعدائها
نحن الفوارس من قریش يوم جد لقائها^۲

ئومه‌ویه‌کان له گۆره‌پانه‌کانی جه‌نگی راگه‌یاندن و پروپاگه‌نده‌ی له‌گه‌ڵ عبدالله دا سه‌رکه‌وتنی گه‌وره‌یان به ده‌ست هێتان، ئه‌وان سه‌روه‌ت و سامان و پول و پاره‌یه‌کی زۆر و زه‌وه‌ندیان ده‌کرده شابه‌شی شاعیران، بۆیه ده‌بینین شاعیره‌کانیان به که‌یفی خۆیان به به‌ژن و بالای ئومه‌ویه‌کانیان هه‌لده‌گوت و تانه و تاشه‌ری خراپیشیان له عبدالله ده‌دان، ته‌ماشاکه‌ن چۆن أعشی‌ی کوپی ربه‌عه‌ی شاعیری

۱- دیوان عبیدالله بن قیس، تحقیق محمد یوسف (ه‌: ۱۱۷).

۲- موقف الشعر من الحركة الزیمریة (ه‌: ۲۶).

تومہوی تانہ و تہ شہر لہ عبداللہ دہدات:

آل الزیر من الخلفة کالتی عجل النتاج بجملہا فأحالہا
 أو كالضعاف من الحمولة حُمِلت مالا تطیق فضیعت أحمالہا
 قوموا الیہم لاتناموا عنمہ کم للغواة أطلتہم امہالہا
 ان الخلفة فیکم لا فیہم مازلتہم أركانہا وثمانہا
 أمسوا علی المعروف مغلقاً فانہض یمینک فافتح أقفالہا^۱

۸ - بہ کارہینانی لیڈان و توند و تیژی زیاد لہ گہل عہ مری برای:

شیوازی لہ نیو بردنی عہ مری کوپی زویئر لہ لایہن عبداللہ ی کوپی زویئر وہ و
 دوا ی بہ دیلگرتنی، کاردانہ وہی خرابی لیکہ و تہ وہ بۆ سہر خودی عبداللہ، وای لہ
 خہ لک کرد بہ پیاوکی بی سۆز و بہ زہی تہ ماشای بکہن، و لہ مہ ولا ہاوسۆزیان
 نہ بیت لہ گہل کیٹشہ یہ کدا.

عہ مری کوپی زویئر بہ تومہ تی ہاوسۆزی و پشتیوانیان لہ گہل عبداللہ ی کوپی
 زویئر لہ مہ دینہ لہ خہ لکی دہدا، ئەم کارہی لہ لایہن دہولہ تہ کہ یہ وہ پی
 سپیژدرا بوو، کہ واتہ ئەمہ بہ رھمہ می تہ بیعی و سروشتی پۆستہ کہی بوو، ہرچہ ندہ
 حاشا لہ تاوان و ستہم و غہلہ تی خودی خووشی ناکریت، بۆیہ زۆربہ ی خہ لک
 خۆزگیان دہ خواست عبداللہ عہ مری بہ ند کرد بایہ و بہس، یان داوا ی لہ و کہ سانہ
 کرد بایہ کہ عہ مری سزای داوان چاوپۆشی لی بکہن و لہ ہلہ کانی بیوون،^۲
 ہندیکیش پییان وایہ عبداللہ تہ نہا خوازیاری کورسی دہ سہلات بوو، دہنا ناوا
 دلپہ قانہ و بی پہ حمانہ لہ بہ رامبہر براکہی ہلہ سوک و تی نہ دہ کرد،^۳ شاعیرانی
 دوژمنی ئەم پوودا و ہیانم بہ سوودی خویان و تومہ و بیہ کان شکاندہ وہ، تہ ماشا چۆن
 زوحاکی کوپی فہ یروزی دہیلہ می گالتہ بہ عبداللہ و بانگہ وازی دنیا نہ ویستی و

۱- موقف الشعر من الحركة الزيربية (ص: ۸۷).

۲ - موقف المعارضة في خلافة يزيد (ص: ۵۳۵).

۳ - موقف المعارضة في خلافة يزيد (ص: ۵۳۵).

چاکسازی که ی ده‌کات و ده‌لئ:

تخبرنا ان تكفيك قبضة وبطنك شبر أو أقل من الشبر
وانت إذا نلت شيئاً قضمته كما قضمتم نار الغضا حطب السرر
فلو كنت تجزي أو تبیت بنعمة قريباً لردتک العطوف علی عمرو^۱

عبدالله ی کوری زوبیری ئه‌سه‌دی ی شاعیری ئومه‌ویش به‌م شیوه‌یه به‌سه‌ر
عبدالله و بانگه‌وازه‌که‌یدا ده‌یکا به‌ه‌را:

تحدث من لاقیت انک عائذ مصرعت قتلي بين زمزم و ركن
قتلتهم اخاکم بالسياط سفاهة فيالك للرأي المشلل والأمن^۲

تا ئه‌و شوینه‌ی ده‌لئ:

قطعت من الأرحام ما كان واشجا علی الشيب واتبغت المخافة^۳

۹- بالاده‌ستی دوژمنانی عبدالله :

جیی سه‌رسوپمان نیه تا قمی (به‌نی ئومه‌ییه) بالاده‌ستتر و ده‌ست پۆیشتووتر
بن، له‌ بوار ی ئیداره و به‌پۆیه‌بردندا له‌ عبدالله ی کوری زوبیر، (به‌نو ئومه‌ییه) له‌
سه‌رده‌می (معاویه) وه‌ پۆستی حوکمرانیان وه‌رگرت و شاره‌زای هونه‌ری
به‌پۆیه‌بردن بوون، به‌لام عبدالله ی کوری زوبیر له‌م بواره‌دا تازه بوو و ته‌نانه‌ت
سه‌رقالیه‌کان نه‌یانهیشت به‌ خودی خۆی سه‌رپه‌رشتی ه‌ریمیک له‌ ه‌ریمه‌کانی
ده‌وله‌ته‌ ده‌وله‌ته‌ فراوانه‌که‌ی بکات، ه‌روه‌ها له‌ بوار ی سه‌ریازیشدا: ه‌ست ده‌که‌ین
(به‌نو ئومه‌ییه) له‌ تاکتیکی جه‌نگی و سه‌رکردایه‌تی کردنی سوپادا زۆر له‌ عبدالله

۱ - الحرب الزیبري فی ادب العصر الاموي، ثریا ملحس (ص: ۲۲۵).

۲ - ه‌مان سه‌رچاوه (ص: ۲۲۸).

۳ - ه‌مان سه‌رچاوه (ص: ۲۲۸).

دەست پۇشتوتۇر و شارەزاترن، زەقتىن بەلگەى ئەم قەسەيەمان ئەوھىيە: تەماشىا دەكەين مەپوانى كۆپى حەكەم خۇدى خۇى سەركردايەتى ئەو سوپايەى كىرد كە ھىرشى كىردە سەر ولاتى (مىسر) ولە ژۆر پىى والى عبدۇللاھى ھىنايە دەرەوھ و خىستىيەوھ ژۆر پكىفى دەولەتى ئومەويەوھ، ئىنجا دواى ئەمە (عبدالمك)ى كۆپى دەكاتە سەركردەى ئەو سوپايەى كە بۆ جەنگى عىراق دەنۆرى، بەم كارەيان دەيان بىنى پاستەوخۆ چ شىك لە گۆرەپانى پووداۋەكاندا دىتە ئاراۋە ولە لايەكى ترىشەوھ لايەنى دەرۋونى و مەعنەوى ھىزە ھىرش بەرەكە نەدەپووخا و بەرز دەبۆوھ.

لە بەرامبەرىشدا دەبىنن عبدۇللاھى كۆپى زۆيۈر خۇى لە (مەككە) دەمىننەوھ و بۆ پىكانى ئامانجەكانى و بە دەستەپىنانى سەركەۋتەكانى جەنگ پىشت بە سەركردەى سوپاكان، يان والى ھەرىمەكانى دەبەستىت، عبدالمك پەخنە لەم سىياسەتەى عبدۇللاھ دەكرىت و دەلن: ئەگەر عبدۇللاھى كۆپى زۆيۈر خەلىفە بوۋايە ۋەك خۇى گوتۇۋىتەتى خۇى دەرەخست و خۇدى خۇى سەركردايەتى پىشتىۋانەكانى دەكرىت و كلكى خۇى لە حەپەم نەدەچەقاند.^۱

ۋەك دەكرى: ئەم جەنگ و مەملەننىيانە دەكرىت دەبىنن: (بەنو ئومەييە) ھەمىشە لايەنى ھىرشبەر و پەلاماردەر بوون، عبدۇللاھى كۆپى زۆيۈر ھەمىشە لە سەنگەرى بەرگىرى و بەرەنگارىدا بووھ.^۲

۱۰- كەش و ھەوا و زەمىنەى پەيداۋونى بزوۋتەوھى (عبدۇللاھى كۆپى زۆيۈر):

ئەگەر بە ۋىژدانەوھ قەسە بىكەين، دەبىى بلىين: ئەو بارۋدۇخە ناسازەى بزوۋتەوھەكى عبدۇللاھى لە خۆگرتىۋو بە ھۆكارى ھەرەگەۋرەى پوۋخانى خىلافەتەكەى دادەنرىت، چۈنكە لەم سەردەمەدا چەندىن بزوۋتەوھى مەزەبى و

۱. الطبقات (۲۳۲/۵).

۲. عبدۇللاھ بن الزبىر، للخراسى (ص: ۱۹۹).

سیاسی و عەشیرەتگەری لە شەرع دەرچوو پەیدابوون و ئارامی و ئاسایشی جیهانی ئیسلامییان تێکدا، ئەوە لە کاتی کەدا ئارامی سیاسی بە گەرنگترینی مەرجی پاوەستاو بوونی حکومەتیکی دامەزراو دادەنریت، ماوەیەکی دوور و درێژ عبدالله بە شەپی (خەواریج) هەکان سەرقال بوو، بزووتنەو هەکەیی موختاریش زۆری ماندوو کرد و کاتیکی زۆری ئی بەزایەدا و خەڵکانیکی زۆری ئی بە کوشت دا، ئەم بزووتنەو هە مەزەبیانە هێندەیان عبدالله بە خۆو سەرگەرم کرد کار بەو هە گەشت کە مەتر بێر لە پێکۆپێک کردنی دەوڵەتەکی بکاتەو، لە هەمان کاتیشدا وزەییکی زۆری ماددی و مەزبەییان ئی بە فەرۆدا.^۱

چوارەم: لاواندەوێ عبدالله ی کوری زوبیر

عبدالله ی کوری زوبیر لە لایەن ژمارەییە ک شاعیرەو بە قەسیدەیی دوور و درێژ و گریان هێنەر و خەمبار لاواندراوێتەو، مێژوو تۆماری کردوون و شەوگاریان و سەرەسەدەکان و ئالوگۆپی زەمانە و لافاوی هێرشەکان بە لایدا نەداون.

(عبدالله ی کوری آبی مسروع) دەیلووینیتەو و دەلئ:

لقد أدرکت کتاب أهل حمص لعبدالله طرفاً غير وعمل
شجاع الحرب اذ شدت وقوداً وللحادين خير محل رجل
ومن ذا يكره الأبطال منه اذا إعتنشوا طريقاً غير سهل
فما للشامتين بنا أصيبوا وقلّوا من سراتهم لمثل^۲

(قەسی کوری هەیسەمی سەلەمی) دەلئ:

فقدنا مصعباً وأخاه لما نفت سماؤهما المخولا
وكنّا لا إیرام لنا حريم نسحب في مجالسنا الذیولا

۱- عبدالله بن الزبیر، للخراسي (ص: ۱۹۹).

۲- تاریخ دیمشق، لابن عساکر (۱۹۳/۳۰).

اذا أمن الجناب وإن فرغنا ركبنا الخيل واجتنبنا الشلّيل
 ونرمي بالعدواة من رمانا ونوطئهم بها وطأ ثقيلا
 فيالهي ولهي أبي وأمي لقد أصبحن بعدها ذليلا
 ويالهي على مافات مني ألا أصبحت في القتلى قتيل
 ولم أصبح لأهل الشام نصبا يذكرني ابن مروان الدحول
 فلا رفدا يعد ولا غناء ولا اذنا ولا حبسا جميلا
 ولكن بين ذلك بين بين لقد ضل ابن مروان السبيلا.^١

١- تاريخ ديمشق، لابن عساكر (١٩٣/٣٠، ١٩٤).

ناوه پۆک

- پیشه کی ۷
- به شی یه که م ۱۱
- ناو بنه چه و ناسناو پتگه یشتن وشپوه ی و ۱۱
- یه که م: ناو بنه چه و ناسناوی. ۱۱
- دووه م: له دایکبوونی و به یه تداشی به پیغه مبه ر ﷺ ۱۱
- سپهه م: (زوییری کوری عه ووام) ی باوکی عبدالله ﷺ: ۱۲
- چواره م: (ئه سمانه ی کچی صدیق) ی دایکی عبدالله ی کوری زوییر ﷺ: ۱۴
- گرنه گرتین سیغه ته کانی ئین زوییر: ۲۰
- له وتاره به ناویانگه کانی: ۲۶
- چه ند شایه دی یه که له سه ر سه خاوه تی ئین زوییر: ۲۸
- به شی دووه م: عبدالله ی کوری زوییر له سه رده می ئه بو به کر ۳۱
- ۱ - له یه رموک: ۳۱
- ۲ - ئین زوییر له که ل عومه ری کوری خه تخاب ﷺ: ۳۲
- ۳ - نووسینه وه ی په راوگه کانی قوپان له سه رده می عوسماندا ﷺ: ۳۲
- ۴ - جیهاد و تیکوشانی له باکوری ئه فریقیا له سه رده می عوسماندا ﷺ: ۳۳
- ۵ - به رگریکردن له عوسمان کاتی گه مارۆدرانی: ۳۵
- به شی سپهه م: بزوتنه وه ی عبدالله ی کوری زوییر له سه رده می ۳۹
- ئه و کاره ساتانه ی له سه رده می یه زیددا پوویندا ۴۴
- به شی چواره م: به یه تی عبدالله ی کوری زوییر بۆ خیلافه ت ۶۷
- باسی یه که م: مردنی یه زیدی کوری معاویه و خیلافه تی معاویه ی کوری یه زید ۶۷
- باسی دووه م: ده رچوونی (مه پوانی کوری حه که م) له دژی (ئین زوییر) ۸۴
- یه که م: ناو وینه چه که ی وژیانی پیش ده رچوونی له دژی ئین زوییر ۸۴
- نه خشه ی جهنگی (مه پوان) له دژی (ئین زوییر) ۸۶
- دووه م: له نێو بیردنی پشتیوانانی (ئین زوییر) له شام ۸۶
- سپهه م: گرته وه ی (میسپ) و هه ولی گرته وه ی (عیراق و حیجان) ۹۶
- چواره م: کرانی عبدالملک به والی عه د و مردنی مه پوان: ۹۸
- باسی سپهه م: عبدالملکی کوری مه پوان و ململانێی له که ل عبدالله ی کوری زوییر ۱۰۲

- يەكەم: ناو و بىنچە و ناسناو و كەمىك لە ژيانى. ١٠٢
- دوومە: ژيانى سياسىيانەى پىش حوكمگىپان. ١٠٦
- سىيەم: ئەو زانايانەى لەگەل عبدالمك بوون. ١٠٧
- چوارەم: بزوتنەوەى (توابىن) و جەنگى (عين الورده) لە ٦٥ كړچيدا. ١٠٨
- پىنجەم: بزوتنەوەى موختارى ئەبى عوبىدى سەقەفى: ١١١
- موختار و قەلاچۆكردى بكوژانى حوسىن. ١١٥
- شەشم: بزوتنەوەى عەمرى كوپى سەعیدى كوپى عاص (الاشرق) و كوژرانى. ١٢٥
- حەوتەم: ناشتى عبدالمك لەگەل (پۆم) و تەنگەلچىنى بە (جەپاجىمە). ١٣٠
- هەشتەم: (زوفەرى كوپى حارىسى كىلابى). ١٣١
- نۆيەم: زەوتكردى (عىراق) و كۆتايى هيتان بە موسەبى كوپى زوبىر: ١٣٣
- ياسى چوارەم: كۆتايى هاتنى ئەمىرى ئىمانداران عبداللى كوپى زوبىر ب: ١٤٣
- يەكەم: هەولەكانى دەولەتى ئومەوى بۆ زەوتكردى (حىجان). ١٤٣
- دوومە: گەمارۆى دوومە و پووختانى خىلافەتى ئىبن زوبىر: ١٤٦
- سىيەم: ھۆكارەكانى پووختانى خىلافەتى (ئىبن زوبىر). ١٦٩
- ١ - ئىبن زوبىر (حىجان)ى كرىبوو مەلبەندى خىلافەت: ١٦٩
- ٢ - سياسەتى لە بەرپەرەبەرايەتى و دارايى دا: ١٧١
- ٣ - بەخۆنەگرتنى سەركە ھۆزەكانى عىراق: ١٧٣
- ٤ - بەيەت پى ئەدانى لە لاين (بەنى هاشم) و دژايەتى كردنى دەولەتەكەى: ١٧٥
- ٥ - زىدەپۆيى موسەبى براى لە خوین پىزىدا دواى كۆتايىيەتەن بە موختار: ١٧٥
- ٦ - بە كەم دانانى دەسلەتتى ئومەوى لە لاين (ئىبن زوبىر)ەو: ١٧٦
- ٧ - گوئ ئەدانى بە لاينى راگەياندى و پىروپاگەندە: ١٧٧
- ٨ - بەكارهيتاننى لىدان و توند و تىزى زىاد لەگەل عەمرى براى: ١٧٨
- ٩ - بالادەستى دوژمنانى عبداللى: ١٧٩
- ١٠ - كەش و ھەوا و زەمىنەى پەيدا بوونى بزوتنەوەى (عبداللى كوپى زوبىر): ١٨٠
- چوارەم: لاواندەوەى عبداللى كوپى زوبىر. ١٨١
- ناوھەركە ١٨٣

Filename: آخر تصميمين زبير مصححة
Directory: C:\DOCUME~1\VAIOCO~1\LOCALS~1\Temp\Solid
Documents\SolidConverterPDF\Create
Template: C:\Documents and Settings\Vaio Computer\Application
Data\Microsoft\Templates\Normal.dot
Title: خلافتی نمیری نیمانداران
Subject:
Author: Sarwar
Keywords:
Comments:
Creation Date: ۱۰:۴۶:۰۰ ۲۰۰۹/۰۸/۱۳ م
Change Number: ۲,۱۳۷
Last Saved On: ۱۰:۵۱:۰۰ ۲۰۰۹/۱۱/۱۷ م
Last Saved By: shno
Total Editing Time: ۹۹۹ Minutes
Last Printed On: ۱۰:۰۸:۰۰ ۲۰۰۹/۱۱/۱۸ ص
As of Last Complete Printing
Number of Pages: ۱۸۴
Number of Words: ۳۵,۷۴۸ (approx.)
Number of Characters: ۲۰۳,۷۶۴ (approx.)

Printed by

DAR EL-MAREFAH
Publishing & Distributing

التنفيذ الطباعي
دار المعرفة
مطبعة وبنشر وتوزيع

Tel: 8345091, 8346370, Fax: 8354114, Beirut-Lebanon
<http://www.dar-el-marefah.com>

E-mail: info@dar-el-marefah.com

